

ЕЗИК И ПУБЛИЧНОСТ

КН. 3, БРОЙ 2/2015

ФИЛОСОФСКИ И СОЦИАЛНИ ПАРАДИГМИ

Главен редактор:

Гл. ас. Христо Гьошев

Редколегия:

Гл. ас. д-р. Сергей Стефанов, доц. д-р. Ясен Захариев, Леа Вайсова

Редакционен съвет:

Проф. д.ф.н. Георги Фотев, проф. д-р. Христо Тодоров, доц. д-р. Димитър Вацов, доц. д-р. Мартин Канушев

© Департамент Философия и социология, НБУ

Адрес:

Ул. Монтевидео, № 21, офис 110

1618 София, България

Тел. 02/8110130

Email: sophi.nbu.department@gmail.com

<http://sophi.nbu.bg>

ISSN: 2367-5756

ЕЗИК И ПУБЛИЧНОСТ

СПИСАНИЕ НА ДЕПАРТАМЕНТ ФИЛОСОФИЯ И СОЦИОЛОГИЯ
НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

Брой 2/2015

ТЕМА НА БРОЯ:
ФИЛОСОФСКИ И СОЦИАЛНИ ПАРАДИГМИ

Философски парадигми

Димитър Вацов	Постаналитичната философия. Философия на обикновения език и неопрагматизъм	3
Тодор Христов	Структурализъм и постструктурализъм	34
<i>Дебюти</i>		
Петя Чалъкова	Скандалът с новата сграда за НХА. Реакции и обществено мнение, представени в средствата за масова комуникация в електронното пространство	48
Силвия Кюлюмова	„В крак с времето” или минали и настоящи битки за „колективната памет” на социалистическите монументи в България	72
Поля Ангелова	Новата транспортна схема за България и промените в закона за автомобилните превози	96

Уважаеми читатели,

с настоящата, трета книжка на списание *Език и публичност* продължаваме публикуването на материалите, създадени в рамките на проекта „Какво значат думите в България? В търсене на философски и социологически подход към езика“, осъществен с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания“. Материалите, публикувани в тази книжка, представят работата както на утвърдени учени, така и на студенти по философия, чиито текстове отразяват широк спектър от обществени проблеми, към разбирането и обяснението на които са насочени техните изследвания. В текстовете на Димитър Вацов и Тодор Христов са разгледани няколко съвременни теоретични парадигми с голямо значение за изследването на езиковите употреби и на проблемите, свързани с публичността: Първият автор проследява теоретичното развитие в късната аналитичната философия, анализирайки последователно философските тези на Лудвиг Витгенщайн, Джон Остин, Уилърд Куайн, Доналд Дейвидсън и др. Вторият автор представя основния концептуален профил на на структурализма и постструктурализма, допълвайки картината на тези изследователски полета с анализ на концепциите на Жак Лакан, Жак Дерида и Мишел Фуко.

Разработките на Петя Чалъкова, Силвия Кюлюмова и Поля Ангелова са насочени към разплитането на ключови въпроси, породени от различни значими съвременни обществени процеси. Изследването на Петя Чалъкова проследява развитието на скандала около предложението за изграждането на нова сграда на Художествената, като изследва реакциите в редица официални медии, както и в интернет форуми. Силвия Кюлюмова проследява връзката между съдбата на четири значими културни монумента и битката за колективната памет, която тяхната траектория провокира в полето на публичността. Текстът на Поля Ангелова анализира идеята за промяна на транспортната схема у нас, като посочва перспективите, но и нелеките трудности, с които подобна промяна е свързана. Надявам се представянето на страниците на списанието на проучванията върху наболели проблеми от страна на младите автори да даде импулс за продължаващото изследване и вникване в различните езикови употреби и начините, по които те формират публичния живот у нас.

Христо Гьошев

Димитър Вацов

ПОСТАНАЛИТИЧНАТА ФИЛОСОФИЯ

ФИЛОСОФИЯ НА ОБИКНОВЕНИЯ ЕЗИК И НЕОПРАГМАТИЗЪМ

Общо определение на постаналитичната философия в рамките на философията на езика

Философия на обикновения език (Ordinary Language Philosophy) е общо название, под което се подвеждат работите на късния Витгенщайн, от една страна, и работите на оксфордските философи на езика (Дж. Остин, Дж. Райл, П. Стросън, Дж. Сърл и пр.), от друга. *Неопрагматизъм (Neopragmatism)* е друг описателен етикет, който се прилага към „прагматисткия обрат” във философията на езика в Съединените щати (У. В. О. Куайн, Д. Дейвидсън, Х. Пътнам, Р. Рорти и др.). В настоящите научни дискурси наблюдаваме многообразие от употреби на тези „етикети”, при което често значенията им се разбягват, без те да могат да останат строги термини. Въпреки това и въпреки немаловажните разлики между изброените философски концепции, ние ги използваме, за да обхванем едно общо проблемно поле, нещо повече, за да обозначим един вътрешен парадигмален обрат в рамките на общата платформа на съвременната философия на езика - **обрата от аналитична към постаналитична философия.**

1.1 Аналитична философия на езика

Добре етаблирано днес е понятието за „лингвистичен обрат” във философията, при който в края на XIX век и първата половина на XX век (чрез пионерските работи на Г. Фреге, Дж. Е. Мур, А. Уайтхед, Б. Ръсел, ранният Л. Витгенщайн и др.) се извършва парадигмална смяна на *фокуса* на философските изследвания – привилегирован предмет на анализ *вече не е мисленето или съзнанието* (философията на духа е подложена на антиметафизична критика), а *езикът*. С този обрат се ражда съвременната *философия на езика*, с тази уговорка, че

първоначално тя се развива в рамките на една специфична парадигмална програма – тази на *аналитичната философия*.

В груб щрих, под класическа аналитична философия разбираме онези философски проекти от Фреге до логическите позитивисти (а и по-нататък), които споделят определен набор от базисни идеализации, а именно: 1. Чрез анализ на езика може и следва да се реконструира неговата *универсална логика* (схваната като универсална логическа семантика или като универсален логически синтаксис); 2. Чрез математическа символизация може да се създаде изкуствен и формален, но *идеален логико-математически език*, който да избягва грешките и двусмисленостите на обикновения език и така да позволява *еднозначна репрезентация на емпирични факти* и също така *еднозначен запис на аналитични истини*; 3. Методът за постигане на предните две задачи е *логическият анализ*, който, най-общо, е метод на математическо вариране на съдържанието на пропозициите (изреченията), което следва да доведе до оголване и символен запис на тяхната универсална *логическа форма*; 5. Чрез всичко това аналитичната философия на езика претендира, че - чрез разкритата от нея универсална логика и чрез нейния свършен технически език - тя ще е в състояние да предложи на частните науки *обща аксиоматика и прецизен органон*, които да позволят на всяка отделна наука да реализира на собствения си терен големия модерен идеал за чистота и универсалност на научните твърдения.

1.2 *Постаналитична философия на езика*

Въпреки че „аналитична философия” се е установила като по-общ термин, с който и до днес често се обозначава цялата (включително и съвременната) англо-американска философия на езика, терминът „постаналитична философия” идва да обозначи определен ясно удостоверим разрив и дори обрат спрямо основните идеализации на класическата аналитична философия. Терминът „постаналитична философия” (и дори „пост-философия”) бива налаган най-вече от Р. Рорти, за да укаже парадигмалната промяна, която се осъществява в американската философия на езика с т. нар. „прагматистки обрат”. Тук обаче го използваме в разширен смисъл, при който терминът може да обхване не само неопрагматизма, но и философията на обикновения език. Добавянето на „пост” идва да означава както връзката, така и определен парадигмален обрат спрямо класическата „аналитична” философия, които са доминиращи за повечето съвременни изследвания във философията на езика.

Постаналитичният обрат следва да бъде определян най-напред негативно, като разрыв с основните универсалистични идеализации на аналитичната парадигма: 1. Антифундационализъм – отхвърляне на допускането за неизменна основа (съответно за универсална логика) на езика, мисленето или действителността; 2. Антирепрезентационизъм – отхвърляне на идеализацията за „чистота” на езиковите репрезентации на някаква външна или вътрешна действителност (и съответно отказ от идеален символен език), а в по-радикалните случаи – отхвърляне изобщо на репрезентативната функция на езика; 3. Антиесенциализъм – отказ от допускането на съществуващи сами по себе си „същности”, респективно „значения” на думите и изразите (било като ментални идеи или впечатления, било като обекти или факти). Всички тези *критически* по характера си разрыви с класическата аналитична философия по същество определят невъзможността и съответно отказа на постаналитичната философия да претендира да бъде *чиста, универсална и систематична научна теория*.

В позитивен план парадигмално става обръщането на изследователския интерес: централен предмет на анализ стават именно обикновените езици и конкретните комуникативни практики с характерната за тях двусмисленост, многозначност, хетерогенност и случайност. Именно всекидневните употреби тук са критерий за релевантност на теоретичните хипотези, а не обратното. Тази нова парадигма, общи черти на която са откриваеми както в неопрагматизма, така и във философията на обикновения език, и която във висока степен доминира съвременните изследвания, ще скицираме по-нататък.

2. *Кратка история на постаналитичния обрат*

Обратът към постаналитична философия има парадоксален исторически генезис. Става дума по-скоро за три едновременни „генезиса”, за три интелектуални „събития”, протекли практически синхронно (около и след Втората световна война), макар и във висока степен независимо едно от друго (на различни места, без еднозначно удостоверима връзка помежду им).

Първото място на генезис е **Кеймбридж**. След завръщането си в Trinity College през 1929 г., **Лудвиг Витгенщайн** вече е започнал критическата преработка на ранната си философска концепция (от *Трактата*) и постепенно осъществява „обрата” към късната си философска концепция (към философия на обикновения език). Лекциите и семинарите му със студенти и бележките му, издадени посмъртно, са общопризнати свидетелства, че през 30-те и 40-те години Витгенщайн вече е осъществил парадигмална промяна в мисленето си за езика.

Доколкото обаче в този период той не публикува, публичният резонанс на новите му идеи е практически ограничен до кръга от слушателите му, докато същинската рецепция на късното му творчество започва след посмъртното излизане на *Философски изследвания* (1953 г.).

Второто място на генезис е **Оксфорд**. След Втората световна война **Джон Остин** заема професорска позиция в Оксфорд и, въпреки че публикува малко, започва семинарна работа със студенти и колеги върху употребите на думите в обикновения език. Остин отрича каквото и да е влияние от късния Витгенщайн (когото нарича „шарлатанин“). През 1955 г. той посещава САЩ и изнася в Харвард и Бъркли серия от лекции, посветени на У. Джеймс, които по-късно са издадени като *Как с думи се вършат неща* (1962). Въпреки че основната фигура на оксфордската философия на обикновения език е Остин, Дж. Райл, П. Стросън, П. Грайс и други взимат съществено и разнопосочно участие в същото интелектуално движение. Дж. Сърл, ученикът на Остин, по-късно (с цената на известно опростяване и догматизация¹) се опитва да разгърне идеите на Остин в систематична *теория на речевите актове*, която и до днес до голяма степен определя рецепцията на творчеството на Остин.

Като трето място на генезис може условно да се посочи **Харвард**, където практически през целия си живот работи **Уилард Ван Орман Куайн** (другите известни фигури от неопрагматистката вълна работят на други места в САЩ). Прагматисткият обрат в американската лингвистична философия започва с Куайн - с публикуването на „Двете догми на емпиризма“ (1951 г.) и добива значение на цялостна програма с книгите му „Дума и обект“ (1960 г.) и „Онтологическата релативност и други есета“ (1969 г.). Почти веднага след първите публикации на Куайн различни (и критични спрямо него) версии на неопрагматистка философия на езика развиват Дейвидсън, Пътнам, Рорти и други.

Особено важни и влиятелни опити за синтез на трите тенденции, оставащи често раздалечени поради различния си генезис, по-късно осъществяват Ричард Рорти и Стенли Кавел. Ако Рорти търси и демонстрира пресечните точки, общите проблемни полета между философията на обикновения език (на късния Витгенщайн) и американския неопрагматизъм (преди всичко този на Дейвидсън), то Кавел по-скоро създава синтетично схващане за философията на обикновения език, което да интегрира инструменти от късния Витгенщайн и от теорията на речевите актове. Трябва обаче да се подчертае, че макар Рорти в най-голяма сте-

---

¹Особено силна критика на догматизацията, на която Сърл подлага идеите на Остин, осъществява Дерида (вж. Derrida 2000). По темата виж също Вацов 2010а и 2010в.

пен да се доближава до скицирането на обща рамка (на „парадигма“) на постаналитичната философия, все пак настояването за „парадигма“ все още има характера на работна хипотеза и демонстрацията на „парадигмалността“ на обрата от аналитична към постаналитична философия трябва да се разглежда като отворена изследователска задача.

Така постаналитичният обрат във философията на езика, чиито първоначални върхове постижения са от края на Втората световна война до 70-те години на XX век, към днешна дата представлява не само историко-философски интерес. Освен че основните концепции на основателите му отдавна са част от задължителния курикулум на образованието по философия в почти всички англо-американски департаменти (и не само), определени проблеми и подходи биват интегрирани в най-новите търсения в съвременната философия на езика – в работите на водещи имена като Робърт Брандъм, Джон Макдауъл и др. Влиянието на „постаналитичния обрат“ в последните десетилетия обаче значително надхвърля полето на съвременната философия на езика – основни концепции и подходи са вписани в аксиоматиката на едни от най-влиятелните концепции в политическата философия (Ю. Хабермас, Дж. Бътлър), в деконструкцията (Дерида), в историята на понятията (К. Скинър), в съвременната когнитивистика и философия на съзнанието и др. Определени структурни сходства между „вътрешния“ за философията на езика обрат от аналитична към постаналитична философия с обрата от структурализъм към постструктурализъм (в лингвистиката, антропологията и континенталната философия) или пък с прехода от идеята за „феноменологията като строга наука“ към по-мека и контекстуално ориентирана херменевтика, са вече многократно изследвани, но и все още са широко отворено поле за анализ. Настоящото изследване се ограничава до първоначална реконструкция на рамките – на възловите проблеми, термини и подходи, задаващи аксиоматиката на парадигмалния постаналитичен обрат.

3. Основни проблеми и подходи

Казахме, че трите основни тенденции, които обобщаваме под етикета „постаналитична философия на езика“, се различават по своя генезис, но също така и по своите методологически залози и научни речници. Затова демонстрацията на тяхната „обща парадигма“, поне на този етап на изследване, следва да се схваща не особено строго - по-скоро като изтъкване на техните „семейни прилики“. Опит за демонстрация на тези „семейни прилики“ е и следващият тук преглед на основни проблеми, тези и подходи на водещите имена в трите

течения, който е избирателен и по-скоро формулиращ хипотези, отколкото предлагащ разгърнатата аргументация.

3.1 Късният Витгенщайн

3.1.1 Невъзможната тавтология

Още в *Трактата* (3.333) Витгенщайн казва: „Функцията...никога не може да бъде свой собствен аргумент”. Това означава, че дори и прости повторителни изказвания от типа „Зеленото е зелено” не са тавтологии, защото първата употреба на думата „зелено” субстантивира значението на „цвета”, докато втората употреба придава на същата дума значението на „свойство”. Така функцията и аргументът на пропозицията **нямат едно и също значение**. В *Трактата* тази разлика в употребата (респ. в значението) е схваната като разлика в позициите, които думите заемат в логическата граматика – $f(x)$. На практика според ранния Витгенщайн чиста тавтология не може да бъде изказана поради дискретната структура на логическия синтаксис.

Практическата невъзможност на тавтологията в друг аспект (който е дори по-важен от гледна точка на по-късните работи на Витгенщайн) се дължи на факта, че пропозициите, доколкото имат „смисъл”, **протичат**. Пропозициите при актуалната им артикулация протичат **необратимо** - „те приличат на стрелки” (3.144). Тук се поражда друг проблем. Самата логическа граматика (логическата структура или форма) *ex definitio* трябва винаги да е една и съща, обратима, тавтологична. Витгенщайн, бидейки последователен, заявява – пропозициите на логиката, доколкото са обратими и тавтологични, са безсмислени. Тази констатация обаче не решава изцяло проблема. Ако тавтология на практика не може да бъде изказана, защото всяка актуална артикулация е необратима, то може ли изобщо да бъде изказана логическата форма? Витгенщайн, отново в името на последователността, заявява: логическата форма не може да бъде изказана, а само се показва (4.121; 4.1212). Въпреки първоначалния замисъл, според който е трябвало логическата форма да бъде експлицитно артикулирана, за да се изгради еднозначна демаркация между онова, което може да се каже ясно, и онова, за което трябва да се мълчи, сега се оказва, че самата логическа форма е нещо, за което следва да се мълчи. Логиката в края на *Трактата* се оказва трансцендентална (6.13), нещо повече, трансцендентна, надхвърляща границите на смисъла (6.522). Тя е в сферата на мистическото. А онзи, който е извървял пътя дотук, следва да бутне стълбата (6.54).

Финалът на *Трактата* подрива първоначалния му замисъл. Поради това, че на практика тавтология не може да бъде артикулирана, оказва се невъзможно да бъде артикулирана каквато и да е универсална логическа форма. Мистиката с „показването” на формата е несигурен и неустойчив ход – по-скоро патерица, до която Витгенщайн прибегва, за да не се лиши напълно от „логическата форма” като основен залог на *Трактата*. Но оттук стъпката към отказа от самото понятие за „логическа форма” в късните работи на Витгенщайн изглежда напълно логична, макар и сам той да не я експлицира еднозначно. Невъзможността на тавтологията обаче предполага също така и отказ от всякакви (повече или по-малко подчинени на идеализацията за „логическа форма”) тждества в себе си – на „обектите”, на „значенията”, на „определеността на смисъла”, на „логическата граматика” и т.н. Всички критики на късния Витгенщайн спрямо ранната му философия могат да се четат в този ключ. Можем да генерализираме: ако тждество в себе си (чиста тавтология) е невъзможно, тогава не е възможен и никакъв есенциализъм или фундаментализъм, никаква чиста изобразителна теория дори. „Невъзможната тавтология” е един от базисните – и от сегашна гледна точка непреодолими – аргументи в полза на антиесенциализма, антифундаментализма и антирепрезентационизма на късната философия на Витгенщайн, но и на съвременната постаналитична философия на езика по-общо.

3.1.2 Парадоксът при следването на правило

Добре известният парадокс при следването на правило („скептическият парадокс”) в късните работи на Витгенщайн може да се чете като пряко продължение на парадокса с „логическата форма” от времето на *Трактата*.

Въпреки че най-влиятелните интерпретации на „парадокса” са основани преди всичко върху съответните фрагменти от *Философски изследвания*, негов прототип – в определен смисъл по-радикално формулиран – откриваме още в *Синята книга*. Основната теза там е:

Правилото „само по себе си” няма твърдо установено значение. Всяка актуална артикулация на дадено правило е всъщност нова негова интерпретация, която всеки път наново – актуално – придава на правилото (ново или старо) значение. Така „то (значението – бел. Д.В.) е последната интерпретация” (пасажът е резюме на Витгенщайн 2006, с. 58-60).

Аргументът с „логическата форма” тук е преобърнат. В *Трактата* поради констатацията, че логическата форма сама по себе си на не може да бъде изказана, се прави извода, че тя – следователно – мистически трансцендира границите на езика (и само „се показва”).

Напротив, в *Синята книга*, пак поради същата констатация (т.е. поради това, че правило само по себе си не може да бъде изказано), се прави извода, че – следователно - такова нещо като правило само по себе си (логическа форма), което да предшества езиковите артикулации и да предопределя значението им, не съществува. С това е отхвърлено изобщо допускането на някаква априорна рамка или основа, която да детерминира опита и езика. Оттук-нататък при Витгенщайн няма повече да бъде възможно да се говори за „език“ изобщо, а само за „езикови игри“, чиито локални и контекстуални правила в най-добрия случай демонстрират помежду си „семеини прилики“.

Разбира се, така, както проблемът е радикално формулиран в *Синята книга*, възниква сериозен риск. Ако значението е директно зависимо от актуалната интерпретация, от сингуларния акт на артикулацията на правилото, то тогава то би се оказало напълно уникално и в този смисъл невъзпроизводимо, несподелимо, би се блокирала всяка възможност за практическа комуникация и разбирателство – тълкуването заедно с тълкуването би увиснало във въздуха (*ФИ*, § 198). Затова – за да реши възникналия парадокс - в по-късните си работи Витгенщайн приписва радикалния аргумент от *Синята книга* на „въображаем събеседник“ и стабилизира значението, но не чрез експлицитна рамка (правило), която то да следва, а чрез „навик“, който е уталожена, установена „на място“ интерактивна практика, начин на действие, който възпроизвеждаме „сляпо“.

Парадоксът при следването на правило, въпреки по-късната му ревизия, отменя възможността за какъвто и да е фундаментализъм при езиковите анализи. Навикът е пластична, интерактивна и нееднозначно артикулируема форма на живот. Така езиковите употреби повече не могат да бъдат обяснявани като еднозначно рамкирани от някакви техни условия за възможност, които да са и формализируеми условия за тяхната истинност. Или, както обобщава Сол Крипке, „Витенщайн ни предлага картина на езика, основана не на условия за истинност, а на условия за утвърждаване или условия за обосноваване: при какви обстоятелства ни е позволено да направим дадено утвърждение?“ (Kripke 1982: 74). Но „условията“ тук следва да се разбират винаги и само контекстуално, с оглед на дадена конкретна практика, според „обстоятелствата“. Блендата на философския анализ е откачена от невъзможния план на универсалистката перспектива и е обратно насочена към конкретните практики. Блендата е антропологически релативизирана и – макар Витгенщайн многократно,

но без съществени пояснения да отрича връзката си с класическия прагматизъм – тя е силно „прагматизирана“.

3.1.3 Критика на „паралелизма между мислене и език“

Друг добре известен и обстойно коментиран кръг от фрагменти в късните ръкописи на Витгенщайн съставляват т. нар. критики срещу „паралелизма между мислене и език“, които са пряко свързани и с критиките му срещу „частния език“. Всъщност в този корпус се съдържат и други основни антирепрезентационистки и антипсихологически аргументи. Ето накратко и водещата им нишка:

При внимателен анализ на всекидневните езикови употреби **не може** (или, по-точно, много рядко „може“, много рядко има основание да се допусне) разлика между „казване“ (saying) и „имане предвид“ (meaning). Когато казваме „Кингс Колидж гори!“, ние обикновено актуално не различаваме наименованието „Кингс Колидж“ нито от „самия“ Кингс Колидж (в смисъла на физически обект, денотат), нито от „образа“ на Колежа, от „иманото предвид“ (в смисъла на ментална идея или представа, конотат) (вж. Витгенщайн 2006, с. 61 и сл.). При обичайните употреби „казване“ и „имане предвид“ са едно и също действие, а не два различни акта. Случаят обикновено не е такъв, че ние първо наум да си казваме едно изречение, което после да се опитваме „да преведем“ в писмена или говорима форма (все едно че мислим на един език, а пък после превеждаме този език на другия език – на експлицитната артикулация). Дали тогава самото разграничение между мислене и езикова артикулация, дали допускането, че това са два независими един от друг и паралелни процеса, дали самата тази дихотомия между „вътрешно“ и „външно“ не е заблуда? Един вид граматическа заблуда, основана на прибързана „аналогия между формите на изразяване:

да се каже нещо

да се има предвид нещо“ (пак там, с. 61)

Освен в специфични случаи – каквито са преводът на чужд език, лъжата, иронията и др., които са по-скоро „изключения“ или, по-точно, вторични употреби (употреби на „употреби“) – в обикновените езикови употреби **няма разлика между „казване“ и „имане предвид“**. Според блестящата аналогия на Крипке (Kripke 1982: pp. 62-71) между аргументацията на Витгенщайн и аргументацията на Бъркли (*Esse est percipi*), в актуалната употреба „казаното“ и „иманото предвид“ са едно и също (*Saying is meaning*). Но това означава, че езикът не репрезентира мисленето – няма „мисъл-образец“, която „после“ изречението да копи-

ра или изобразява. Няма „вътрешно“, което да бъде изразено „външно“. Допълнителна сила на този аргумент добавят и многобройните фрагменти, които демонстрират невъзможността за „частен език“, който да репрезентира някакъв „вътрешен“ поток от уникални преживявания. При късния Витгенщайн „мисленето“ и „езикът“ са поставени в един план на анализ, те са вписани в един общ поток, в една практика, в която всички артикулации – експлицитно езикови или не – са все практически употреби, интерактивно конституирани и регулирани. Сред тези употреби няма аксиоматично отношение на „огледалност“, никоя от тях няма онтологически или епистемологически приоритет, така че „други“ употреби да трябва да я следват и изобразяват. Подобна картина на езика представлява радикално скъсване с всяка форма на репрезентационизъм (на езика спрямо мисленето), както и с всяка форма на психологизъм, допускаща приоритет на „вътрешните“ преживявания и мисли на говорителя.

3.1.4 „Езикови игри“ и значението като употреба

„Езикови игри“ е комплексно понятие.

За тях се говори винаги в множествено число, защото след като идеализацията за „логическа форма“ се е оказала невъзможна, то вече няма и не може да има принцип, който *a priori* да задава единството на езика и опита. Няма един Език. Обичайните езикови практики са множествени и разнородни – **различието, а не единството, е практическа аксиома** – и помежду им в най-добрия случай откриваме „семеини прилики“.

Освен това „Аз ще наричам „езикови игри“ също и цялото, състоящо се от езика и дейностите, с които той е преплетен“ (ФИ, § 7). „Говоренето на езика е част от дейност или от форма на живот (ФИ, § 23). Казано иначе, въпреки че няма тотална цялост на Езика изобщо, „езикова игра“ е **холистично** понятие – то обозначава **цялото**, което включва **говоренето, мисленето и действаването в света**. Този **холистичен характер** на схващанията за езика е и един от основните позитивни залози на постаналитичната парадигма не само у Витгенщайн. Холизъмът обаче тук е плуралистичен, защото, както казахме, „езиковите игри“ са винаги в множествено число.

Холизъмът на Витгенщайн е същевременно и радикална форма на антирепрезентационизъм. В „езиковата игра“ **няма принципна разлика между свят, мислене и език**. Ако няма три твърдо и еднозначно отчленени инстанции, то няма как и между тези инстанции да е налице отношение на „отражение“, при която една инстанция да е „образец“, който другите да „копират“.

Аргументите на Витгенщайн срещу допускането на паралелизъм между мислене и език бяха накратко представени. Витгенщайн обаче се отказва и от традиционната позиция, според която е налице паралелизъм между език и действителност. Критиката му към Августин е всъщност генерализирана критика срещу всички репрезентационистки теории, които допускат, че езикът изобразява и означава някаква действителност сама по себе си. Критиката е срещу тези теории, които допускат, че „то (значението – бел. Д.В.) е предметът, който замества думата” (*ФИ*, § 1), т.е. това е и директна критика срещу *Трактата* (вж. 3.22). Куайн ще нарече този, критикуван и от самия него тип репрезентационистки теории „музеен мит” за езика (вж. Quine 1969).

Всеизвестно и многократно коментирано е предложението на самия Витгенщайн. Ако значението не е ментален образ, ако също така то не е и референт, тогава то е **употреба**.

Значението да се мисли като употреба е предложение още на ранния Витгенщайн. Значението е функцията, която думата изпълнява. В *Трактата* обаче значението на думата е *a priori* ограничено от логическия синтаксис. Какво е възможното значение на дадено име, каква е възможната рамка на приложението му, там (в *Трактата*) зависи от мястото, на което името попада в рамките на преддадената логическа граматика.

Напротив, във *Философски изследвания* и в другите късни работи, преддадена логическа граматика няма. Нещо повече, дори и различните правила на различните езикови игри (според вече разгледания „парадокс”) не могат да бъдат еднозначни детерминанти на значението. В късните работи значението пак е употреба, но тази употреба не е еднозначно детерминирана и съответно не може еднозначно да бъде формализирана. Какво е тя?

Всъщност Витгенщайн експлицитен отговор така и не дава, макар многократно да прави демонстрации на това *как значението работи в смисъла на „приложение”, „функция”*.

Известна до баналност е аналогията с „кутията с инструменти” (*ФИ*, § 11). Както са различни функциите на клещите, триона, отвертката, лепилото, гвоздеите и т.н., така са различни и функциите (значенията) на думите. Значението на „царя” в играта на шах не е фигурата, която името замества, а е „ролята” (функцията), която името-и-предметът играят в играта. Затова и спокойно можем да играем шах като вземем коркова тапа вместо „цар” и нищо в играта няма да се промени (представете си, че сме изгубили тази фигура от комп-

лекта). Следователно значението е ролята, установеният като навик начин на действие с думите, тяхното обичайно приложение, функция, употреба.

С риск спекулативно да надхвърлим казаното от Витгенщайн, следва да посочим и една оставена отворена от него възможност. Ако значението е обичайна функция, употреба, роля, дали тогава не следва да говорим не просто за значения на думите и езиковите изрази, но също така и за значение на предметите и на менталните образи. Защото функцията на думата „цар” и функцията на съответната „идея за царя”, както и функцията на съответния предмет (класическата фигурка, корковата тапа или нещо друго) **всъщност е една и съща**. Дали тогава значението не трябва окончателно да се откачи от думата и да се мисли като общ начин на действие на думите, мислите и предметите? Като уталожен чрез обичайно повторение (трениране) начин на приложение на едни неща към други неща (думи, мисли и предмети към други думи, мисли и предмети). Тогава значение би била всяка кодифицирана като навик употреба, която ни позволява да разчленяваме и свързваме едни части на опита с други части на опита (тук перифразираме У. Джеймс²). Този въпрос, както и натрапчивата връзка с прагматизма, която Витгенщайн постоянно отрича, тук ще остане отворен като хоризонт за по-нататъшното разгръщане на постаналитичната философия на езика.

3.2 Джон Остин

3.2.1 Перформативът срещу репрезентацията (констатива)

В *Как с думи се вършат неща?* понятието за перформатив най-напред се въвежда в противовес на понятието за констатив. Констативите са онези изказвания, които имат структурната характеристика да бъдат *истинни* или *неистинни* (Остин 1996: 23). Под Истина/Неистина тук се разбира *съответствие с някаква преддадена действителност* (обекти, факти и т.н.). Т.е. терминът „констатив” е емблема за всички изказвания, за които водеща е дескриптивната им функция. „Констативът” е емблема за различните версии на репрезентационистки теории за езика, влечащи след себе си и кореспондентни теории за истината.

Задачата на Остин е да подрие репрезентационизма като „философска” идеология – да подрие „музейния мит за езика”, по израза на Куайн. Първата стъпка в това подриване е демонстрацията, че съществува широк клас от изказвания – от типа на

---

²Джеймс 1994:

именуването, облога, обещанието и т.н. – които по никакви, дори и по чисто формални критерии не могат да бъдат подведени под идеализацията за „констатив“:

„Произнасянето на изречението (при съответните обстоятелства, разбира се) не е *описване* на извършването на онова, за което се казва, че извършвам при произнасянето на изречението, нито пък е твърдение, че го извършвам: то е самото му извършване. Никое от цитираните изказвания не е истинно или неистинно, което аз твърдя като очевидно и не го доказвам.” (пак там, с. 17)

Характерното за този тип изказвания – за перформативите – е, че те нямат пред себе си някаква предпоставена действителност, с която да се съотнасят (затова и не могат да бъдат истинни или неистинни). Защото действителността (нещата) биват правени със самото изказване, с изпълнението му.

Така, на първата стъпка Остин подрива универсалността на идеализацията за „констатив“: дескриптивната функция е ограничена само до някои, но не до всички изказвания.

На една следваща стъпка обаче Остин подрива не просто универсалността на дескриптивната функция, а и изобщо възможността за чиста дескрипция. Дотам, че да покаже, че такова нещо като чист констатив няма. Защото, дори и когато изказването има недвусмислената форма на твърдение, то все пак предполага, че „в началото му има експлицитен перформативен глагол, който показва как се вмести „твърдението” в контекста на разговора, беседата, диалога или изобщо изложението” (пак там, с. 81; виж примерите, които следват). За да бъде изведено определено пропозиционално съдържание на бял свят (или определено „значение” в термините на Остин), то трябва да бъде изведено чрез определена перформация (със специфична илокутивна „сила”). Казано иначе, констативите се оказват разновидност на перформативите. Това впрочем налага и изоставянето на силната категориална дихотомия констатив – перформатив от страна на Остин и преминаването към новата (от втората част на лекциите му) класификационна схема: локутиви, илокутиви и перлокутиви. При тази нова класификационна схема констативната или дескриптивна функция, макар и най-ясно изразена при локутивите, няма самостоятелна стойност: защото „да се изпълни локутивен акт означава *eo ipso* да се изпълни илокутивен акт” (с. 90). Новата класификация (както и съпътстващите я подкласификации) следователно не е строго разграничаваща в съдържателно отношение, тя е по-скоро идеално-типична – тя позволява условно разграничаване между различни типове речеви актове, като в практиката преходите между тези типове са плавни и често

дори двусмислени, защото всички актове вече са разположени в едно общо перформативно поле.

В заключение: откриването на перформативността и демонстрацията, че чистият „констатив” е само идеализация, че чистата репрезентация на действителността е само философска идеология, е базисното откритие на Остин. Става дума за радикален антирепрезентационизъм. Чрез въвеждането на перформативността рязкото разграничение между език и действителност е снето. Ако всичко е перформация, тогава оттук-нататък повече не можем да правим чиста и сама по себе си универсална теория на езика (нито пък на мисленето или действителността), а единственият резонен философски въпрос е: *Каква действителност или какви неща правим, когато казваме нещо?* При това този въпрос не може да бъде задаван изобщо, а винаги и само спрямо някаква конкретна практика, спрямо конкретните употреби в обикновения език.

3.2.2 Перформативът и неговата действителност

Предимство на подхода на Остин (което в някои аспекти се оказва и недостатък) е, че перформативът е термин, способен да събира фокуса на анализа върху микронивото на елементарните (можем да ги наречем дори сингуларни) речеви актове и/или събития. За разлика от Витгенщайнианския „ход в езиковата игра”, перформативът е като че ли по-определен термин: някак си ясно е (най-малкото интуитивно) какво е един перформатив.

Критерият на Остин за отделяне на един перформатив от друг на пръв поглед е прост: един перформатив той нарича това изказване (все едно просто или сложно), което бива въведено на бял свят с един глагол в първо лице, единствено число, сегашно време, деятелен залог, изявително наклонение: *твърдя, предполагам, обещавам* и т.н. Разбира се, Остин прави редица уговорки за неточността и условността на този граматически критерий, от които множество примери „бягат”, и дори обявява „безизходица” при определянето на прост критерий³. Също така не достатъчно удовлетворителен (включително и за него самия) е и опитът му да състави списък с експлицитните перформативни глаголи, чрез които перформативите да бъдат дефинирани. Защото не е задължително да въведем нашето изказване чрез артикулацията на експлицитен перформативен глагол (можем да кажем просто „Бикът ще нападне” без да уточним изрично дали предупреждаваме, питаме или твърдим това; можем дори да

---

³Вж. с. 58 и сл.: „Това ни довежда до безизходица относно всеки *единичен прост* критерий от граматиката или речника” (с. 61).

направим изказването без какъвто и да било глагол, както във възгласа „Бик!“). Въпреки този неуспех при предлагането на точен критерий за дефиниране на перформатива – неуспех, признат многократно и открито от Остин – самото фокусиране върху „глагола“, чрез който определено пропозиционално съдържание бива изваждано на бял свят, е изключително продуктивно, поне на първа стъпка. Тук само маркираме основното предимство на този ход:

Глаголът в сегашно време, който Остин търси и не намира, е знак за актуалността на перформацията, белег за усета му, според който едно изказване е един перформатив: докато е актуално, докато тече без рязко прекъсване. Актуалността на перформацията е нейната актуална действеност (*agency* по Дж. Бътлър⁴), която, макар и да протича в рамките на установени навици за употреба на думите (т.е. възпроизвежда определени рамки на значение), със самото това ги променя и надхвърля⁵. Актуалната сила на перформацията е в определен смисъл демиургична – чрез нея перформативът не просто копира и повтаря дадено положение на нещата, а *прави неща*. „Емблема“ на тази действеност, на момента на *правене*, който надхвърля *вече направеното* (вече установените употреби), след Остин става терминът „перформатив“ или „перформация“.

3.2.3 Условия за сполучливост и контекст

Перформативът, макар да се отличава именно с демиургична сила (със силата *да прави неща*), все пак не е всесилен. Неговата демиургична сила е *слаба сила*. Не всеки, който изрича думите „Кръщавам този кораб „Кралица Елизабет!““, действително успява да кръсти кораба. За да сполучи подобен илокутивен акт, трябва да са изпълнени определени изисквания: човекът, който произнася думите, да е „капитан“ или друго оторизирано лице; думите трябва да са произнесени в подходяща обстановка и време – в рамките на определен ритуал или процедура; и т.н. Изискванията, за да е успешен един перформатив, варират според обичайните обстоятелства и социалните конвенции. Несъответствието на дадена перформация с обичайните изисквания често води до нейния провал – демиургичната сила на перформатива няма да получи признание и съответно актът на кръщаване, например, може да бъде квалифициран като „несериозен“ (детска игра, фикция) или дори като „лудост“.

4Вж. Buttler 1997.

5Тук виж Дерида 2000, който демонстрира на нивото на перформатива как повторението на значения е и тяхна промяна (*iteration is alteration*). Вж. също по-подробна реконструкция и преработка на проблема във Вацов 2010а.

Следователно перформативите, макар да не са истинни или неистинни, все пак могат да бъдат **сполучливи или несполучливи**. Остин разграничава няколко типа **условия за сполучливост** на перформатива (*felicity conditions*): трябва да е налице общоприета конвенционална процедура; да са налице участници, които да са съответни на процедурата; у участниците наистина да са налице съответните на процедурата намерения (интенции); процедурата да бъде изпълнена правилно и пълно; и т.н. (Остин 1996; с. 25). Условието за сполучливост обаче **не са условия за истинност** – те по-скоро са **условия за утвърждаване** или **условия за обосноваване** в смисъла, в който Крипке прилагаше тези термини към Витгенщайн (вж. 3.1.2). Те са контекстуално вариращи обичайни правила и конвенции (езикови, социални, културни и т.н.) – един вид **навици** на средата, общоприети за съответната социална група рамки на значение – които позволяват дадено изказване да бъде признато като приемливо (валидно) в дадените обстоятелства. „Кой”, „как”, „какво” и „кога” **може да каже**, респ. **да направи**, зависи именно от тези контекстуални обстоятелства, от това какво е прието за обичайно: **какво правим, както обикновено**. Дори условията за истинност сега се оказват условия за сполучливост, а не обратното: истината е вид сполука (признание), което перформативът получава, когато обявява „как стоят нещата”. И това признание (истината) зависи не от „положението на нещата сами по себе си”, а по-скоро от обичайния навик да приемаме или не за истинно „дадено положение на нещата”.

3.2.4 Перформативът: отхвърляне на дихотомията *ценност - факт*

В последната XII лекция на *Как с думи се вършат неща* откриваме следните заявления:

1. Свършената дотук работа (и, по-конкретно, последната предложена класификация на пет типа илокутивни глаголи, предполагащи пет основни типа илокутивни актове), ако и да не е удовлетворителна във всяко отношение, то все пак е напълно достатъчна, „за да направя на пух и прах два фетиша, които, признавам, имам склонност да правя на пух и прах, а именно: (1) фетишът „истинно – неистинно”, (2) фетишът „ценност – факт”” (пак там, с. 133);
2. „Познатото противопоставяне на „нормативното или оценъчното” срещу фактичното има нужда от елиминиране, подобно на много дихотомии” (пак там, с. 132);

3. „Твърдението, описанието и др. са само две от огромния брой имена за илокутивни актове, те не притежават уникално положение”. И веднага Остин пояснява, че те в частност нямат уникално положение, защото не са оценъчно неутрални: „истинността и неистинността не са (...) имена за отношения, качества или нещо друго, а са едно измерение на оценката – как се държат думите в аспекта на задоволяване на фактите, събитията, ситуацияите и др., до които се отнасят” (пак там, с. 131).

Макар цитираните пасажии да са по-скоро заявления и да не са по-обстойно аргументирани, те все пак са логичен резултат от казаното в предходните лекции. Няма перформатив, който да е собствено „неутрален”. Дори твърденията и дескрипциите, които на пръв поглед незаинтересовано репрезентират фактите, всъщност са евалюации – те са актове на конструиране на такава оценъчна диспозиция, която дистанцира „наблюдателя” или „говорителя” от фактите, приписва му „неутралност”. Актът на приписване на неутралност обаче не е неутрален – той е акт на оценка. Да вземем за пример: „Твърдя, че нещата стоят така и така (т.е. нещата стоят по начин, независим от мен и моята оценка за тях)”. Тук лесно и веднага можем да извършим трансформация: „Оценявам, че нещата стоят по начин, независим от моята специфична оценка за тях”. Илокутивната сила на перформацията (включително и в случаите с твърдението и описанието) винаги и неизбежно е и евалюативна сила. Нивото на фактичното и нивото на оценъчното никога не могат да бъдат еднозначно разграничени, защото фактичността и нейната оценъчна неутралност винаги и неизбежно се конструират в актуална перформация, която е непосредствено евалюативна.

Откриването на неизбежната евалюативност на перформацията е важно. Ако няма неутрална действителност, която да предшества речевите актове; ако нещата се правят с думи, които са непосредствено оценъчни; тогава можем да кажем: Перформативът – всеки перформатив – има повече или по-малко характера на *решение*, на *заповед*. Той казва не просто *как са нещата*, а непосредствено ги оценява и йерархизира, казва *как трябва да бъдат те*. Без да разработва експлицитно този проблем, Остин има ясен усет за него – може би и заради това в началото на лекциите си той казва, че ще използва термина „перформативен” по начин, сроден с употребите на „императивен” (пак там: 17).

Такъв усет, отново не достатъчно разработен, откриваме и у Витгенщайн: „Следването на правило е аналогично на изпълнението на заповед” (*ФИ*, & 206).

Невъзможността за разделяне на фактуална от оценъчна компонента на значение е по-добре разработена по третата линия на постаналитичната философия, неопрагматизма – в книгата на Хилари Пътнам *Рухването на дихотомията факт/ценност и други есета* (Putnam 2002). Все пак, ако и вече многократно да е критически констатирана невъзможността за „чисто“ разграничаване на факт от ценност, на „е“ от „трябва“, внимателната реконструкция на единството на оценяване и интерпретация и съответно различните обичайно установени разграничения между факти и ценности в различни практически контексти, все още е отворена и важна задача пред постаналитичната философия.

3.3 Неопрагматизъм (Куайн, Дейвидсън, Рорти)

3.3.1 Куайн: невъзможната тавтология 2

През 1951 г. „Двете догми на емпиризма“ взривява статуквото на аналитичната философия, защото изпреварва по време публикациите на късните работи на Витгенщайн, но и защото доста по-директно и брутално атакува основния принцип на всяка формална логика, който е и принцип на аналитичността изобщо: принципа на „тждеството в себе си“, на тавтологията.

Чрез серия от аналитични демонстрации Куайн показва, че чиста тавтология на практика не може да бъде изказана или, по-точно, че нямаме средство, **нямаме твърда основа**, на която да закрепим „значението“ на думите си така, че да гарантираме тавтологичността на изказванията си. Никое от обичайните логически и научни средства (дефиницията, взаимозаменяемостта, семантичните правила), чрез които се опитваме да закрепим автореференциалността на научните термини, само не е автореференциално. Всеки опит да формулираме тавтология зависи от практическата синонимия на думите, а практическата синонимия не е еднозначно гарантирана – тя **зависи от конкретната употреба**, от конкретния акт на влагане на значение, който обаче неизбежно е контекстуално релативен. Така изречението „Бакалавърът е неженен мъж“ изглежда като тавтология (като аналитично положение), но само в случай, че влагаме в „бакалавър“ значението на „ерген“. Същото изречение веднага спира да изглежда тавтологично в случай, че вложим в думата „бакалавър“ значението на „студент“ – познаваме доста женени студенти. Следователно тавтологията зависи от практическата синонимия, а синонимията зависи от контекстите и дори от случаите на употреба, а не е нещо дадено само по себе си. Значението не може да се формализира чисто, отвъдконтекстуално.

Оттук следва, че няма отвъдконтекстуални аналитични истини. Самото разграничение между аналитични и синтетични положения е догма, която на практика не може еднозначно да се проведе. Нещо повече, ако значението на думата е зависимо винаги от по-широкия контекст на употребата му, това значи, че думите нямат значение сами по себе си и следователно те не могат еднозначно да означават референти в действителността (сетивни впечатления, обекти, факти). Редукционизмът – вярата, че истинността на емпиричните положения се основава на приложение на точна дума към точен референт – е друга догма на „емпиризма“. В речника на Куайн „емпиризмът“ е синоним на модерната идеализация на математическата наука за чиста репрезентация – за това, че е възможен такъв „чист“ език, който да предлага отвъдконтекстуални описания на факти и също така отвъдконтекстуални и универсални аналитични истини.

3.3.2 Куайн: неопределеност на референта, неопределеност на значението и мит за музея

Антирепрезентационистката и антифундационалистката критика на Куайн бива продължена и задълбочена в по-нататъшните му работи. В книгата си *Дума и обект* (1960) и покъсно в *Онтологическата релативност и други есета* (1968) Куайн се пита: как изобщо е възможен преводът? И ни предлага следния интелектуален експеримент. Представете си, казва той, че сте лингвист и антрополог, който е открил туземно племе, напълно непознато досега. В момента на откритието не разполагате с никакви данни за езика на племето – нямате нито речник, нито граматика. Вашата задача е да ги изработите за пръв път.

В такива ситуации, в които започваме да учим език начисто, ние обикновено се ославяме на жестовете - и най-вече на жестовете на посочване. Местните са добронамерени и са готови да ни учат. Един от тях ни извежда на разходка в полето. Там от време на време изскачат зайци. Нашият водач посочва с пръст един от тях и казва:

“Demki gavagai zaronka pursh denot gavagai!”

Да допуснем, че сте изключителен лингвист и при това имате невероятен нюх. Вие веднага допускате, че човекът до вас прави дефиниция чрез посочване. По аналогия с езиците, които знаете, и чрез анализ на структурата на изречението, вие виждате, че “gavagai” се повтаря два пъти и най-вероятно то е „нещото”, което човекът определя чрез посочване. Виждате също така, че и при двете му употреби “gavagai” се предхожда от различни думи, които обаче започват с частицата “de” – “demki” и “denot”. По аналогия допускате, че това са

две различни форми на показателното местоимение – „това” (this) и “онова” (that). Дори и тези догадки да не са никак сигурни, допускаме, че сте познали – днес вие сте късметлия и гений. Нещо повече, досещате се, че “zaronka” и “pursh” са спомагателният глагол „съм” и един сравнителен израз. Вече можете да преведете:

“Този gavagai е същият като онзи gavagai!”

Остава ни само да кажем какво е “gavagai”. На пръв поглед няма нищо по-лесно от това – нали човекът сочи заека:

“Този заек е същият като онзи заек!”

Куайн обаче ни спира. Откъде сте сигурни, че човекът сочи точно заека? Дали със същата увереност не можем да допуснем, че той сочи една част на заека (да речем, неговото „ухо”) или пък едно негово състояние (неговия „скок”)? Въпросът е: откъде знаем какво стои на върха на пръста на онзи, който сочи?

“Това (заешко) ухо е същото като онова (заешко) ухо!”

“Този (заешки) скок е същият като онзи (заешки) скок!”

Оттук Куайн прави следния силен извод: няма нищо в действителността, което „само по себе си” да се самоуказва и само да се закача на върха на пръста. Няма обект или референт, който да е автореференциален – сам да определя себе си. Дали човекът сочи заека или заешкото ухо не зависи от заека сам по себе си, нито от ухото му. Сами по себе си обектите са неопределени – Куайн постулира **принципа за неопределеността на референта**.

Как тогава да определим кой превод е верният?

Остава ни една добре известна възможност: Какво застава на върха на пръста зависи от това – какво застава на върха на мисълта. Значението на думата “gavagai” се определя не от обекта (референта), а от показалката на интенцията. Светлинният лъч на мисълта изважда на фокус „иманото предвид” като го осветява и така го отделя от неразчленения фон на останалите сетивни впечатления, които остават затъмнени. Така „какво се има предвид” зависи от интенционалния лъч на *имането-предвид* – не точно пръстът, а мисълта зад пръста посочва, поставя нещо на върха си.

Куайн обаче ни спира. Откъде сте сигурни какво точно човекът до вас има предвид? Дали заека, ухото му или скока му? Не са ли съвсем правдоподобни и други хипотези?

“Тази храна е същата като онази храна!”

Съвсем правдоподобни биха могли да бъдат и хипотези, които по никакъв начин не са свързани със заека:

“Този облак е същият като онзи облак!”

И т.н.

При всички случаи едно е ясно: вие по никакъв начин не можете да надникнете директно в главата на онзи, който сочи, за да разберете какво точно той има предвид. Не разполагате с такава воайорска пролука – не виждате как точно се насочва светлината в главата на събеседника Ви, нито какво точно осветява. Този прост аргумент позволява на Куайн да заключи: значението, схванато като ментална същност или като проекция на интенционален акт, е неопределено за страничния наблюдател. Куайн постулира **принципа за неопределеността на значението**.

Ако и референтът, и значението са неопределени сами по себе си, тогава загубени са двете най-сигурни и традиционни опори, върху които стъпват теориите за езика като репрезентация. Всяка теория – все едно реалистка или менталистка, – според която езикът изобразява някаква действителност сама по себе си, тогава е **мит**.

Според прочутата метафора на Куайн репрезентационизмът – както във философската традиция, така и в здравия разум на всекидневие – е некритична семантика, основана върху „мита за музея”, според който мит „експонатите са значения и думите са етикети” (Quine 1969, р. 27). Все едно какво точно взимаме за образец (за „експонат”) – дали „дадена ментална същност” или „даден материален или сетивен референт” – при всички случаи ние допускаме, че има такова нещо като „експонат сам по себе си”, към който думата е просто прикрепен „етикет”. При това положение си представяме превода между езиците като смяна на етикетите – „да превключиш между езици е да смениш етикетите” (пак там). Тази представа обаче се оказва напълно илюзорна, ако си дадем сметка – според принципите за неопределеността на референта и значението, – че няма такова нещо като „експонат сам по себе си”, който да се самоуказва, да е автореференциален.

3.3.3 Куайн: прагматисткия обрат, концептуалните схеми и онтологическата релативност

Описаните дотук аргументи са *критически*. Всъщност още през 50-те и 60-те години Куайн подлага на радикална деконструкция „референта” и „значението”, преди още думата

„деконструкция” да е придобила определено значение. Репрезентационизмът и есенциализмът вече са невъзможни. Това води след себе си сериозни проблеми:

Преводът: Нито обектът (референтът), нито менталният образ (значението) могат да ни послужат за опорна точка, върху която да изградим мост между един език и друг. Лишени сме от всякакъв сигурен критерий, на базата на който да посочим *точния превод* на *gavagai*. Не можем да прескочим бездната между езиците, защото няма върху какво да стъпим. Куайн обобщава тази ситуация като постулира **тезата за радикалния превод** (radical translation). Ако два езика са несъизмерими помежду си, точният превод е невъзможен. Ситуацията на превод е ситуация на радикална несигурност, скок в нищото, който няма никакви гаранции, че ще стигне до другия бряг.

Разбирателството: ако сме деконструирали „значението” и „референта”, под въпрос е не просто възможността за превод от един език на друг, но и възможността да разбирате какво точно значат думите на другите в рамките на нашия собствен език. Радикалната критика на значението поставя под въпрос възможността за обикновено практическо разбирателство.

В духа на „здравия разум” Куайн ограничава безкрайния регрес на радикалната критика и допуска практическия регулативен **принцип на добронамереността (charity)**: добронамереността и великодушието изискват от нас да вярваме, че другите знаят какво казват и че ние разбираме значението на казаното от тях. За да работи обаче този регулативен принцип на разбирателството, нужно е все пак позитивно понятие за „значение”.

Тук е **„прагматисткият обрат”**. Куайн директно цитира Джон Дюи: „Значението... не е психична същност; то е преди всичко свойство на поведението” (Dewey 1925, p. 179; цит. по Quine 1969, p. 27).

Добре известно е, че поведението (behavior) при Дюи и Мийд не е субективен начин на действие, а интерактивно отношение между човек и среда. В класическия прагматизъм в непосредственото социално и езиково взаимодействие се отлагат **навици на поведение** на актантите, които *ex post* се превръщат в „рецепти” за действие, канализиращи принципно контингентните социални и природни енергии („импулсите” в речника на Дюи). Куайн пренася тази обща идея в полето на философията на езика и настоява, че езиковите взаимодействия се ръководят от практически уталожени като навици **концептуални схеми**, които канализират езиковото поведение на групата (канализират „употребите” в речника на

Витгенщайн), т.е. проектират споделен хоризонт на значение. При Куайн концептуалната схема е *a posteriori* получено (т.е. случайно по генезис) *a priori* на езиковото взаимодействие (необходима форма или рамка на значенията). За разлика от Дюи обаче, който работи с идеята за практическа хегерогенност и хетероморфност на мрежата от навици на всяко ниво на взаимодействието, чрез понятието концептуална схема Куайн силно хомогенизира рамката на езиковото взаимодействие на ниво езикова група – според него езикът работи не на парче, а винаги **като цяло (холизъм)**. „Целостта” на езика се задава от концептуалната схема, която по подобие на „гешалта” на Томас Кун играе ролята на „ядро” на езика (при Кун на научната парадигма) и около която в относителна кохерентност образуват конкретните езикови артикулации (твърденията).

Постулатът за несъизмеримостта, зает от постпозитивизма, също е пренесен от Куайн в полето на постаналитичната философия на езика. „Физическите обекти” и „Омировите богове” са различни, несъизмерими помежду си и „нередуцируеми културни постулати” – концептуални схеми, – никоя от които няма изначално епистемологическо или онтологическо предимство, но всяка от тях проектира различна и несъизмерима с другата картина на света (съществуващото) („Двете догми” в: Полименов, Т. и др. 2008, с. 109). Несъизмеримостта между концептуалните схеми предполага и несъизмерими картини на света (онтологии), т.е. изведен е базисен принцип на **онтологическата релативност**.

3.3.4 Дейвидсън: критиката на концептуалните схеми, истината и метафората

В серия от лекции между 1970-та и 1973-та г., чиито окончателен текст е публикуван през 1974 г. като „Върху самата идея за концептуална схема”, Доналд Дейвидсън подлага на тежка критика концептуалния схематизъм на учителя си Куайн, както и тезата за несъизмеримостта. Нещо повече, на критика е подложена самата дихотомия „форма – съдържание“, идваща от традицията на Кантовия трансцендентализъм. Защото понятието концептуална схема предполага, че всички, които говорят един и същ език, имат в главите си едни и същи и неизменни рамки, които с аршина на единния мащаб картографират картината на света винаги по един и същ начин. „Самата реалност е релативна спрямо определена схема: считаното за реално в една система може и да не е такова в друга” („Върху самата идея...” в: Полименов, Т. и др. 2008, с. 227). Т.е. чрез „схемата” е допусната единна и неизменна форма, която организира и хомогенизира съдържанието на опитните данни. Така обаче за концептуалната схема (формата) е допуснато тждество в себе си, тавтологичност, която не

може да издържи на критика, аналогична на критиката, на която Куайн подлагаше твърдството в себе си на „референта” и „значението”. Защото подобно допускане отново не отчита и не може да обясни конкретните контексти и случаи на влагане на значение в думите, обикновените сцени на разбирателство и неразбирателство. „Концептуалната схема” (и изобщо дихотомията „форма – съдържание“) се оказва **третата догма на емпиризма**.

Дейвидсън демонстрира, че в обикновени ситуации на разбирателство и неразбирателство, ние **не тръгваме от** една готова концептуална схема, а по-скоро **търсим** концептуална схема, готови сме **да променим** вярванията и теориите си, **за да разберем казаното от другите**. Така ситуацията на несигурност е характерна не само за случаи на „радикален превод” от един език на друг, но и за всеки обикновен опит за разбирателство. Затова Дейвидсън преформулира тезата на Куайн като теза за **радикалната интерпретация**. Оттук и принципът на добронамереността (*charity*) е преформулиран от Дейвидсън в един по-скоро херменевтичен ключ: не да допускаме, че другите трябва да споделят нашата концептуална схема и според нея да отсъждаме истинността или грешността на изказванията им, а да вярваме, че те знаят какво казват и да се опитваме да разберем **„значението” именно на казаното от другите**.

Разбира се, тук отново е нужна позитивна теория на значението в обикновения език (след като значението не може вече да стъпи върху концептуална схема). Дейвидсън се опитва да предложи теория за истината, която да служи и като теория на значението. Той преработва „семантичката концепция за истината” на А. Тарски така, че да бъде приложена и към обикновения език. Според него да разбереш значението на едно изречение означава да експлицираш условията, при които то би било истинно. Така „Навън вали!” е истинно, ако и само ако *навън вали* към специфичния момент и място на говорителя. За всяко изречение на обектния език, който се опитваме да разберем, трябва да сме способни да формулираме такава теорема (Т-еквивалентност), която да експлицира условията за истинността му.

Теорията на Дейвидсън за истината и значението е многократно коментирана. Рорти я интерпретира в дефляционистки (минималистичен) ключ: предикатът истинност не е нищо повече от предикат за пре-утвърждаване. „Снегът е бял!” (s) е истинно ако и само ако *снегът е бял* (p). Второто изречение (p) само повтаря и с това пре-потвърждава първото изречение (s). Нищо повече.

Дейвидсън отказва да се разпознае като Дейвидсонианец в смисъла на Рорти и да лиши предиката за истинност от онтологична база. В многобройните си текстове върху истината той продължава да защитава един специфичен – антиесенциалистски и антирепрезентационистки – *реализъм*, при който експликацията на условията за истинност на дадено изказване включват и експликация на вярванията и на действителността към момента на говорене, без обаче да успее да даде ясно схващане за тази „действителност“. Теорията за истината и значението остава незавършена, защото се опитва да съвмести два несъвместими подхода: прагматисткото внимание към обикновения език с идващата от аналитичната философия и по-специално от Фреге идеализацията, че „буквално значение и буквални условия за истинност могат да бъдат приписани на думите и изреченията вън от специфичните контексти на употребата им“ (Davidson 1978, p. 33).

Отвъд мечтата/илюзията за надконтекстуален език, чрез който постаналитичната философия некритично се връща към аналитичните си корени - и дори в противовес на тази илюзия и на собствената си теория за истината, - Дейвидсън предлага изключително интересни и важни анализи на метафорите като парадоксални изрази, случаи на специфична „употреба“, за които не могат да бъдат експлицирани условия за тяхната истинност и следователно те нямат значение (нито буквално, нито някакво специфично метафорично значение). В „Какво значат метафорите?“ (пак там) Дейвидсън подлага на радикална критика традиционните теории за метафората като пренос, транспозиция, субституция, заместване – на казване на едно *вместо* друго – т.е. елиминира възможността за четене на метафората като специфичен (косвен) случай на езикова репрезентация. Това е и стартовата точка в позицията на Р. Рорти.

3.3.5 Рорти: метафората и случайността на езика

Рорти подхваща тезата на Дейвидсън за метафората, свързвайки я с радикалната теза на Ницше за истините като „подвижна тълпа от метафори“ (Ницше 2009, с. 16). Подобно на Дейвидсън Рорти допуска, че метафората е парадоксален израз, „без място в езиковата игра“, който няма собствено (буквално или специфично метафорично) значение (Рорти 1998, с. 43). За разлика от Дейвидсън (макар реторично да обявява, че го следва) и следвайки всъщност Ницше Рорти обаче не смята, че метафората никога не може да придобие буквално значение. Напротив, като разрушава характерната за Дейвидсън твърда опозиция между значение и употреба, Рорти настоява, че буквалните значения са не друго, а именно **буквализирани ме-**

тафори. Защото именно „повторението, усвояването, разпространението” на метафорите, които позволяват един несъмнено парадоксален израз, какъвто е метафората, да „влезе в обичайната употреба”, да се буквализира и да се наложи като част от утвърдения речник (Рорти 1998, с. 43). Значението е „мъртва метафора” – чрез повторението метафората губи първоначалната си метафорична парадоксалност, канализира се до обичаен начин на употреба, до навик, чиято рутина буквализира значението ѝ. Буквализацията на метафорите обяснява практическата инертност на установените речници, докато метафората, преди да се буквализира, обяснява техния парадоксален и случаен генезис. Така „Дейвидсън (Дейвидсън системно не се съгласява с този прочит – бел. Д.В.) ни кара да разглеждаме историята на езика, а чрез това и на културата, както Дарвин ни учеше да разглеждаме историята на един коралов риф. Старите метафори непрестанно умират, буквализирайки се, и започват да служат като платформа и почва за нови метафори” (пак там, с. 41).

Използвайки тезата на Дейвидсън за метафората и представяйки буквалните значения в езика като установени и рутинизирани метафорични употреби, Рорти всъщност издига радикалната теза за **случайността на езика**, а оттук и на Аза, природата, политическите общности и т.н. – най-общо, на всяко *понятие*, на всяка *истина*. Тезата, че значенията в езика са буквализирани метафори, е един от най-радикалните опити *старата метафизична (но също и аналитична) логика на идентитета и необходимостта* да бъде преобърната и заменена с *аксиоматиката на различието и случайността*. Защото метафората, схваната не технически, а онтологично (като „съпоставяне на несъпоставимото”, по думите на Ницше (Ницше 2009: 15)), има привилегирована функция. Тя трябва да постави **различието и случайността като аксиоматични онтологични постулати**, спрямо които относителният идентитет на значенията и стъпващите върху тях практически форми на рационалност в обикновения език и науката се оказват вторични и временни деривати.

4. Заключение

Работите на Рорти представляват най-големият осъществен досега опит за синтез на парадигмата на постаналитичната философия. Той се опитва да свърже в една платформа на мислене не само основните критически моменти на неопрагматизма и на късната философия на Витгенщайн, но и да създаде мостове за превод към сродни критически аргументи в деконструкцията и херменевтиката. Така настояването на парадигмалност на постаналитичната философия след Рорти се крепи на трите основни критически стълба: 1. Антиесенциализъм;

2. Антифундационализъм; 3. Антирепрезентационизъм. Достатъчно са критическите аргументи и „семеините прилики“ между тези аргументи по трите линии на генезис – на късия Витгенщайн, на Остин и на неопрагматизма – за да се настоява на определен **парадигмален критически обрат** в съвременната философия на езика.

Същевременно постаналитичната философия, доколкото общите аргументи, върху които „стъпва“, са преди всичко критически, няма и не може да има твърда основа, върху която тя да изгради себе си като чиста универсална теория. Все пак след нея мечтата за „чиста универсална теория“ изглежда илюзорна – защото, поне досега, основните ѝ критически аргументи са практически непреодолими. Чрез нея обратът към обикновения език и всекидневните практики изглежда необратим, дори и когато в различни институционални контексти инертно се завръщат „аналитични“ или други догматики. Дали в нейното поле ще успее да се установи определена синтетична и позитивна теория на езика и опита, която да достигне до висока степен на практическа универсализация (на широко признание), все още е отворен въпрос.

ЛИТЕРАТУРА

Вацов, Д. 2009. *Опити върху властта и истината*. София: НБУ.

Вацов, Д. 2010а. Перформативът: суверенна власт вместо съпротива. В: *Критика и хуманизъм*, кн. 32, бр. 2/2010.

Вацов, Д. 2010б. Перформативът: насилие и демиургична власт. В: *Социологически проблеми*, извънреден брой 2010.

Витгенщайн, Л. 1988. *Избрани съчинения*. Превод: Николай Милков. София: Наука и изкуство.

Витгенщайн, Л. 2006. *Синята книга. Кафявата книга*. ИК „Критика и хуманизъм”, София.

Деянов, Д. 2001. *Увод в логиката и методологията на хуманитарните науки*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство.

Джеймс, У. 1994. *Прагматизмът*, София: ИК “Арета”.

Кънев, Ал. 2003, *Витгенщайн за раниците на езика*. Академично издателство „Ценов”, Свищов.

Кънев, Ал. 2010. *Теория на философското развитие*. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски”.

Ницше, Фр. 2009. „За истината и лъжата в отвъдморален смисъл” в: Карабаджаков, Хр. (съст. и прев.), *Ницше, метафората, метафизиката*. София: Балканика.

Остин, Дж. 1996. *Как с думи се вършат неща*. Превод: Тодор Петков. София: Критика и хуманизъм.

Полименов, Т. и Е. Латинов, А. Бешкова, Бл. Моллов (съст.) 2008. *Философия на логиката II*. София: Изток-Запад.

Тарски, А. 1992. “Семантичката концепция за истината” в: *Теории за истината* (Сивилов, Л., съст.). Унив. изд. “Св. Кл. Охридски”, София.

Тенев, Д. 2010. Остин и Мос с Дерида: Дар и речеви актове. В: *Критика и хуманизъм*, кн. 32, бр. 2/2010.

Тодоров, Хр. 2011. *Работа върху понятията*. София: НБУ.

Хабермас, Ю. 1999. *Философия на езика и социална теория* (съст. Кр. Стоянов). Превод: Стилиян Йотов. София: ЛИК.

- Austin, J.L. 1964. *Sense and Sensibilia*. Ed. G. J. Warnock. Oxford: Oxford UP.
- Austin, J.L. 1961. *Philosophical Papers*. Ed. J. O. Urmson and G. J. Warnock. Oxford: Oxford UP.
- Austin, J.L. 1962. *How to do Things with Words: The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955*. Ed. J. O. Urmson, Oxford: Clarendon.
- Butler, J. 1997. *Excitable Speech. A Politics of the Performative*. Routledge, New York & London.
- Davidson, D. 1984. *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford.
- Davidson, D. 2001a, *Essays on Actions and Events*, Oxford: Clarendon Press, 2nd edn,
- Davidson, D. 2001b, *Subjective, Intersubjective, Objective*, Oxford: Clarendon Press.
- Davidson, D. 2004, *Problems of Rationality*, with introduction by Marcia Cavell and interview with Ernest Lepore, Oxford: Clarendon Press.
- Davidson, D. 2005a, *Truth, Language and History: Philosophical Essays*, with Introduction by Marcia Cavell, Oxford: Clarendon Press.
- Davidson, D. 2005b, *Truth and Predication*, Cambridge, Mass.: Belknap Press.
- Davidson, D. 2006, *The Essential Davidson*, ed. Kirk Ludwig and Ernest Lepore, New York: Oxford University Press.
- Derrida, J. 1986. Declarations of Independence. *New Political Science*, 15, pp. 7-15.
- Derrida, J. 1990. The Force of Law. The Mystical Foundation of Authority. *Cardozo Law Review*, 11, pp. 920-1045.
- Derrida, J. 2000. *Limited Inc*. Evanston: Northwestern University Press, IL.
- Habermas, J. 1984. *Theory of the Communicative Action*, vol. 1. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. 1987. *Theory of the Communicative Action*, vol. 2. Cambridge: Polity Press.
- Kripke, S. 1982. *Wittgenstein on Rules and Private Language*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Murphy, J.P. 1990. *Pragmatism. From Peirce to Davidson*, Westview Press.
- Putham, H. 2002. *The Collapse of the Fact/Value Dichotomy and Other Essays*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Quine, W.V.O. 1951, "Two Dogmas of Empiricism", *Philosophical Review*, 60: 20–43; reprinted in *From a Logical Point of View*.

Quine, W.V.O. 1960, *Word and Object*, Cambridge, Mass.: M.I.T. Press, 1960.

Quine, W.V.O. 1966, *Ways of Paradox*, New York: Random House. Second edition, enlarged, Cambridge: Harvard University Press, 1976.

Quine, W.V.O. 1969, *Ontological Relativity and Other Essays*, New York: Columbia University Press, 1969.

Quine, W.V.O. 1974, *Roots of Reference*, La Salle, Ill.: Open Court, 1974.

Rorty, R. 1979. *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Rorty, R. 1982. *Consequences of Pragmatism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Rorty, R. 1989. *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rorty, R. Objectivity, Relativism, and Truth: Philosophical Papers, Volume 1. Cambridge: Cambridge University Press.

Rorty, R. 1991. *Essays on Heidegger and Others: Philosophical Papers, Volume 2*. [EHO] Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Rorty, R. 1998. *Truth and Progress: Philosophical Papers, Volume 3*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rorty, R. 1998. *Achieving Our Country: Leftist Thought in Twentieth Century America*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Rorty, R. 2000 *Philosophy and Social Hope*. Penguin.

Rorty, R. 2007. *Philosophy as Cultural Politics*. Cambridge, UK.

Searle, J. 1962. Meaning and Speech Act. In: *The Philosophical Review*, vol. 71, No. 4, Oct., 1962.

Searle, J. 1968. Austin on Locutionary and Illocutionary Acts. In: *The Philosophical Review*, vol. 77, No. 4, Oct., 1968.

Searle, J. 1979a. *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.

Searle, J. 1979b. What is Intentional State? In: *Mind*, vol. 88, No. 349, Jan., 1979.

Searle, J. 1981. Intentionality and Method. In: *The Journal of Philosophy*, vol. 78, No. 11, Nov., 1981.

Wittgenstein, L. 1969. *On Certainty*, G.E.M. Anscombe and G.H. von Wright (eds.), G.E.M. Anscombe and D. Paul (trans.), Oxford: Blackwell.

Wittgenstein, L. 1974. *Philosophical Grammar*, R. Rhees (ed.), A. Kenny (trans.), Oxford: Blackwell.

Wittgenstein, L. 1953. *Philosophical Investigations (PI)*, G.E.M. Anscombe and R. Rhees (eds.), G.E.M. Anscombe (trans.), Oxford: Blackwell.

Wittgenstein, L. 2009. *Philosophical Investigations*, 4th edition, P.M.S. Hacker and Joachim Schulte (eds. and trans.), Oxford: Wiley-Blackwell.

Wittgenstein, L. 1993. *Philosophical Occasions*, J. Klagge and A. Nordmann (eds.), Indianapolis: Hackett.

Wittgenstein, L. 1964. *Philosophical Remarks*, R. Rhees (ed.), R. Hargreaves and R. White (trans.), Oxford: Blackwell.

Wittgenstein, L. 1956. *Remarks on the Foundations of Mathematics*, G.H. von Wright, R. Rhees and G.E.M. Anscombe (eds.), G.E.M. Anscombe (trans.), Oxford: Blackwell, revised edition 1978.

Wittgenstein, L. 1980. *Remarks on the Philosophy of Psychology*, vol. 1, G.E.M. Anscombe and G.H. von Wright (eds.), G.E.M. Anscombe (trans.), vol. 2, G.H. von Wright and H. Nyman (eds.), C.G. Luckhardt and M.A.E. Aue (trans.), Oxford: Blackwell.

Тодор Христов

СТРУКТУРАЛИЗЪМ И ПОСТСТРУКТУРАЛИЗЪМ

1. Структурализъм

Структурализмът възниква в полето на езикознанието. Възникването му се свързва с *Курс по обща лингвистика* на Фердинанд дьо Сосюр (1916), публикуван след смъртта му по записки от лекции.

Първоначално структуралното езикознание се развива в рамките на школи, кръжоци, повече или по-малко стабилни изследователски групи, които нерядко я възприемат като алтернатива или дори опозиция на знанията за езика, институционализирани в тогавашните университетски програми. В Женева школа по структурална лингвистика създават учениците на Сосюр Шарл Бали и Албер Сеше, на които дължим публикуването на лекциите му.

Особено важна роля в развитието на структуралната лингвистика изиграва Пражкия лингвистичен кръг, съществувал между 1926 и 1947 г. През 1929 г. кръгът представя тезиси на I международен конгрес по славистика, които предизвикват значителни дебати в средите на тогавашната лингвистика. В рамките на Пражкия лингвистичен кръг се формира първата езиковедска дисциплина, изградена според принципите на структурализма, фонологията. Тъй като съчетава Сосюр с концепцията на Карл Бюлер за езиковите функции, теорията на Пражкия кръг често бива наричана структурен функционализъм. В работата на кръга участват не само езиковеди като Вилем Матезиус и Николай Трубецкой, но и литературове-ди като Ян Мукаржовски и Рене Уелек. Особено важна роля за свързването на структуралното езикознание с литературознанието изиграва Роман Якобсон, който работи едновременно и в двете области.

През 1931 г. Луи Йелмслев основава Копенхагенския лингвистичен кръг, следвайки модела на Пражкия лингвистичен кръг, в чието създаване е участвал. Програмата на кръга е формулирана от Йелмслев в *Пролегомени към една теория на езика* (1943). Тя прави опит да преработи концепцията на Сосюр в логически по-строга, формализируема теория. Разработе-

ният от Йелмслев вариант на структуралната лингвистика става известен под името глосематика. Той оказва значително влияние върху френския структурализъм.

В Съединените щати възникването на структуралното езикознание през 1930-те и 1940-те е свързано с имената на Едуард Сапир, Бенджамин Уорф и преди всичко Леонард Блумфийлд. Тъй като работата на американските езиковеди от този период е фокусирана върху изучаването на индианските езици, тя често бива преплетена с антропология. Това поражда и първите опити структурализмът да бъде приложен в полето на антропологията, дело на Франц Боас. През 1939 г. в Съединените щати емигрира Роман Якобсон, чиято работа оказва изключително влияние върху развитието американския структурализъм. През 1956 г. Якобсон публикува в съавторство с Морис Хале *Основи на езика*, превърнала се в канонично изложение на неговия вариант на структурално езикознание.

През 1940-те години Клод Леви-Строс работи заедно с Роман Якобсон в Ecole Libre des Hautes Etudes в Ню Йорк. Под влиянието на Якобсон и Боас той преработва понятийната рамка на структуралното езикознание, така че да я направи приложима към антропологията. Но за да бъде приложена към антропологията, тя трябва да бъде преработена така, че да може да служи за анализ на социални отношения от рода на размяната или на митове, които не могат да бъдат сведени до естествения език. С други думи, понятийната рамка на структуралното езикознание трябва да бъде направена приложима по отношение на структури, които не могат да бъдат представени като езикови системи.

След завръщането си във Франция Леви-Строс организира седмичен семинар, просъществувал до 1970-те и изиграл ключова роля за развитието на френския структурализъм. Откритото от него решение на проблема за приложимостта на структуралния анализ извън езикознанието заляга в основата на *Елементарни структури на родството* (1949), *Структурна антропология* (1958) и *Дивото мислене* (1962). През 1950-те то бива съчетано с решението на проблема за приложимостта на структуралния анализ към поезията, разработено от Роман Якобсон и получило каноничната си формулировка в „Лингвистика и поетика” (1956). Под влияние на разработеното в рамките на глосематиката понятие за конотативна семиотика се оформя и трето решение на проблема, чиято най-влиятелна формулировка може да бъде открита в *Митологии* (1957) на Ролан Барт.

Тези решения се оказват дотолкова продуктивни, че породят серия опити понятийната рамка на структурализма да бъде прилагана в полето на литературознанието, философията,

филмовата теория. Наред с Клод Леви-Строс и Ролан Барт, особено важна роля за развитието на френския структурализъм през 1950-те и 1960-те изиграват Жерар Женет, Алгирдас Гремас и Цветан Тодоров. Поради неясната разделителна линия между структурализъм и постструктурализъм, със структурализма нерядко се свързват Луи Алтюсер, Жак Лакан и ранните работи на Мишел Фуко.

През 1960-те години структурализмът се превръща в събитие, надхвърлящо границите на теорията. Това се дължи от една страна на широко отразяваните в пресата дебати между Клод Леви-Строс и Жан-Пол Сартр, Ролан Барт и Раймон Пикар, както и споровете около книгата на Барт *За Расин* (1963). Но структурализмът се превръща в събитие, преди всичко защото е схващан като теоретична революция, рушаща старите режими на легитимиране на знанието, вкоренени в научните институции на модерността.

Превръщането на структурализма в теоретична революция прави възможно канализирането на силата му в серия теоретични революции в други дисциплини от рода на психологията, социологията, архитектурата, или в други научни традиции. Така се раждат немският структурализъм, чието вероятно най-известно име е Роланд Познер, или американският литературоведски структурализъм, свързан с имената на Самюъл Левин и Джонатан Калър. Влиятелна структуралистка школа се формира около университета Тарту в тогавашния Съветски съюз, стремяща се да превърне структурализма в обща методология на науките за културата и да впише в понятийната му рамка наследството на руския формализъм и Бахтин. Тази школа и преди всичко работите на Юрий Лотман оказва голямо влияние върху българската сцена. Българският структурализъм обикновено се свързва с работите на Никола Георгиев и Радосвет Коларов от 1970-те и 1980-те години, както и със серия работи по поезията и семиотиката на българската литература и култура от 1980-те.

След 1960-те структуралистката революция отстъпва пред нова революционна вълна, обикновено наричана постструктурализъм. В резултат на това създадените в рамките на структурализма практики на производство и легитимиране на знания се разпръсват в ред изследователски области, кристализирали около специфични обекти на описание. Такава е на първо място семиотиката, макар след 1960-те години, преди всичко под влиянието на Умберто Еко, тя да опитва да съчетава двоичният модел на знака, изграден от структуралистите, със знаковите типологии на Чарлз Пърс. От структурализма произлиза също и наратологията, науката за разказите, формирала се под влиянието на работите на Жерар Женет,

Алгирдас Гремас, Ролан Барт, Цветан Тодоров, Клод Бремон. Макар съвременната наратология да е повлияна и от теорията на историята или от философията на разказа у Пол Рикьор или Жак Дерида, и днес нейни основни методи остават понятийната решетка за описание на разказите, разработена от Жерар Женет, и генеративната наратология на Алгирдас Гремас. Структурализмът упражнява формиращо влияние и върху кибернетиката и теорията на комуникацията, чиито първи теоретични модели се опират на Якобсоновата концепция за типологията на комуникативните функции на езика.

Структурализмът не е единна теория и поради това трудно може да бъде сведен до ядро от основни идеи. Концепцията на Сосюр може да бъде сведена най-общо до следното: Езикът няма материална основа, защото физиологическите и психологическите процеси, с които е свързан, нямат стабилни материални характеристики. Поради това той се основава върху чисти отношения. Тези отношения са чисти, тъй като не се пораждат от съотнасянето на елементи, а пораждат елементите, които съотнасят. Поради това те трябва да бъдат схващани като артикулация. Езиковите единици са конституирани от артикулирането им и поради това трябва да бъдат описвани като чисти отношения. Основната езикова единица е знакът. Знакът се характеризира с двойна артикулация, тъй като представлява неделимо единство на означаващо и означаемо. Знаците винаги се артикулират в отношение към други знаци, поради това всеки знак се характеризира със стойност. Тъй като артикулирането предполага различаване, стойността на един знак е очертана от различителните признаци, които го отграничават от останалите знаци от структурата. По отношение на различителните признаци, артикулиращи съответната структура, знакът е маркиран положително, ако има съответната черта, и отрицателно, ако я няма. Когато два знака са маркирани различно по отношение на определен различителен признак, те се намират в отношение на опозиция. Когато два знака са маркирани еднакво, те се намират в положение на еквивалентност. Понеже знаците не могат да бъдат очертани от само един различителен признак, те са артикулирани като снопове признаци. С оглед на това да бъде анализирана една структура означава да бъдат описани различителните признаци, които артикулират елементите ѝ. Структурният анализ би описвал стойността на елементите и поради това би следвало да предшества интерпретацията им, защото стойността им е условие за възможност на всяко значение, което те придобиват, и защото те могат да придобиват различни значения, чиято множественост не може да бъде редуцирана.

Пражкия кръг превръща тази понятийна рамка в основа на фонологията и същевременно я преработва, така че да отчита начините, по комуникативните функции на езика променят артикулирането на единиците му. Глосематиката формализира понятийната рамка на Сосюр, интерпретирайки знаците като чисти форми. От глосематична гледна точка всеки знак се характеризира с план на изразяване и план на съдържание, всеки от тези планове се състои от субстанция и форма, получена от артикулацията на тази субстанция, така че в крайна сметка всеки знак се състои от субстанция на изразяване, форма на изразяване, форма на съдържание, субстанция на съдържание. По-нататъшното развитие на структурализма довежда до изместването на Сосюровото понятие за система от по-гъвкави понятия от рода на код, понятието за стойност бива погълнато от по-общото понятие артикулация, а описанието на субстанциите на съдържание и изразяване е изтласкано на заден план от анализа на артикулацията. В резултат на това основните положения на структуралния анализ се оказват сведени до следното: знакът представлява съчетаване на две единици, означаващо и означаемо; означаващото и означаемото са съчетани благодарение на определен код; като код може да функционира всеки набор от ограничен брой дискретни единици; за да функционира като код, той трябва да кодира друг набор от дискретни единици, така че на всяка единица от кодиращия набор да съответства единица от кодирания; в такъв случай всяка единица от кодиращия набор, съответстваща на единица от кодирания набор, ще функционира като означаващо, а всяка единица от кодирания набор – като означаемо; значението на знака се основава върху сноповете отношения на еквивалентност и различие, артикулиращи неговото означаемо и означаващо като различни единици на кодиращия и кодирания набор единици.

Прилагането на тази понятийна рамка към хуманитарните и социалните науки поражда допълнителния проблем как да бъдат анализирани текстове, чието значение не може да бъде сведено до артикулацията на единиците на естествения език, който използват. Решението на този проблем, оформило се под влиянието на Роман Якобсон и Клод Леви-Строс, може да бъде сведено най-общо до следното: текстовете, които изследват хуманитарните и социалните науки, използват знаци от предварително съществуващи кодове, например естествения език, но те подлагат тези знаци на вторично кодиране; значението в повече, което трябва да описва адекватният анализ на един литературен текст например, е породено от тъкмо това вторично кодиране; то се състои в артикулирането на знаци от по-висок, втори ред, по отно-

шение на които знаците от първи ред функционират като субстанция на изразяване; знаците от втори ред са артикулирани като снопове отношения на еквивалентност и различаване между знаци от първи ред; кодът, породен от набора знаци от втори ред, възниква в текста, но същевременно може да бъде използван като код от първи ред в други текстове и оттук да поражда варианти; с оглед на това той не е единичен код, идиолект. Особено мощен метод за анализ на знаците от втори ред създава Ролан Барт в *Митологии* (1957). Опирайки се на понятието за конотативна семиотика на Йелмслев, Барт приема, че анализирания от него особен род знаци от втори ред, които той нарича митове, представляват знаци от втори ред, чиито означаващи са знаци от първи ред. Алгирдас Гремас и Жерар Женет използват методите на структуралния анализ, за да разработят мрежи от понятия, позволяващи описанието на разкази, позволяващи да бъдат идентифицирани основните единици, които артикулират структурата им.

2. Постструктурализъм

Терминът постструктурализъм възниква в Съединените щати. Той обозначава група френски теории от втората половина на 1960-те години, които от една страна изглеждат свързани със структурализма, но от друга прекрачват отвъд него по различни начини (в немскоезичната теория по сходен начин възниква терминът неоструктурализъм).

Първоначално като ключови постструктурални теоретици биват разпознати Мишел Фуко, Жак Дерида и Жак Лакан. Към тях обаче бързо се добавят други теоретици, преди всичко Жил Делюз. Нерядко идентифицираните като постструктуралисти са раздвоени между структурализма и постструктурализма, например Ролан Барт след *S/Z* (1967), Луи Алтюсер, кръгът „Тел Кел“, особено Юлия Кръстева, бивши членове на групата „Марксизъм или варварство“ като Жан-Франсоа Лиотар и Жан Бодрийар. Наред с това като постструктуралисти биват идентифицирани и теоретици, които по един или друг начин се опират на работата на Дерида, Фуко или Лакан. През 1970-те въз основа на това е идентифицирана с постструктурализма Йейлската школа, преди всичко Пол де Ман и Джон Хилис Милър, оказала изключително влияние върху американската рецепция на Дерида, както и някои близки до тях теоретици като Джонатан Калър. В средата на 1970-те по сходен начин бива разпознато и направлението в британските културни изследвания, водено от Стюарт Хол. В началото на 1980-те като постструктуралисти са възприемани и постмарксистки теоретици като

Ернесто Лакло и Шантал Муф, както и новият историзъм, формирал се под влиянието на Фуко, Клифърд Гиърц и де Ман, през последните 15 години – теоретици като Джорджо Агамбен, Жан-Люк Нанси, Филип Лаку-Лабарт, Ален Бадиу, Антонио Негри, Жак Рансиер, Джани Ватимо, Славой Жижек, Джудит Бътлър. Употребата на термина постструктурализъм е допълнително усложнена от това, че американската рецепция на тези теории ги слива с постмодернизма. В резултат на това като в редовете на постструктурализма биват включвани и теоретици като Фредерик Джеймсън или Зигмунт Бауман.

Теориите, разпознавани като постструктурални, са толкова разноречиви и разнородни, че не могат да бъдат представени като единство. Добро свидетелство за това могат да бъдат конфликтите между ключови фигури на постструктурализма от рода на тези между Дерида и Фуко или Дерида и Лакан. Постструктурализмът не предлага нито общи линии на проблематизация, нито общи техники за производство или общ режим на легитимиране на знания. Той не предлага и нищо, което да може да бъде прието и използвано като методология. Постструктуралните теории изработват по-скоро критически речници, които правят възможно проблематизирането на онези точки на сигурност, които са позволявали да се знае и твърди какво е нещо, как всъщност стоят нещата, как трябва да бъде разбирано нещо. Но от това не следва, че постструктуралните теории служат единствено за разрушаването на вече установените знания. Проблематизирането на точките на сигурност, на които се опира например знанието ни какво е властта, значението, писането, несъзнаваното, прави възможно откриването на нови знания, на обекти, значения, практики. Тъкмо продуктивността на това проблематизиране обяснява разширяването на постструктурализма в области, на пръв поглед далечни на теорията и вариращи от историята през визуалните изкуства и архитектурата до географията.

Тъй като представянето на едно толкова разнородно и противоречиво поле от теории е немислимо в толкова кратък обем, ще завърша с няколко общи бележки за три от основополагащите фигури на постструктурализма.

2.1. Жак Лакан

От 1953 г. Лакан започва да води публичен семинар за психоаналитици към парижката клиника „Св. Анна“. Семинарът бързо се превръща в събитие в парижкия интелектуален живот. През 1966 г. е публикуван *Écrits*, а от средата на 1970-те започва публикуването на семи-

нарите му, особено важни сред които са *Семинар I: Фройдовите статии за техниката* (1953-1954), *Семинар II: Азът във Фройдовата теория и техниките на психоанализата* (1954-1955), *Семинар III: Психозите* (1955-1956), *Семинар VII: Етиката на психоанализата* (1959-1960), *Семинар XI: Четирите фундаментални понятия на психоанализата* (1964-1965), *Семинар XVII: Другата страна на психоанализата* (1969-1970), *Семинар XX: Encore* (1972-1973).

Лакан представя теорията си като връщане към Фройд. Но тъй като да останем верни на Фройд означава не просто да повтаряме казаното от него, а да запазваме значението му в една променена ситуация, Лакановото връщане към Фройд се състои в интерпретирането на негови понятия по начин, който позволява съчетаването им със съвременните му теоретични езици, включително този на структурализма.

Пример за това може да бъде начинът, по който Лакан интерпретира несъзнаваното. Лакан настоява, че то е косубстанциално на езика и в този смисъл, че е структурирано като език. Тъй като Фройдовото понятие за несъзнавано е преплетено с едиповия комплекс, това налага преинтерпретирането на последния по начин, който най-общо може да бъде сведен до следното: желанието по принцип е конституирано от липса; едиповият комплекс е задвижен от желанието на детето да бъде желано от майката и следователно да бъде това, което липсва на майката; ако това, което запълва липсата у другия бъде наречено фалос, тогава детето желае да бъде въображаемият фалос на майката; но тъй като тя неизбежно желае и друго освен детето, то се оказва вплетено в диалектиката на битието, в непрестанното колебание дали е или не е фалосът на майката; тази диалектика на битието бива разрушена от намесата на бащата, който първоначално бива възприеман от детето като конкурентен фалос, но чието право да има майката то в крайна сметка бива принудено да признае под натиска на страха от кастрация; когато детето признае правото на бащата обаче, диалектиката на битието е изместена от диалектиката на имането, защото желанието да бъде желаното от майката сега бива изместено от желанието да има майката и следователно да бъде на мястото на бащата; да признае правото на бащата обаче означава да признае, че той не просто е фалосът на майката, а че той има фалоса, който желае майката; поради това бащата е конституиран като мястото, където този фалос е разположен; той обаче вече е конституиран като символен фалос, защото вече не функционира като транзитивен обект, циркулиращ между майката и детето, както въображаемият фалос от ранното време на едиповия комплекс; нещо повече, сега

детето признава не само това, че бащата има фалоса, но и че го има по право и следователно признава правото на бащата, а отгук признава бащата като мястото на закона; поради това бащата трябва да бъде мислен не като действително лице, а като мястото на конституиране на закона и символния ред; с оглед на това е по-уместно той да бъде схващан като Името-на-бащата; но в такъв случай едиповият комплекс се състои в заместването на желанието на детето към желанието майката от желанието му към Името-на-бащата; заместването обаче е основата на всяка метафора, отгук Името-на-бащата може да бъде мислено като метафора; тогава то е косубстанциално на езика, защото метафоричната ос е една от двете оси, конституиращи всеки език; желанието от друга страна може да бъде насочено единствено към липса; поради това то не може да има наличен обект, защото щом обектът му стане наличен, той престава да липсва и поради това престава да бъде желан; поради това желанието неизменно се измества от едни налични обекти към други; то запазва непрекъснатостта си в хода на това изместване, защото се измества между обекти, свързани от някаква близост или съседство; но щом принципът на желанието е изместването въз основа на близост, тогава той съвпада с принципа на метонимията, така че желанието е косубстанциално на метонимичната ос на езика.

Разбира се, това огрубено резюме не отчита сложността и гъвкавостта на мисленето на езика у Лакан. То има за цел само да илюстрира преплитането на психоанализата с проблематиката на езика при него. В качеството на други важни моменти на преплитане би следвало да бъдат описани поне Лакановите схващания за предимството на означаващото, за изплъзването на означаемото изпод означаващото, за закрепването на означаемото за означаващото посредством прекъсването на означаващата верига, за закрепването на символния ред, психозите като несполучливо закрепване, за възвръщането на всяко съобщение към отправителя, което според Лакан може да бъде анализирано единствено със средствата на психоанализата.

2.2. Жак Дерида

През 1967 г. Дерида публикува три книги, *За граматологията*, *Писмеността и различieto*, *Гласът и феноменът* в които бързо бива разпозната една от най-радикалните форми на критика, прекриващи отвъд границите на структурализма. Радикалността на тази критика изглежда дотолкова голяма, че тя бива възприета като отричане на самата възможност за

обективност, сигурност или знание (под влияние на зле разбирани фрази като „няма отвъд-текст“).

Още в края на 1960-те като име на тази форма на критика се налага деконструкцията, макар Дерида нерядко да оспорва уместността му. През 1970-те и 1980-те Дерида публикува ред важни книги като *Разсейването* (1972), *Полетата на философията* (1972), *Glas* (1974), *Истината в живописата* (1978), *Ухото на другия* (1982), *За духа* (1987) белязали постепенното изместване на въпроса за писмеността, доминирал ранните му работи, от критическото преосмисляне на серия понятия като субекта, подписа, името, превода, закона, другия.

Деконструкцията е по-скоро критическа практика, отколкото критически метод и затова трудно може да бъде сведена до общ принцип или обща формула. Един от начините, по които е обяснявана тази практика у Дерида, предполага, че тя е устроена като опит за възможността на невъзможното. Най-общо този опит се състои в това в това, което представя даден текст, да се разчита също това как той представя условията за възможност на представяното, заразеността на тези условия от невъзможност, предизвиканото от тази заразеност скъсване с представените условия за възможност, както и представянето на самото скъсване с условията за възможност на представяното, позволяващи да се избегне пълното откъсване на представяното от тях въпреки заразеността им с невъзможност.

Ако опитът за възможността на невъзможното бъде свързан с проблема с отношението между писменост и реч, тя би имала най-общо следните черти: западната философска традиция е конституирана като метафизика на присъствието; тъй като речта се характеризира с присъствие, тази метафизическа традиция се стреми да я представи като първостепенна по отношение на писмеността и следователно се стреми да представи писмеността като неин второстепенен вариант; но условието за възможност на този начин на представяне на писмеността е речта да може да бъде отделена от писмеността като независима от всяка писменост употреба на езика; това условие на възможност на представянето на речта в западната метафизика се оказва заразено, защото независимостта и спрямо писмеността не може да бъде представена, без същевременно да се допусне зависимостта и от форми на писменост, които не могат да бъдат сведени до азбука, които имат по-скоро характера на различаване, на означаващи следи, но които същевременно не могат да бъдат мислени като реч, защото не се характеризират с живо присъствие; поради това метафизиката на речта бива принудена да скъса с условията за възможност на представянето на речта като първостепенна, представяйки

също и варианти на архиписменост, във връзка с които възниква вероятно най-популярното понятие на Дерида, *différance*; но същевременно метафизиката на речта представя също и скъсването с условията за възможност на представянето на речта като първостепенна, например посредством възвръщащите се във философията метафори на писменост, устроени едновременно да удържат първостепенността на речта посредством представянето на невъзможността на нейната първостепенност.

Работите на Дерида след 1990-те, като най-важни сред които могат да бъдат посочени *Даряване на време* (1991), *Призраците на Маркс* (1993), *Политики на приятелството* (1994), *Апории* (1996), *Бандити* (2003), *Животното, което следователно съм* (2006) се съсредоточават върху изследването на възможното само като невъзможно, например дарът, дългът, законът, идното, суверенитетът, демокрацията, животното, призракът. За съжаление обемът на настоящата статия не позволява резюмирането им.

2.3. Мишел Фуко

В *Технологии на себе си* (1988) Фуко предполага, че съществуват четири основни типа технологии: производствени, знакови, властови технологии и технологии на себе си.

В работата на Фуко могат да бъдат различени най-общо три периода. Първият е доминиран от изследвания на знаковите технологии, формирали модерните дискурси върху лудостта (*История на лудостта в класическата епоха*, 1961), клиничните дискурси (*Раждането на клиниката*, 1963), икономиката, медицината, езиковедството, науките за човека (*Думите и нещата*, 1966), както и от сравнително методологически ориентирани текстове като *Археология на знанието* (1969). Работите на Фуко от този период нерядко са причислявани към структурализма. След 1971 г. той се насочва към изследването на властови технологии като дисциплинарната власт и биовластта, както и начините на съчетаването им в режими на управляемост. Ключови текстове от този период са *Надзор и наказание* (1975) и *Волята за знание* (1976). След средата на 1970-те изследванията на Фуко са доминирани от проблема за технологиите на себе си. След смъртта му започна публикуването и на ред важни курсове лекции, сред които си струва да се отбележат *Трябва да защитаваме обществото* (1975-1976), *Сигурност, територия, население* (1977-1978), *Херменевтика на субекта* (1981-1982), *Раждане на биополитиката* (1978-1979), *Управление на себе си и другите* (1982-1983).

Изследванията на Фуко върху знаковите технологии обикновено се свързват с понятието дискурс. Под дискурс Фуко най-общо разбира система за пораждање на изказвания. За разлика от системите за пораждање в генеративната граматика обаче, дискурсите не се характеризират с единство, например с единен обект, стратегия, система от правила. В този смисъл те представляват по-скоро системи за разпръсване, позволяващи изместването на обекти, пораждането на нови правила, формирането на нови стратегии. Освен това за разлика от системите за пораждање в генеративната граматика, дискурсите не са вкоренени нито в езиковата общност, нито във вътрешността на говорещите субекти. Те имат характера на диспозитиви, формирани от съчетаването на различни елементи, например институции, ограничаващи достъпа до правото да се говори, възпроизвеждащи изказванията, гарантиращи истинността им, задействани от съответния режим на изказване, от дискурсивни функции от рода на автора, дискурсивни стратегии, понятия, обекти, техники за подреждане и йерархизиране на знанията. Поради това дискурсите имат по-скоро външност, отколкото вътрешност. Накрая, за разлика от системите на пораждање в сравнителната граматика дискурсите пораждат не само изказвания на естествени езици, но и изказвания в цифрова, таблична и изобщо неезикова форма.

Днес дискурсивният анализ, формиран се под влиянието на Фуко, е смятан за един от основните качествени методи в социалните науки. Това се дължи на няколко важни негови предимства: той позволява изказванията да бъдат изследвани в тяхната единичност и в този смисъл като събития; дава възможност изследването им да се опира на външни елементи, които могат да бъдат описвани без да се претендира за знание за вътрешността на индивидуални или колективни субекти на изказванията; понеже всеки дискурс предполага преплитане между власт и знание, дискурсивният анализ позволява да бъде преодоляно наследеното от Просвещението противопоставянето помежду им, скриващо от погледа ни възловите механизми на модерната и късномодерната управляемост.

ЛИТЕРАТУРА

- Агамбен, Дж. 2004. *Ното Sacer: Суверенната власт и оголеният живот*. Критика и хуманизъм: София
- Барт, Р. 2004. *Нулевата степен на почерка. Митологии*. Колибри: София
- Барт, Р. 1991. *Въображението на знака*. Наука и изкуство: София
- Дельоз, Ж., Ф. Гатари. 2010. *Хиляда плоскости*. Критика и хуманизъм: София
- Дельоз, Ж., Ф. Гатари. 2009. *Кафка: За една малка литература*. Сонм: София
- Дельоз, Ж., Ф. Гатари. 2004. *Анти-Едип: Капитализъм и шизофрения*. Критика и хуманизъм: София
- Дельоз, Ж. 1999. *Различие и повторение*. Критика и хуманизъм: София
- Дельоз, Ж., Ф. Гатари. 1992. *Що е философия*. Критика и хуманизъм: София
- Дерида, Ж. 2001. *За граматологията*. ЛИК: София
- Дерида, Ж. 1998а. *Апории*. Критика и хуманизъм: София
- Дерида, Ж. 1998b. *Писмеността и различието*. Наука и изкуство: София
- Дерида, Ж. 1996. *Гласът и феноменът*. ЛИК: София
- Женет, Ж. 2001. *Фигури*. Фама: София
- Леви-Строс, К. 1996. *Структурата на мита*. С.А.: София
- Леви-Строс, К. 2002. *Дивото мислене*. ЕА: София
- Лотман, Ю. 1990. *Поетика. Типология на културата*. Наука и изкуство: София
- Сосюр, Ф. 1992. *Курс по обща лингвистика*. Наука и изкуство: София
- Фуко, М. 2003. *Трябва да защитаваме обществото*. ЛИК: София
- Фуко, М. 1998. *Надзор и наказание*. УИ “св. Климент Охридски” : София
- Фуко, М. 1996а. *История на лудостта в класическата епоха*. Евразия-Абагар: Плевен
- Фуко, М. 1996b. *Археология на знанието*. Наука и изкуство: София
- Фуко, М. 1994. *Раждане на клиниката*. УИ “св. Климент Охридски”: София
- Фуко, М. 1993. *Волята за знание*. ЕА: Плевен
- Фуко, М. 1992. *Генеалогия на модерността*. УИ “св. Климент Охридски”: София
- Фуко, М. 1991. *Думите и нещата*. Наука и изкуство: София
- Якобсон, Р. 2000. *Езикът на поезията*. Захарий Стоянов: София

- Badiou, A. 1988л *L'Être et l'Événement*. Paris: Seuil
- Genette, G. 1988. *Narrative discourse revisited*. Ithaca: Cornell UP
- Greimas, A. 1970. *Du sens*. Paris: Seuil
- Hjelmslev, L. 1943. *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*. Kobenhavn: Lunos bogtrykkeri
- Jakobson, R., M. Halle. 1956. *Fundamentals of language*. New York: Mouton
- Lacan, J. 1991. *Le séminaire, Livre XVII: L'envers de la psychanalyse, 1969-1970*. Paris: Seuil
- Lacan, J. 1981. *Le séminaire, Livre III: Les psychoses, 1955-1956*. Paris: Seuil
- Lacan, J. 1973. *Le séminaire, Livre XI: Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse, 1964*. Paris: Seuil
- Lacan, J. 1966. *Écrits*. Paris: Seuil
- Hardt, M., A. Negri. 2001. *Multitude: war and democracy in the age of Empire*. New York: Penguin
- Hardt, M., A. Negri. 2001. *Empire*. Harvard: Harvard University Press
- Shannon, C., W. Weaver. 1949. *The mathematical theory of communication*. Champaign: Illinois University Press
- Trubetzkoy, N. 1939. *Grundzüge der Phonologie*. New York: Wien

Петя Чалъкова

СКАНДАЛЪТ С НОВАТА СГРАДА ЗА НХА

РЕАКЦИИ И ОБЩЕСТВЕНО МНЕНИЕ, ПРЕДСТАВЕНИ В СРЕДСТВАТА ЗА МАСОВА КОМУНИКАЦИЯ В ЕЛЕКТРОННОТО ПРОСТРАНСТВО

I. Въведение:

Казусът със скандала около сградата на Националната художествена академия, който ще разгледам тук, е проследен в електронното пространство, като са използвани ресурси, намерени при еднократно избиране на проблема, посредством електронната търсачка Google на дата 07.08.2010. (Подробна информация и връзки по проследените материали могат да се намерят в Приложение 1)

1. Проектно предложение за строителството на нова сграда за нуждите на национална художествена академия - „реконструкция и разширение на националната художествена академия”

1.1 Хронология на събитията:

Информацията по хронологията на събитията е извлечена от авторски обзорец хронологичен текст, публикуван в публичен блог „Нова сграда за НХА”. Форматът на публикацията позволява лични оценки и авторско мнение. Използван е именно този ресурс за черпене на информация, тъй като това е единственото място в електронното пространство, където казусът е проследен и именно това е страницата към която любопитният да научи повече за случая читател бива прехвърлен през официалната страница на Националната художествена академия.

В материала липсват всякакви нормативни позовавания, до момента на съдебните процедури от 2007 година нататък, както и официални публикации и известия за събитията около отделните етапи.

„Разпокъсаността, непригодната и амортизирана материална база, препятстват ефективната модернизация, целяща създаване на условия за образователен процес, адекватен на времето, в което живеем, и спазващ съвременните изисквания за охрана на труда и равен достъп. [...] Една трета от времето на студентите минава в чакане по спирките и претъпканиците автобуси между четирите сгради. Единствената по-сериозна препоръка от Националната агенция за оценяване и акредитация към Министерски съвет по време на последната акредитация е – да бъде направено всичко възможно този проблем да бъде поставен пред държавните власти и положението да се промени.

Януари 2004 – Новоизбраният ректор проф. Божидар Йонов става инициатор на конкретни действия за провеждане архитектурен конкурс за създаване на проект за обновяване и разширяване на сградите на Академията на ул. „Шипка“ № 1 и превръщането им образователен и културен комплекс в центъра на столицата, който да създаде съвременни условия за обучение съвместено с културни функции, отворени за гражданите и гостите на София.

Януари – декември 2004 – Провеждат се обсъждания вътре в Академията, в професионални и обществени среди. Започва работа по заданието и конкурсната програма.” (блог „Нова сграда за НХА”)

До тук единствената публикация в медия е публикуваната в списание „Арх&арт борса”, успоредно с идеята за проектно предложение за разширение на Академията, идея за разширение на парламента на територията на НХА. Тук за пръв път се появява идеята за застрояване в полза на Парламента – „да се изгради "П"-образен три- или четириетажен и с две мансардни нива, корпус с депутатски офиси. Връзката му с Народното събрание да е подземна. (по късно арх. Тулешков и неговата редакция на „ Арх & арт борса” ще станат домакини на кампанията срещу първопремирания проект).” (блог „Нова сграда за НХА”)

2. Провеждане на конкурс

“Януари 2005 – Академичният съвет на НХА взима решение за обявяване на национален конкурс. Март 2005 – Обявява се национален конкурс за обект „Разширение и реконструкция на Националната художествена академия”, организиран от НХА и Софийска Голяма Община под патронажа на президента на Р. България. Конкурсната програма е съгласувана

със: Съюза и Камарата на архитектите в България, Националният институт на Паметниците на културата и Министерството на образованието.

Май 2005 – В конкурса заявяват участие 56 автори и колективи, от които 26 предават изисканите проекти и документация, като приемат регламента на конкурсната програма, където е казано, че инвеститорът в лицето на НХА се задължава да сключи в срок от една година договор по процедурата на ЗОП за инвестиционно проектиране с първопремирания участник.” (блог „Нова сграда за НХА”)

Обявяването на конкурса вероятно е било извършено по стандартните канали за информиране на заинтересованите страни, а именно „Държавен вестник”, на място, на други свързани със поставената задача места – Съюзът на архитектите и пр. Предвид времето, в което е проведен конкурсът – преди повече от 5 години, и отказът на представители на заинтересованите страни да говорят, тази информация не може да бъде точно посочена и остава в сферата на предположенията.

2.1 Отрязване в електронното пространство:

Статия на в. Монитор, публикувана в електронна страница на Comfort.bg, от 11 февруари 2005: „Националната художествена академия (НХА) обяви конкурс за подготовка на идеен проект за изграждане на общ комплекс от сгради [...] съобщи ректорът на учебното заведение проф. Божидар Йонов вчера. [...] Конкурсните работи трябва да бъдат представени до 31 май тази година. Идеята е в двора на академията да се изгради общ комплекс от сгради, в който да се съберат всички ателиета, [...] Задължително условие при подготовката на проекта е да се запази сградата на Ректората на академията, която е обявена за паметник на културата. В момента различните специалности от академията са пръснати в 4 сгради в София [...] Сградата на бул. "Дондуков" обаче вече е продадена от областната управа на София, **за да се покроят задължения на държавата към голяма строителна фирма.** (форматирането мое). От художествената академия са склонни да бъдат продадени и останалите две сгради, като в замяна държавата финансира строителството на новия център [...] Конкурсът е отворен за архитекти от цялата страна, без условие да са членове на Камарата или Съюза на архитектите. Той разполага с награден фонд от 20 000 лв., като отличения на първо място проект ще получи 8 000 лв., на второ - 5 000 лв., на трето - 3 000 лв., а останалите пари ще бъдат разпределени като поощрителни награди. Журито ще е 13-членно, като ще включва и

представители на финансовото и образователното министерство. Резултатите ще бъдат обявени до края на юни.” (Comfort.bg, 2005).

Както личи от хронологичния текст и заявените цели, на този първи етап са изпълнени условията и са спазени сроковете за изпълнение на конкурса, отразени в медийното пространство поне на хартия.

3. Излъчване на победител от конкурса

„Юни 2005 – Съставено е 13 членно експертно жури с представители на горепосочените институции и ведомства и НХА, което след многократни заседания, проведени между 9 и 20 юни единодушно излъчва на първо място проекта **на арх. Стефан Добрев**. (форматът мой) Организацията и провеждането на конкурса и до днес се цитират като пример за добре проведен архитектурен конкурс.” – посочено лично мнение с оценка и коментар на автора на блог-статията.

„Юни 2005 – В Галерия “Академия” на НХА се открива изложба на всички предадени проекти. На 28, 29, и 30 юни се провеждат: 1. Обсъждане на резултата от конкурса с членовете на академичната колегия; 2. Пресконференция за журналисти; 3. Обществено обсъждане в присъствието на над 200 души. По време на обсъждането се правят 23 изказвания и запитвания, от които само 4 не одобряват резултата от конкурса.” (блог „Нова сграда за НХА”)

Остава под въпрос, обаче, изпълнението на конкурсната процедура, около която на покъсен етап се пораждат спекулации от страна на конкурентните страни.

4. “Скандал” – първа вълна

„Юли - септември 2005 – Арх. Владислав Николов (участник в проведения конкурс и син на арх. Н. Николов, на когото през 80те г. е възлагано да разработва терена на НХА за нуждите на представителна сграда), чрез фирмата си „НИКОНСУЛТ” ЕООД завежда дело срещу журито. Софийският районен съд отхвърля иска му.

Февруари 2007 – Доц. Пламен Вълчев (бивш заместник ректор на НХА), арх. Владислав Николов и арх. Николай Тулешков започват медийна кампания против реализирането на проекта. В "Арх & арт борса" и рекламното издание “Седмична поща” в продължение на две години се повтарят едни и същи нападки и обидни квалификации, илюстрирани от фалшификации на проекта на арх. Добрев, дело на Пламен Вълчев, целящи да Създадат нега-

тивен образ на НХА и да повлияят на общественото мнение, в услуга на личния интерес на тази група.

Ноември 2007 – Проверка от Агенция за държавна финансова инспекция установява, че избраната, в съответствие с дългогодишната практика на художествените и архитектурни конкурси (не само у нас, но и в редица европейски страни), процедура за сключване на пряк договор със спечелилия Първа награда проектант не отговаря на изискванията на ЗОП. Направени са констатации за грешки в процедурата по време на преговорите за възлагане. На НХА и проф. Йонов са съставени актове за административно нарушение.” (блог „Нова сграда за НХА”)

Междувременно през септември, октомври и ноември 2006 проектът е „оценен високо от държавните институции” – според автора на блог-статията, без да са посочени кои точно институции и основания за оценката и „По случай 110 годишнината от основаването на НХА Заместник-министъра на Регионалното развитие и благоустройство обявява решението на Правителството да се пристъпи към реализация на проекта. *Осигурено е финансиране на проектните дейности.*[...]” (форматът мой) Също така през декември 2006 е проведена процедура за договаряне с класирания на първо място колектив за изготвяне на пълен инвестиционен проект и през януари 2007 „НХА сключва договор за инвестиционно проектиране с колектива спечелил конкурса.” (блог „Нова сграда за НХА”) Идва логичните въпроси от къде, от кого е осигурено финансирането и също така какво се е случило с осигурените средства към днешна дата.

4.1 Реакции 1

4.1.1. На общественото мнение

Вестник „Стандарт“, електронна публикация от 2 април 2007 г.: „20-метрова стъклена сграда вдигат пред “Св. Александър Невски”; „*Бутат Художествената академия.* Студентите ще рисуват под земята, евродепутати се нанасят на горните етажи“

Под статията не са разрешени постове и коментари на читатели, но самата статия има провокативен характер по някои от точките, свързани с изпълнението на строителните дейности и съответно противоречие с публикуваната в хронологичния текст информация от блог-статията. Отново без позоваване и точно цитиране на нормативни публични документи.

Например: „Само за проектирането ѝ строителното министерство е отпуснало 2,4 млн. лв., твърди той [бившият зам.-ректор на висшето художествено училище доц. Пламен Вълчев]. Новината за построяването на новата сграда обявил строителният зам.-министър Димчо Михалевски по случай 110-годишнината на НХА. [...] За да се направят подземните гаражи и помещения за рисуване на студентите обаче, ще се наложи да падне едната от сегашните сгради на Художествената академия, построена през 1905 г. [...] Акрополът на Сердика, който се намира под Художествената академия, също може да бъде унищожен, алармира доц. Вълчев. Причината е, че според договора за строителство археологическите проучвания са възложени не на независима организация, а на самия строител, обяснява бившият зам.-ректор на НХА. Заради строежа ще се наложи да се изсекат поне 50 дървета, някои от които са на повече от 100 г. Новата сграда ще бъде като грозна кръпка на площада "Св. Александър Невски". [...] Има и много законови нарушения при възлагането на проекта за новата художествена академия, твърдят експерти от агенцията по обществените поръчки. [...] Правилата на конкурса изисквали да се сключи договор с победителя в него. Това е архитект Стефан Добрев. Той пък поискал за проекта си 2 млн. евро, но след кратък пазарлък свалил двойно цената, разказва доц. Вълчев. Строителното министерство, което отговаря за държавните сгради, каквато е и Художествената академия, отпуснало парите. Освен тях били отделени и още 400 000 лв. като ДДС.” (2007/04/02 Standart вестник, електронно издание)

В статията личи не само сантименталния елемент от „затриването” на културното-историческото наследство на България и София, чрез споменаване на имена, които са любими на българина и се „радват” на положителна световна оценка като Мърквичка и Владимир Димитров – Майстора, но и финансово икономическият аспект, в големи и дори шокиращи стойности. Нещо, което липсваше в първоначалното медийно представяне на проекта. Така стъпка по стъпка се заплитат *основните конфликтни зони*, които по-късно ще провокират обществото към оценка и мнение – *1. Културно-историческия аспект и запазването на историческите обществени, общонационални ценности и 2. Финансовото измерение на казуса за индивидуалния „български данъкоплатец”*.

На този етап общественото мнение липсва като основен участник в диалога и остава някак на страна от проблемите на НХА.

4.1.2. На заинтересованите страни по казуса

Отговорът от страна на НХА е свързан с изпълнение на процедурата, според решението от заведеното дело, но описаното в хронологичния текст съвсем не дава представа за качеството на изпълнение. „Декември 2007 – На първото заседание на новоизбрания Академичен съвет, проведено на 11 декември 2007 г. е взето решение процедурите по договарянето с проектанта Добрев да се приведат в съответствие със закона. Февруари 2008 – Доц. Кокалов, ректор на НХА и арх. Стефан Добрев сключват споразумение, с което развалят договора за проектиране. Споразумението не променя по никакъв начин правата и задълженията на страните, свързани с проведения конкурс (§ 3). Март 2008 – НХА обявява нова процедура за договаряне без обявление по ЗОП, като кани колектива на арх. Стефан Добрев. На 31 март тя е регистрирана в Агенцията по обществени поръчки. (блог „Нова сграда за НХА”)

Излиза и интервю за депутатската позиция спрямо първоначалния успореден проект, публикуван по-рано в списание „Арх & арт борса”, представена от Димчо Михалевски, министър на регионалното развитие, пред в-к Нощен труд:

„- Вие лично сте предложили в новата сграда на Художествената академия да са и кабинетите на евродепутатите...

- Така е. Мястото, където е Художествената академия, е много близо до българския парламент. По този въпрос водих разговори с ръководството на Европейския парламент. Все пак става дума за нашите евродепутати да се отпусне една незначителна площ от 200 – 300 квадрата.

- Сградата ще е с обща площ 21 хил. кв. м. Ректорът на Художествената академия проф. Йонов уведомен ли е за тези преговори?

- Разбира се, той присъства на тези разговори.

- Вие одобрявате ли този проект?

- За мене той е най-добрият възможен вариант.” (Култура, 2009)

За достоверността на публикацията от в. Нощен труд” не може да се гарантира в този доклад, единствено може да бъде отразена като наличен ресурс по казуса. Интересен е и моментът, че публикацията на този ресурс е направен чрез страницата www.nha-bg.com, където

в специална секция има публикация на Гражданско сдружение „Художествената академия в духа на първостроителите”, чието предложение за възстановяването на проекта на арх. Смирненски. Съответно тази страница е отговорът към блог страницата в защита на проекта на арх. Добрев.

Именно тези други заинтересовани страни междуременно продължават да подават жалби и сигнали за нередности:

„Април 2008 – „НИКОНСУЛТ” ЕООД гр. София с управител арх. Владислав Николов подава: 1) жалба в Комисията за защита на конкуренцията срещу решението за откриване на процедурата и 2) жалба с искане за налагане на временна мярка “спиране”; Юни 2008 – КЗК отхвърля и двете жалби. ; Юни 2008 – Арх. Владислав Николов и фирмата му „НИКОНСУЛТ” ЕООД подават жалба във Върховния административен съд срещу решението на КЗК за отпадане на временната мярка. Върховен административен съд (с Определение от 18.06.2008) г. оставя в сила решението на КЗК. В определението се казва: “ясно се установява наличието на обществен интерес не от спиране на възлагателната процедура, а от нейното продължаване.”” (блог „Нова сграда за НХА”)

5. “Скандал” – втора вълна

„На 17 юни 2008 художниците Иван Чолаков, Цветан Цеков Карандаш, Лили Вермут, Фанна Коларова, участвалите в конкурса архитекти Владислав Николов, Андрей Михайлов, бившата служителка в НХА Румяна Христова, хонорувания преподавател в НХА Стоян Дечев и проф. Пламен Вълчев учредяват сдружение “Художествената академия в духа на първостроителите”, като целите на сдружението са съхраняване на архитектурно историческото наследство на площад „Ал. Невски”, предизвикване на нов конкурс, и довършване на сградата по проект, адаптиран към проекта на арх. Смирнов. Следват поредица от действия (апели, искания, сигнали) пред всички държавни институции и СОС, с които сдружението и неговият председател проф. Пламен Вълчев внушават на обществото идеи обслужващи интересите на тесен кръг заинтересувани лица и по този начин работят против законните цели и мисия на НХА, против доброто ѝ име.”(пак там)

От този параграф ясно личи отново личното отношение на автора на статията, конфликтността по случая придобива вече лични измерения и въпросът от чисто формалното

ниво на правна институционалност се измества към емоционална позиция на заинтересованите страни, а по-късно и на общественото мнение.

Нататък накратко през юли 2008 Арх. Владислав Николов и фирмата му „НИ-КОНСУЛТ“ ЕООД „подават нова жалба във Върховния административен съд срещу решението на КЗК за отхвърляне на жалбата срещу откриването на процедурата”(пак там), но през ноември 2008 Върховният административен съд на Р. България „ОСТАВЯ В СИЛА Решение №446/05.06.2008 г. по преписка на КЗК - 212/2008 г. ОСЪЖДА "Никонсулт" ЕООД София да заплати на Национална художествена академия София направените по делото разноски в размер на 300 /триста/ лв. Решението е окончателно и не подлежи на обжалване.”(пак там) Законността на проведената процедура по конкурса е потвърдена, „в следствие на което, съобразно със ЗОП, на 19.11.2008 г. *е сключен договор за проектиране* (форматът мой) с авторски колектив с ръководител – арх. Стефан Добрев.”(пак там). Липсва информация за извършване на нова конкурсна процедура. Тук са и първите точни позовавания на нормативни документи и Решения на легитимни институции, вероятно с цел потвърждаване на личната оценка за несправедливостта от страна на конкурентните лица.

5.1. Реакции 2

5.1.1. На общественото мнение (нова сграда – стара сграда, естетически качества на проектното предложение)

На този етап общественото мнение е някак разбудено и коментарите са много повече, потребителите проявяват активност под статиите и заемат индивидуални позиции и мнения. На това ниво вече се появяват и много поддръжници на предложения за възстановяване проект на арх. Смирнов от преди повече от 100 години. Следва вълна от форумни изяви, коментари мнения и оценки. Общественото мнение вече има основни линии по които да върви още от първата вълна на скандали и тяхното проявление се изразява в разгорещени спорове относно естетическата и практическата функция на новия проект на арх. Добрев, от една страна. От друга на същото ниво, едновременно се води и спор за функцията на града и градската среда, за запазването на облика на столицата като лице на страната, което издига въпроса на общо национално ниво. Не отсъства и мнението на студентите, които единствено желание е да имат нова сграда, функционално обслужваща техните академични нужди и при-

съствието на конкуренция в лицето на „депутатските офиси“ добавя още повече „масло в огъня“.

Сега вече и медиите стават много по-активни в отразяването на нашумелите проблеми около строителството на новата сграда. Под статиите са разрешени коментарите и под повечето има голяма читателска активност. Статиите са разнородни и описват различни етапи от проблема, не са прекопирани една от друга, вероятно защото не са подадени като прессъобщение от самата Академия. Ето някои от намерените и разгледани статии, мнения и коментари за които могат да бъдат намерени в приложението.

в-к. Сега, електронно издание: *„Битка за сърцето на София“* (Сега, 2008)

ProMedia.org: *„Скандал около бъдещата сграда на Националната художествена академия“*. (ProMedia.org, 2008).

Lex.bg: *„Пак скандал с проект за художествената академия“* (lex.bg, 2008).

Дневник – електронно издание – *„Истината за проекта за Художествената академия“* (Дневник, 2008).

News.bg: *„Протести срещу проекта за нова сграда на НХА“* (News.bg, 2009).

Електронен вестник – *„Нова сграда ще захлуни парламента и храма "Св. Александър Невски"“* (Електронен вестник, 2009).

Труд – *„Новата Художествена академия ще е натрапница“* (Труд, 2010).

Sofiadnes.com – *„Художествената академия чака нова сграда“* (София Днес, 2010).

Дали общественото мнение се диктува или не от медиите и публикациите по темата, не можем да твърдим с положителност, но е факт, че има активизирано обществено мнение също и в социалната мрежа „facebook.com“ от края на 2009г. и най-силна активност към юли 2010 година, когато се оформя групата „За“ и „Против“ – „Ние сме ПРОТИВ проекта на арх. Добрев за мултифункционална сграда на НХА. Ние сме ЗА проект, адаптиран според естетиката на арх. Смирнов и храм-паметник Св. Ал. Невски“ и групата „Не желая академия – „МОЛ“ до храм-паметник Св. Ал. Невски!“ без конкретна дата на създаване. Дискусията е много дълга, много емоционална на моменти и в много случаи въобще губи фокуса на проблема като говоренето се измества не само към легитимиране на участниците през културно историческото ни наследство – напред „за бъдещите поколения“, назад „за паметта на дедите ни“, но и се занимава с политическите проблеми, които съществуват в страната – корупция, неадекватна политика и пр.

5.1.2. *На заинтересованите страни по казуса*

На това ниво скандалът в този етап се развива много по-спокойно и уравновесено. От хронологичния текст следва описание на предприетите действия от страна на противниците на новия проект на арх. Добрев, и съответно отговора от страна НХА.

„Декември 2008 - март 2009 – Противниците на проекта насочват кампанията си към Столична Община и Столичен Общински Съвет.

На 22.12.2008 г. гражданско сдружение „Художествената академия в духа на първостроителите“ изпраща писмо, подписано от проф. Пламен Вълчев до г-н Андрей Иванов – Председател на столичния общински съвет и до общинските съветници в СОС. Позовавайки се на **ред несъстоятелни аргументи** (форматът мой) проф. Пламен Вълчев настоява за: 1. Забрана и отмяна на виза за проектиране „Разширение и реконструкция на сградата на Национална художествена академия“; 2. Обявяване на нов архитектурен конкурс за сграда на Националната художествена академия, който да бъде проведен задължително на базата на архитектурната възстановка на несъществуващ проект – фикция от преди 100 години, дело на бащата на арх. Владислав Николов – Никола Николов (това предопределя и името на печелившия). **[включва личната оценка на автора]**

3. Бъдещата сграда да бъде представителна сграда на общината или „...всяка сграда, която е вплетена в градската среда...“ От това писмо (за което НХА научава в края на март) стават ясни както истинските цели, така и демагогския характер на кампанията, с която тази група заблуждава обществото ни през последните две години и половина. Провеждат се заседания на Постоянната комисия по устройство на територията и жилищна политика, Постоянната комисия по образование, наука, култура и вероизповедания. Представители на сдружението присъстват масово на тези заседания. Отново се отправят голословни обвинения. Въпреки че е **заинтересована страна Ръководството на НХА научава от медиите за тези действия**. (форматът мой) Ректорът и арх. Стефан Добрев присъстват на заседанието на Постоянната комисия по опазване на околната среда, земеделие и гори, където декларират, че ще изпълнят всички законосъобразни предписания на Дирекция “Зелени системи”, относно растителността в двора на Академията.

Общинските съветници искат становища от: Министерство на културата и Националния институт за опазване паметниците на културата, САБ, КАБ, СБХ, институциите съгласували конкурсната програма.” (блог „Нова сграда за НХА”)

Следва описание на ползите от проекта на арх. Добрев, отново личната позиция е подкрепена през цитиране на нормативни документи. От 15 април до 29 май 2009г. са направени разкопки на терена като „Резултата от проучването е приет с протокол от комисия представители на двата института. Проучванията не разкриват старини или материали, които да попречат на съвременни строителни проекти.” (блог „Нова сграда за НХА”)

Хронологичното описание на историята свършва до тук, текстът спира, а следващите, по хронология, публикации в блога са на „привърженици” на проекта, допълнителни коментари и мнения.

Относно позицията на депутатите по въпроса през 11 ноември 2009 в www.e-vestnik.bg е публикувано интервю с проф. Светослав Кокалов, ректор на Художествената академия, който категорично отрича новата сграда да се ползва от евродепутати, било то и само 200кв-м.

I. Анализ

На първо време казусът изглежда непознат и неясен. Информацията по въпроса не е малко, даже напротив. Основният проблем обаче някак отчетливо излиза на повърхността като „За” и „Против”, „предимства” и „недостатъци”. Противоречията са на лице, но какво остава в дълбочината на обществения диалог?

Разглежданият тук въпрос се оказва многопластов и повдига многобройни обществени проблеми. Препраща далеч назад, в историята на София от преди повече от 100 години, както и много напред в бъдещето, където са „идните поколения” и тяхната културна памет. Проблемът е разположен по времевата ос, но и по обществено-политическата в наши дни.

Преди всичко е редно да подчертаем, че диалогът е вече на повече от пет години. Да има ли нова, допълнителна сграда към НХА в сърцето на София, в непосредствена близост до храм-паметника Александър Невски? – общественият отговор е почти единодушен – ДА! Каква да бъде тази сграда, как да изглежда? – едва от тук започва обществената дискусията.

Основната битка за целите на строежа се води от „най-големите” в медийното пространство и в личните страници на заинтересованите страни и от „най-малките” в форумите и социалната мрежа Facebook. Междувременно диалогът се заплита с годините още повече и чисто законовия проблем, и всички съмнителни практики около него и чисто историческият момент, и всички съмнителни „апетити” около него са изместени от опростяването

на проблема и свеждането му до лицето, което първо виждаме днес в обществената дискусия – „За” или „Против” стъклена сграда от „нов тип” (каквото и да означава това) на площада между храм-паметник „Александър Невски” и НГЧИ. Този диалог изглежда повърхностен дори и за дебата в не чак до там сериозният характер на социалната мрежа.

Използват се епитети и сравнения, вадят се примери от световната полемика „ново” – „старо”, „съхраняване” – „промяна” и въпреки това за всички в този спор единодушно остава фактът, че „избраният” проект е бил най-малко лошият, а не най-добрият, без обаче това да е ясно, видно и звучно артикулирано. Едните притиснати от пространството, другите притиснати от национално недоверие, третите лично засегнати. Започнатата словесна война води наникъде, не дава решение на казуса и никой не печели от десетките публикувани мнения и статии. За какво тогава е буквата в закона или за какво ни е общественият дебат по този въпрос? Едно е ясно – в диалогът категорично липсва елементът на разбирането.

Заинтересованите страни: Тук проблемът не е много по-малък, а мненията са „като на война”. Студентите и преподавателите от Академията „крещят” за нуждата да имат тази нова постройка, тази нужда не е като каприз на малко дете, просто за тях до сега все е нямало пари, време, усилия. Софийнци „крещят”, че това не е само проблем на Академията, защото тя е част от лицето на столицата, а столицата е лицето на страната и в този смисъл това е „общонационален диалог”. И на трето място на едно ниво по-нагоре „си говорят” и „се обсъжда” от страна на видни имена – архитекти, професори, политици – кое би било най-редно и подходящо.

Така в крайна сметка политическата позиция остава неексплицитна, само като шум от документите по делата и протоколи от заседанията, фигурата на спечелилия арх. Добрев е само образ от полемиката, без интервюта и искане на мнение. В този смисъл активни страни по случая остават авторът на блога, посочен като официална връзка през официалния сайт на НХА и критиците на изпълнението на конкурсната процедура от другата страна.

Обществената оценка и мненията остават за четене от ентузиастаи.

II. Заключение

А как би трябвало да си представят точно тези участници ситуацията? Художествената академия е обществена институция с всички права и задължения, които подобна институция носи. В демократична държава, член на ЕС, харчеща парите на европейските данъкоплатци,

в това число и на самите граждани на България, би следвало подобна конкурсна процедура да е абсолютно достъпна за преглед и информираност от страна на обществото, бидейки тя публична и в публичен интерес. Ако се започне от сайта на НХА, който е на практика неинформативен по случая, като се разгледат оценките и мненията на представителите на едната и на другата страна, като се вземе предвид отказа от популяризиране на всякакви административни доказателства и уверения, отстъпа на медийния интерес към победителя от конкурса, който е не по-малко скандализиран в този случай – всичко това сочи към едно нехайно отношение и търсене на лесния елемент в един дълбок и сложен казус. Общественото мнение заема позицията на естетически критик и оценител и нищо повече, всичко друго според него следва да бъде свършено от „Институцията”.

Проследяването на извършените процедури, над което българският гражданин има пълно право, предвид публичността на поръчката, конкурса и целите, остава извън фокуса на интерес на същия този български гражданин. Той предпочита да квалифицира едно нещо като хубаво или грозно, да търси аналози от „Западната сцена” и нищо отвъд социалния ангажимент да се легитимира като присъстващ с псевдо-позиция по някакъв наболял обществен казус, докато самият казус с години е придобил по-скоро личен „вендета” характер между десетина човека и е останал без никакво отношение към обществената оценка. Най-хубавото за участниците е, че никой не пита „А къде е сградата? А къде са парите?”

ПРИЛОЖЕНИЕ

Ключови мнения и коментари

„Основен въпрос: Как смелото фасадно решение се вписва в околната материална даденост? Дали модерната визия не противоречи на духа, на стила на разположените в съседство знакови сгради като парламента, “Александър Невски”, Софийския университет, Националната библиотека “Кирил и Методий”, Музея за чуждестранно изкуство, ако щете в ринга попадат и паметникът на Васил Левски, и Военният клуб, и Руската църква.” (www.trud.bg)

Проф. Пламен Вълчев: Пак ли “мол” в столичния акропол?

На 5 юли 2005 с обявяването на резултата от конкурса за реконструкция и разширение на сградата на НХА се конституира един внушителен обществен съвет - общо 33-ма души заедно с членовете на журито и ректорския съвет на НХА, поставил си за цел да работи за осигуряването на широка обществена подкрепа, мобилизиране на интелектуални и финансови ресурси, както и да лобира пред държавни и частни институции за реализирането на проекта, спечелил конкурса.

В този съвет - веднъж като член на академичното ръководство и втори път като член на журито - фигурира и проф. Тома Върбанов, декан на Факултета за изящни изкуства (ФИИ) в продължение на два мандата (до 2007 г.).

Защо едва сега, на петата година, Тома Върбанов се реши така атрактивно да реагира? Изкушен съм, признавам, пункт по пункт да разоблича Върбанов, но би било нелепо предвид респекта, който е предизвиквал у мен като художник. Освен това не бих могъл да го срината по-надолу. Това той сам прави. И не с инсинуациите, с които угоднически е натъпкал статията си, а с това, че отстъпва от художническите и преподавателски позиции. (www.trud.bg)

Ще заключа: ако след т.нар. реконструкция в тази полифункционална сграда се намери място и за някакво училище, то училището най-малко трябва да се занимава с изкуство. С натрапването на поредния “мол” в самото сърце на емблематичния център на София, тук, на

това място повече не би било морално да се коментира дори един редови академичен етюд. За каква хармония, за какво единство, за каква завършеност ще се говори?!... (www.trud.bg)

Казвам това в случай, че се вземе напълно безумното решение да се осъществи проекта на Смирнов, на когото не му е и хрумвало, че ще трябва да направи дом за стотици студенти и преподаватели от всичките 18 специалности на днешната Академия. Наистина ли нямат усещането всички опоненти на идеята за новата сграда, призоваващи да се пренебрегне един напълно легитимен конкурс, че нещо не е наред? Не мислят ли, че възвръщането към едно миражно минало (миражно, понеже се базира на неосъществен, твърде отдавнашен замисъл) е, меко казано, несъстоятелно? Всички вие, които се борите за една архитектура, приключила отдавна жизнеността си (всъщност е умряла...), срещу която нямам нищо против, освен ако не трябва да я ползваме за единствен модел днес, та всички вие, наистина ли приемате всяка съвременна, остъклена сграда за МОЛ? Не ви ли се струва, че освен Ecole des Baux Arts и Academia Vera има и други учебни заведения за изкуство по света? Не знам.....Мисля си, че ако целият състав на НХА (професори, доценти, асистенти, хонорувани преподаватели) (БЕЗ ТОЧНО ЕДИН!), а и цялото жури от архитекти преценява, че новият проект си струва (а това са все хора на изкуството, не просто наблюдатели отвън), то тогава.....какъв ли е изводът?!? (www.sgrada-nha.blogspot.com)

Вероятно толкова ни е изгнила държавата и толкова сме свикнали с гадостите, които ни заливат (почти до пълно удавяне!), че вече имаме придобит рефлекс да омаловажаваме и да се съпротивляваме на всяко ново нещо. Научиха ни, че някой все ни дебне откъм гърба с нож и станяхме недоверчиви и отричащи. Лекарството за този синдром е нещо просто – преди да се вкопчим в група или да се включим в кауза – НЕКА ПРОВЕРИМ ФАКТИТЕ! (www.sgrada-nha.blogspot.com)

Както виждате, и аз търся убедителни доводи за своята правота, с което заприличвам на колежата Пламен Вълчев. Но освен субективните ни усещания има и нещо обективно - конкурсът е официален, подкрепен от държавата в лицето на министерства и президентството и е дал резултат. Това, че резултатът не се харесва на някои, е в областта на субективните, неинституционални усещания. Аз се надявам все пак главната институция на нашето

общество - държавата, да помогне за възстановяването на законния ред при този иначе ясен казус. (www.sgrada-nha.blogspot.com)

Почти две години след конкурса като доказателство за непреходността на традициите започнаха опити да се оспорва и затруднява доброто дело. Нашият колега от академията проф. Пламен Вълчев, освежен след разрешения му едногодишен платен отпуск, заедно с двама архитекти - единият - несполучил участник в конкурса и лично заинтересуван от проекта "Смирнов", а другият - априорно твърд отрицател на идеята, започнаха медийна кампания. Целта им - дискредитиране на резултатите от конкурса, дезинформиране на общественото мнение, забавяне на по-нататъшните процедури и тяхното проваляне (www.sgrada-nha.blogspot.com)

Вероятно, разбирайки сами, че тази ретрофасада днес ще звучи абстрактно спрямо функциите не само на академията, опонентите се саморазкриха в писмо от 22.12. 2008 г. до Столичният общински съвет, в което с лека ръка се разпореждат със съдбините на академията. В него те предлагат - освен забрана на визата за проектиране на спечелилият проект, обявяване на нов конкурс за задължителна възстановка на проекта "Смирнов" (!) и нещо ново, много интересно - бъдещата сграда да стане представителна сграда на общината или - на някой друг! Ето така се иска нещо от община!... (sgrada-nha.blogspot.com)

И на този фон се появява една група хора, която се опитва да се намеси в този разговор. Това обаче е невъзможно, защото езикът, на който тя говори е езикът на миналото. Закостенял, агресивен, комично нелеп, този език и този начин на мислене не дават възможност за дискусия. За съжаление, той намира почва на ниските чиновнически нива, където свива гнезденце, набира самочувствие и навирва глава. (www.sgrada-nha.blogspot.com)

Защо против?:

Ние сме ПРОТИВ проекта на арх. Добрев за мултифункционална сграда на НХА. Ние сме ЗА проект, адаптиран според естетиката на арх. Смирнов и храм-паметник Св. Ал. Невски

Защо съм против проекта на арх. Добрев (както и против другите проекти, участвали в неуместния конкурс): 1. Проектът е в тотално стилово и обемно несъответствие с архитектурата на заобикалящите го сгради. Дисхармонията е очевадна. 2. Изисква изсичането на множество красиви стари дървета и въобще унищожаването на така ценните за столичния център зелени площи. 3. Предвижда разрушаването на наситената с вековна история сграда на НХА (северната сграда), вместо тя да получи заслужения статут “паметник на културата” 4. В проекта са определени помещения за несвойствени на институцията цели (кабинети на евродепутати), което води до загуба на академичната автономност. 5. Не предвижда адекватни условия (ателиета) за провеждане на учебните занятия (липса на пространство, неподходящо осветление и т. н.) 6. Унищожаването на ценни археологически находки от софийския некропол, за да бъдат построени подземни гаражи на две нива. (официалните археологически проучвания бяха меко казано смешни, на нищожна дълбочина и площ). 7. Разкритите нарушения, доказващи нелегитимността на конкурса, както и доказаната още преди 2 години финансова злоупотреба, заради която бяха наложени и санкции от АДФИ . Факти, които напълно ме убедиха в абсурдността на цялата кампания, носеща на пръв поглед благородния лозунг “Нова сграда за НХА” (www.facebook.com – група „*Не желая академия – “МОЛ” до храм-паметник Св. Ал. Невски!*”)

Самият проект:

Описан е като реконструкция и разширяване на сградата на Националната художествена академия. По същество обаче това е нова сграда с 20 000 кв. м застроена площ, която захлупва и обезличава старата, която е паметник на културата. И не само нея.

[...]Един от основателните аргументи срещу новия проект е, че е недопустимо Художествената академия да прави конкурс, който да засяга градската среда в идеалния център на София. С този проект трябва се заеме не само общината, а и държавата, защото засяга лицето на столицата. Привържениците на проекта пък настояват, че това е част от академичната автономия, и че единствено преподаватели и студенти могат да имат думата по въпроса за бъдещото строителство. [...] Изглежда политическата конюнктура решава съдбата на подобни проекти. Но проектът за академията засяга по много категоричен начин сърцето на София в най-представителната ѝ част и мълчанието около него е съмнително.

[...]”На пресконференцията, която дадоха противниците на проекта, се твърдеше, че в новите постройките ще има офиси на евродепутати. Това според проф. Кокалов е абсолютна лъжа. „Всеки сантиметър от пространствата в сградите ще бъде предназначен само за студентите художници – ателиета, лекционни и изложбени зали. Освен това тъкмо хора, обявили се против проекта на арх. Добрев, подхвърлят идеята на мястото на НХА да се издигне административна сграда на общината.” Проф. Кокалов (www.e-vestnik.bg)

[...] „ЗА” проекта на Смирнов - - Ако се спазва тази градоустройствена концепция, няма вероятност при изкопните работи да се стигне до стойностна археология, която да блокира временно или трайно строителството, тъй като известно е, че основите до цокъл са били изградени и са стояли до 30-те години на миналия век.

- Завършва се по адекватен начин цялостната мащабна градоустройствена композиция, попадаща под закрилата на държавата, като групов паметник на културата от национално значение.

- С уникалната си архитектура тази сграда отговаря най-точно на уникалната природа на обитаваните я – художниците.

- Реализацията на подобен проект гарантира повече обеми, повече площ. Без видимо да се извисяват корпусите в подпокривните (подкуполните) пространства, може да се развият до два етажа мансарден тип.” Проф. Пламен Вълчев (www.e-vestnik.bg)

Мнение от Facebook форум – „за” или „против”

преди повече от година · Georgi Djongarski

Проблемът изобщо не е в сградите на Академията(дори си мисля, че са и в повече) а в нейната структура. Как е възможно да съществуват един куп специалности, че и да се откриват нови, които само бълват кадри(безработни) за несъществуващи в БГ индустрии и да има масово дублиране на други такива(специалности) само и само да се плащат заплатите на разни дерибей-заплатаджии-псевдо-художници и да се събират такси от студентите. Решението е много просто. Закриване на всички неползотворни специалности, т.е. целия Приложен факултет и преминаване на приложните специалности Графика, Илюстрация и Плакат в курсове към катедра Рисуване. Това, което ще остане ще са три специалности Скулптура, Живопис и Рисуване, както във всички нормални академии. Така мисля, че ще

има място за всички, нали? С намалените разходи за ненужни чиновници и специалности могат да се направят технически бази за мултимедия, графика, леярна за метал, за материали, за стипендии и пр. Единствено, което може да се построи в двора на "Шипка"¹ е да се възстанови крилото, разрушено през войната и да се направят студентски ателиета с достъп 24/7 и хранилище за временен склад на студентски работи.

Georgi Djongarski

Зам. – министъра на Регионалното развитие Димчо Михалевски:

13.4.2007

г.

"Ректорът знаеше за депутатските офиси"

- Няма ли опасност да бъде затапен храмът Св. Александър Невски... - Новият обект се корпорира добре със сградите около него. Александър Невски е достатъчно значим акцент и категорично не може да бъде затапен! Ще има подземен паркинг на два етажа за 450-500 автомобила. Искам да подчертая, че за изграждането на новия обект положиха усилия много държавни институции. Помогнаха премиерът Сергей Станишев и Министерският съвет. 12-13.04.2007 г., стр. 3

Съставено е жури, в което личат имената все на известни архитекти - бившия главен архитект на София Стоян Янев, директора на Института за паметниците на културата Георги Угринов, Васил Китов, Иван Станишев, Лило Попов. Възгледите на журито за бъдещата сграда са единодушни - тя трябва да е модерна и да отговаря на своето време.

На конкурса свои проекти представят 26 архитекти. За победител единодушно е избран архитект Стефан Добрев. [...]

Проверката. През есента на 2007 г. АДФИ извършва двумесечна проверка на документацията на проведения конкурс. В края на миналата година инспекторите констатират три нарушения в конкурсната програма. Първото от тях опира до факта, че договорът между Художествената академия и спечелилия конкурса архитект Стефан Добрев е сключен, без да е проведена процедура за възлагане на обществена поръчка. Заради това са издадени два акта за установяване на административни нарушения. Единият е срещу тогавашния ректор на академията Божидар Йонов. Другият - срещу Художествената академия като юридическо лице. Освен това, заключават проверяващите, не било ясно по какъв критерий е определен хонорарът от 2

млн. Лева. („Пак скандал с проект за художествената академия“, 04.06.2008, в. Банкеръ – facebook форум).

Grigor Mihaylov Така е, проектът е добър, но сам за себе си - мястото му просто е далеч от центъра на столицата. Един от основните стремежи на поддръжниците на проекта е нещата да се гледат на дребно и да се използват визуализации, целенасочено изолиращи и изопачаващи ролята на сградата в площадното пространство. Един от най-абсурдните доводи например е, че контрастът между стиловете би засилил красотата на старото. Това е все едно да провеждаш концерт по класическа музика и да накараш някой в залата да троши камъни с компресор в за да се откроява красотата на произведението.

Първо това е отговаряло на възгледите преди 100 години, които историята е доказала, че са неосъществими и водят до сепаратизъм. Все пак като институция за образования в културната сфера, днес академията би било добре, да е символ на космополитизъм, хуманизъм и толерантност.

С уважение към всички колеги! Александър Петков

Miglana Hristova Petrova-Tsviatkova Скъпи колеги, днес беше проведена открита дискусия за новата сграда на НХА. Тя беше обявена за преподавателите и най-вече за студентите на Академията, за да се запознаят и информират относно архитектурния проект и макета на новата сграда на НХА. Всички посетители имаха правото и възможността да задават въпроси и да изказват своите мнения. Стана ясно, че този проект е спечелил абсолютно легитимно конкурса за архитектурен проект за нова сграда на НХА. Всички лъжи и относно спекулациите на ръководството на Академията, витаещи в публичното пространство, бяха развенчани. За мен споровете за естетиката са били решени още на ниво конкурс, където са участвали и компетентни архитекти, подкрепили това естетическо решение с одобрението си.

Kata Dejan Protiv razbira se!! nova sgrada, da! no, proekta, kojto se komentira e naistina uzasno tworenie!!!!!!!!!!

Конкурса за НХА спечели арх. Стефан Добрев. Проектът му беше по-малко лош от всички останали или, иначе казано, ловеше око повече от останалите. Коего не му пречи да бъде напълно несъстоятелен – като останалите. “Не стреляйте по пианиста, той свири колкото може”, (nha-bg.com)

За да се направят подземните гаражи и помещения за рисуване на студентите обаче, ще се наложи да падне едната от сегашните сгради на Художествената академия, построена през 1905 г. В нея са учили и са преподавали всички известни художници и скулптори на България, включително Мърквичка и Владимир Димитров-Майстора. Акрополът на Сердика, който се намира под Художествената академия, също може да бъде унищожен, алармира доц. Вълчев. Причината е, че според договора за строителство археологическите проучвания са възложени не на независима организация, а на самия строител, обяснява бившият зам.-ректор на НХА. Заради строежа ще се наложи да се изсекат поне 50 дървета, някои от които са на повече от 100 г. - Юлияна Узаничева /02.04.2007 (paper.standartnews.com)

Форум www.segabg.com - Нан; 14.4.2008 г. 14:21:13 Да питам - защо толкова скъп Проектта бе?!
Сигурно щото журито голямо...

ИЗТОЧНИЦИ

- "ЗА" или "ПРОТИВ" построяването на новата сграда на НХА!!! [Facebook група]. Достъпно на <<http://www.facebook.com/topic.php?uid=43425608018&topic=7579>>.
- Comfort.bg (2005). Обявиха конкурс за нова сграда на художествената академия. [онлайн] 11. 02. 2005. Достъпно на: <<http://www.comfort.bg/bg/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/view/584.html>>.
- Lex.bg (2008). Пак скандал с проект за художествената академия. *Lex.bg*, [онлайн] 04. 06. 2008. Достъпно на <<http://www.lex.bg/news/view/19789>>.
- News.bg (2009). Протести срещу проекта за нова сграда на НХА. *News.bg*, [онлайн] 04. 11. 2009. Достъпно на <http://news.ibox.bg/news/id_1590134957>.
- ProMedia (2008). Скандал около бъдещата сграда на Националната художествена академия. *ProMedia*, [онлайн], 01. 06. 2008. Достъпно на <<http://www.btcpromedia.org/?softtech=broadcast&item=181>>.
- Бутат Художествената академия. Студентите ще рисуват под земята, евродепутати се нанасят на горните етажи. *В-к Стандарт* [онлайн] 14. 04. 2008. Достъпно на <<http://paper.standardnews.com/bg/article.php?d=2007-04-02&article=184126>>
- Дневник (2008). Истината за проекта за Художествената академия. *Дневник*, [онлайн] 16. 11. 2008. Достъпно на <http://www.dnevnik.bg/analizi/2008/11/16/583863_istinata_za_proekta_za_hudojestvenata_akademiia/>
- Електронен вестник (2009). Нова сграда ще захлупи парламента и храма "Св. Александър Невски". *Електронен вестник*, [онлайн] 11. 11. 2009. Достъпно на <<http://e-vestnik.bg/7586/nova-sgrada-uzh-hudozhestvena-akademiya-mozhe-da-zahlupi-parlamenta-i-hrama-na-papa-na-sofiya/>>.
- Не желая академия – "МОЛ" до храм-паметник Св. Ал. Невски! Facebook група]. Достъпно на <<http://www.facebook.com/group.php?gid=110903102268981&ref=search#!/group.php?gid=110903102268981&v=wall&ref=search>>
- Нова сграда за националната художествена академия [интернет сайт] [онлайн]. Достъпно на <http://sgrada-nha.blogspot.com/2009_06_12_archive.html>.

- Попов, П. (2009). Художествената академия и новата „й“ сграда. Финал на сагата. [онлайн] *В-к Култура*, 03. 07. 2009. Достъпно на <<http://www.kultura.bg/bg/article/view/15846>>.
- Сега (2008). Битка за сърцето на София. *Сега*, [онлайн] 14. 04. 2008. Достъпно на <<http://www.segabg.com/online/article.asp?issueid=2952&sectionid=5&id=0001201>>
- София днес (2010). Художествената академия чака нова сграда. *София Днес* [онлайн] 01. 04. 2010. Достъпно на <<http://www.sofiadnes.com/m/news/view/Hudozhestvenata-akademiya-chaka-nova-sgrada.html>>.
- Стандарт (2008). 20-метрова стъклена сграда вдигат пред “Св. Александър Невски”
- Труд (2010). Новата Художествена академия ще е натрапница. *Труд*, [онлайн] 09. 02. 2010. Достъпно на <<http://www.trud.bg/Article.asp?ArticleId=374103>>.

Силвия Кюлюмова

„В КРАК С ВРЕМЕТО” ИЛИ МИНАЛИ И НАСТОЯЩИ БИТКИ ЗА „КОЛЕКТИВНАТА ПАМЕТ” НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ МОНУМЕНТИ В БЪЛГАРИЯ

В настоящото изследване се разглеждат публичните дискусии върху съдбата на четири обекта, непосредствено свързани с колективната памет за социализма в България - Мавзолея на Георги Димитров, паметника на Съветската армия, паметника „1300 години България” и новооткрития „Музей на социалистическото изкуство”, всичките в град София. Всички те се смятат за социалистически паметници, като под това се разбира, че са създадени в периода 1944-1989 г., и имат идеологическо послание, като изключение прави музеят, който включва такива скулптури. Изборът именно на трите монумента и музея не е случаен. Той цели да покаже разнородната съдба на социалистическите паметници в България. Заглавието съчетава мотото под изрисуваните като американски герои руски войници „в крак с времето”, т.е. с настоящето, какво е мястото на миналото в настоящето; един надгробен паметник с тленни останки, който е разрушен и е останал в миналото, може би вече забравен – Мавзолея на Георги Димитров; честването на 1300 години България, в чиято идея са съчетани три периода: „героичното минало на българския народ, неговото социалистическо настояще и комунистическо бъдеще” (Михов, 2012, с. 87). и музей, в който, според сегашния министър на културата Вежди Рашидов, е бъдещото място на миналото, „където се съхранява паметта на историята”(Йорданова, 2011).

В първия български тълковен речник след Освобождението, срещу думата „паметник” тълкованието е: „1 Веществен образ или постройка в чест на лице или събитие...4 Остатък от културата на далечно минало.”(Ботев, 1993).

Първият проблем, с който се сблъскваме, е как миналото и свидетелствата за него намират място в настоящето и в бъдещето. За тази цел ще разгледаме първо няколко теоретични позиции.

Понятието „колективна памет” е въведено и използвано от социолога Морис Халб-вакс. Според него колективната памет е условие за възможност да съществуват спомените, а не прост сбор от индивидуални такива, тя е „реконструкция на миналото, управлявана от императивите на настоящето”(Халбвакс, 1996, с.15). Колективната памет се характеризира с това, че при нея „силно влияят социалните процеси не само върху личните човешки спомени в рамките на техния живот, но и върху споделените в общността спомени за миналото” (Лазова, 2008), което носи смисъла, че обществото може да изкривява миналото.

Според Пиер Нора тази памет може да служи като средство за разделяне, манипулиране, домогване до власт, или за съпротива срещу властта, като емоционална и символна гаранция. Вярата е движещата сила, а настоящият интерес определя посоката, спрямо която подобен спомен може да се съхранява определено време, да се променя или изтрива. Войните, смяната на държавното устройство и начинът на живот на хората, заедно със средствата за информация - медиите, водят до запомнящи се моменти, които дават възможност за директен исторически контакт. Получава се следната верига – започва се от събитието, медията пресъздава или изопачава фактите, от което се формират определени колективни паметни, чиито интереси се проектират в писаната или така наречената „научна” история. Вследствие на това се създават множество истории, обслужващи различни колективни паметни.

Според професор Марко Семов, в неговата статия „Журналистика и народопсихология”, след всяка политическа промяна следва и историческа такава, за което допринасят журналистите, които иначе имат силата и възможността да изграждат ценности. В България обаче „ако миналото не се отрича напълно, то се оплюва. В най-добрия случай се премълчава.” (Семов, 1995, с. 17). Отново ролята на историята се разминава с тази на миналото, като неведнъж се казва, че имаме минало, но не и история.

Втори проблем, който можем да извлечем от посоченото дотук, е свързан с медиите. Дали те изпълняват функциите си по дефиниция – да бъдат средство за масова информация и осведомяване, формиращи мнения или обслужващи нечий интереси като инструмент за пропаганда и манипулиране.

За ориентир ще използвам теорията на историка Райнхарт Козелек, според който решаваща роля при конструирането на колективната памет на дадена група в наши дни играят следните категории хора – професори, свещеници, проповедници, журналисти, писатели, политици и специалисти по връзки с обществеността. Щом обаче колективната памет е конс-

трукт, възникнал на базата на властови отношения, то тогава тя по неизбежност има идеологически характер, тоест представя картина на миналото, която е не обективна, а белязана от знака на волята и властта на определени социални групи.

Съществуващите теории за колективна памет несъмнено помагат да се разберат по-добре проблемите, които възникват с осмислянето на оценката на миналото при настъпването на големи исторически проблеми. Сами по себе си обаче тези теории не могат да решат практическите проблеми за това, какво да се прави със символите от миналите исторически епохи, разположени в публичните пространства. Тези проблеми могат да бъдат решени не от теоретиките, а единствено от самите общества. Ето защо е толкова голяма обществената значимост на паметниците.

Проблемът за монументите е отразен от много медийни и културни сфери. Освен честото обсъждане в пресата, на което основно се базира анализът, са проведени още: десетки емисии и дебати по телевизията, радиопредавания (радио Фокус често се допитва до Малина Едрева – представител на групата съветници от ГЕРБ в Столичния общински съвет); дискусии в центъра за култура и дебат „Червената къща”: 10-29.11.2009г. „Forget Your Past. Монументалните паметници от времето на комунизма”; 09.11.2009г. „Светлини и сенки от социализма – 20 години по-късно”; 16.05.2011г, „Паметникът на Съветската армия и градната около него – перспективи и възможности” като част от една поредица дискусии и инициативи на тема "Обществените пространства на София: по-добро място за работа и свободно време"; 13.07.2011г. „Терорист или артист”, 11.01.2012г. „Места на паметта”; книги, като тази съставена от Евгения Иванова - „Минало несвършващо”, на фотографа Никола Михов “Forget your past”, която е съставена от 34 снимки на монументални паметници от времето на комунизма. Експозиция в галерия „Васка Емануилова” (19.12.2013-3.03.2013г.) „За монументите и хората” засягаща четири от най-обсъжданите паметници в последните 10 години, включваща дебат с архитекти, журналисти и изкуствоведи, друга изложба – на скулптора Александър Дяков, представена в галерия Райко Алексиев, където Дяков „предлага да се изгради купол на църква с ръката на Христос, въздигната към небето...” (Труд, 2012 а) вместо настоящия паметник на Съветската армия. Проектът Следа: Паметниците на комунистически режим (2008 г.), със серия от дебати с участието на над 20 експерти от различни сфери, имащи за цел да намерят начин за интегриране на това наследство. А в по-голям мащаб се осъществява друг проект – Атриум – архитектура на тоталитарните режими на 20-век

в градското управление. В това начинание участват 10 държави, една от които е и България, всички от югоизточна Европа. Целта на проекта е да се създаде културен маршрут на Съвета на Европа, базиращ се на интегрираното наследство в градското управление. Сформирани са граждански инициативни комитети, като този за демонтиране на паметника на Съветската армия със заглавие „Освобождението от мита за „Освобождението” е дело на свободните”, както и такъв за запазване на паметника, проведени са протести на 09.01.2011г. както от едните, така и от другите; и много други събития.

Засиленият интерес се дължи на промените, които претърпяват монументите, а именно:

Паметникът на Съветската армия:

- Официално открит през 07.09.1954г. от тогавашния министър-председател Вълко Червенков в присъствието на членове на ЦК на БКП както и членове на СССР, ЦК на КПСС, правителствени делегации дошли за честването на 9 септември. Паметникът изобразява „признателността на българския народ към руските войни” изграден от колектив под ръководството на арх. Данко Митов.

- 17.07.2011 част от войниците на Червената армия са преобразени като американски комиксови и поп-културни герои - Маската, Жокера, Върколака, Дядо Коледа, Супермен, клоуна Роналд, Капитан Америка, Робин - помощникът на Батман, Жената-чудо, с надпис под тях „В крак с времето”. Смята се, че делото е на група от 9 момчета наричащи себе си “Destructive Creation” (Разрушително съзидание). Четири дни след това паметникът е почистен.

- 24.08.2011г. четириредовият надпис на паметника, който гласи „На съветската армия освободителка от признателния български народ”, е боядисан в черно, като са оставени само последните думи „български народ”

- На 2.05.2012г. същият надпис отново е боядисан – три от редовете са боядисани в цветовете на българското знаме – бяло, зелено, червено.

- На 17.08.2012г. върху Червената армия са изрисувани цветни качулки, това действие е продиктувано в знак на протест срещу задържането на членките на руската пънк група Pussy Riot. Групата е задържана заради пънк молитва в катедрала в Москва против отново избрания президент на Русия, Владимир Путин. Посегателството над паметника в

България е дело на анонимна „Група човеци”, както е подписано. Целта е да бъдат предизвикани руското посолство, българското правителство, парламент и медии, като групата подкрепя публично действията на руската пънк-група и се противопоставя на ограничаването на свободата на словото и потъпкването на демокрацията, каквото според тях представлява актът на задържане на Pussy Riot. Това се разбира от съобщение до медиите, разпространено от анонимните деятели. Според последните, чрез управлението си Путин слива властта с религията, като използва последната за политически цели. Срещу това е фокусиран денят на протест, в който е „дегизиран” и паметникът в Княжевската градина.

- 1.02.2013г. три от лицата на фигурите на армията са с изрисувани с бяло, зелено и червено, по същия начин и на друга част от паметника е нарисуван двигател с перка.
- Пред паметника ежегодно се провеждат фестивали от различно естество.

Най-често обсъжданите въпроси около този монумент започват малко след падането на комунистическия режим в България – през 1993г: Чия собственост е и кой има правото да се разпорежда с него; неразделна част от нашата традиция и памет ли е; да съхраним, преместим или разрушим паметник на руска армия; тя окупаторка или спасителка е; мястото му в центъра на столицата ли е; пречи ли на градското устройство този монумент; налага ли се демонтирането на паметника заради строящото в непосредствена близост и вече пуснато в експлоатация метро, да остане ли изрисуван „в крак с времето” монументът; това акт на вандализъм, улично изкуство или политическо послание е?

Паметникът „1300 години България”:

- Официално открит е на 10 август 1987 г. от тогавашния президент Тодор Живков, посветен на 1300-годишнината от създаването на българската държава, по идеен проект на проф. Валентин Старчев.
- Малко след построяването си паметникът започва да се руши.
- Години по-късно, като мярка за сигурност, паметникът бива ограден.
- Оградата се използва като позволено място за графити, като ежегодно се провеждат фестивали и конкурси
- Седмица след взетото на 6.06.2012 г. решение се премахват опасните части от паметника.

- На 05.02.2013 г. вертолет с възета за демонтаж кръжи над паметника

Въпросите и около този паметник са много. Най-дискутирани са дали е грозен паметникът; дали да се премахне или да се възобнови; да се проведе ли референдум или допитване за да се реши съдбата му; кой е редно да реши това – градската управа, архитекти и специалисти или гражданите; с какво би могъл да се замени в случай на демонтиране? Столична община обявява конкурс „Проект за реновиране на Паметник „1300 години България” НДК околно пространство”, който трябва да приключи май месец 2013 г., с който от Българския Съюз на Художниците не са съгласни. Изпратени са над 1500 имейли с най-различни идеи за това, какво да се направи с него. Няколко месеца по-рано сдружение Трансформатори също организира конкурс, само че неформален, като някои от идеите, които присъстват, са на негово място да има зелен хълм с рекички; друга идея е да се монтират рампи за каране на скейтборд; да се преобрази в главата на Христос; да се обособи като галерия на съвременното изкуство; да се използва като стена за катерене и др.

Музей на социалистическото изкуство:

- Открит на 19.09.2011 г. от премиера Бойко Борисов, министъра на културата Вежди Рашидов и други министри.

Въпреки че е построен сравнително скоро, той също предизвиква много реакции, някои от които – трябва ли да има музей на този политически строй, трябва ли да се замени думата от наименованието на музея „социалистическо” с „тоталитарно” изкуство, този музей опит за възхвала или подигравка с комунизма е?

Мавзолей на Георги Димитров:

- Открит на 10.06.1949 г. Построен по повод смъртта на тогавашния министър-председател Георги Димитров. На заседание на 3.06. с решение на Министерски съвет се гласува тялото на Г. Димитров да бъде балсамирано и да се изгради мавзолей, в който да бъде положено. Проектът на Георги Овчаров и Рачо Рибаров е одобрен за една нощ и мавзолеят е построен за 6 дни.
- През август 1990 г. тялото на Г. Димитров е извадено и кремирано.

- През 1999 г., след проведен национален дебат, е разрешено премахването му и пак през август месец същата година и през следващите 12 дни се взривява многократно до пълното му разрушаване.

- През ноември 2012 г. мястото на Мавзолея временно е оградено за да се използва за инсталация по проект за съвременни изкуства.

Въпреки че това здание вече не съществува, пространството, което е заемало, е повод за дискусии. Сега то е празно и според главния архитект на София Петър Диков трябва да се използва пълноценно.

Виждаме колко колко много дискусии извън изпълнителната и законодателната власти са необходими за една промяна. Приведените примери ни препращат към теорията на Халбвакс, която може да предложи обяснение за това, защо преустройството на градската среда среща съпротива от страна на някои граждани. Съпротивата е белег за силата на колективната им памет, базираща се на устойчиви предмети. Според автора отношението на индивидите към средата не се променя лесно. В противен случай хората лесно биха разрушавали старото, за да строят наново. Даден предмет е резултат от човешко дело, той е направен от определена група, в него са въплътени човешки намерения, а образът му допринася за нейната традиция, докато разрушаването на този предмет най-често е дело на друга група. Групата се съпротивлява със силата на традицията като се стреми максимално да съхрани неизменно старото положение. Неспособността за приспособяване към новото се дължи на факта, че групата се асоциира с определена среда, от която тя става неразделна част. Така всяка промяна в средата би довела до загуба на традициите на групата и следователно би заплашила съществуването ѝ.

Дотук бяха отбелязани два проблема – мястото на миналото в настоящето и отразяването на релевантни на този проблем събития от страна на медиите. Сега тези два проблема следва да бъдат разгледани заедно. Това означава да се постави въпросът, как медиите интерпретират паметта чрез конкретния обект – паметник, като се проследят дискусиите около изброените монументи от социализма.

Използваният за тази цел метод на изследване се състои от два компонента. Първо ще бъде направен дискурсивен анализ: ще се изследват дискусиите и интервютата във вестниците на базата на следните параметри: фиксиране на говорителя, насоченост на неговото

изказване, използваните стратегии, квалификациите които прави, ресурсите с които борави и компетентията му. Въз основа на тези данни ще се направи и следващата стъпка, при която ще се направи сравнителен анализ на материалите от проучените медии.

В изследването са включени четири български вестника – в-к Дума, в-к Дневен Труд, в-к Монитор и в-к Сега, за периода от 2009 г. до февруари 2013 г., като са разгледани поотделно материалите за всеки монумент.

Изследване от вестник Монитор

Открити са общо 77 статии. За паметника на Съветската армия са обработени 40 статии, като половината от тях са в период на един месец след изрисуването на монумента с американски герои, което означава почти ежедневно публикуване на материали за него. Дискусиите обаче са само три, като две от тях са извадки от форум на сайта dir.bg, които са от анонимни, нелегитимни участници. Третата дискусия е интервю с художника Венцислав Занков от журналистката Елена Кръстева (на 25.06.2011г.) поводът е негова изложба в галерия „Ракурси”, която съвпада по време с изрисуването на „в крак с времето”. Въпросите на журналистката обхващат голяма част от споменатите проблеми свързани с монумента - включват реакцията на хората от боядисването на паметника „Защо хората толкова се развълнуваха?” (Монитор, 2011 б), каква трябва да бъде съдбата му, мястото му в Борисовата градина ли е.

Според художника обществото се разделя на възмутени от тази постъпка, зад което стои страх от бързото подменяне на героите и от другата страна са тези, които са с намерението че по този начин „Комунизмът” окончателно си отива без да се руши, а по един смешен начин. Венцислав Занков не е съгласен, с аргумента, че с едно боядисване не би могло да се заличи миналото.

Творецът е на позицията, че паметникът трябва да стане исторически, вместо политически, защото е част от историята, която не трябва да се заличава и след това да се определя хубав или лош е той. Квалификациите които прави са, че оприличава боядисването със сравнение между социалистическата пропаганда като много близка с капитализма и глобалната реклама, като насложените герои. Оприличава настоящето с което сме в крак с времето с консуматорско общество. Хората, според него, смятат че с пребойдисване на паметниците могат да приключат с миналото и да станат съвременни, в демокрация. Според него е

необходима по-голяма критичност, като с помощта на монумента хората могат да онагледят на следващото поколение, че руската армия е била окупаторка, без наличието му, това не би могло да стане. Той дава дори пример как минало и настояще могат да съществуват безпроблемно като се съчетаят парк с паметници от тоталитарното изкуство и информация за тях с влакчета от Дисниленд, с което ясно би се определило времето към което принадлежат.

Художникът взема отношение и към Мавзолея. Той смята че не е трябвало да го взривяват с аргумента, че много малко държави имат подобни здания, че би бил исторически паметник за отминала епоха и би могъл да се използва за музей на тоталитарното изкуство (по време на интервюто музеят на социалистическото изкуство все още не е бил факт).

Вестник Монитор публикува още три статии с позиции които са индиректни дебати. Първият, от 13.01.2011г. (преди изрисуването на армията), е между член на Инициативния комитет за демонтиране на паметник – Стоян Дерменджиев и представител на Младежкото БСП – Симеон Славчев. Инициативния комитет желае демонтиране и преместване в музей на тоталитарното изкуство (дотогава несъществуващ) като изложените аргументи са, че съветската армия не е освободителка, че паметникът е построен в чест на окончателната победа на комунистическия режим и признаване на външния фактор на който дължим свободата си. Монументът е използван от БСП десетилетия като символ на надмощието и. Други аргументи са, че паметникът фалшифицира историята и разделя народа на „жертви и палачи“.

Симеон Славчев излага позиция от името на цялото Младежко БСП против разрушаването на паметника. Аргументите са – че това не е текущата работа на обществото, с което ДСБ се опитва да отклони вниманието от важните въпроси, да раздели гражданите, да насади омраза и напрежение. Паметникът е част от историята, без значение дали това се харесва на някой или не. Интерпретирането на миналото от дистанция може да се прави от всеки различно и трябва да се уважава всяка позиция, но не е морално да се пренаписва историята. Освен това, говорителят споменава и евентуалното влошаване на отношенията ни с Русия при едно демонтиране. Българското и изобщо човешкото културно-историческото наследство трябва да се пази.

Симеон Славчев коментира и един от другите монументи – Мавзолеят, който според него е взривен заради символа на комунизма който има. Въпреки, че зданието го няма, историята не може да се изтрие.

В статията на Майя Любомирска са отразени мненията на министъра на културата – Вежди Рашидов, отразяването в чужди медии, Валентина Маринова, която е още един от представителите на инициативния комитет за демонтиране, Христо Ангелчин – заместник-кмет по култура и образование и арх. Христина Врабчева.

Отношението което заема министърът на културата е срещу боядисването на анимационните герои – като акт на вандализъм и престъпление и против премахване на паметника с аргумент, че това е част от историята ни, като само отбелязва, че художествената стойност е друг въпрос. С примери от света, той казва, че само българите ги води разрушителна сила, че това решение е работа на държавните органи, не на гражданите.

Цитираният чуждестранен сайт dailymail.co.uk посочва, че в комунистическия строй преди 20 години, едно по-малко посегателство би причинило по-лоши последствия за автора, докато сега тези паметници са поле за изява.

Валентина Митова смята, че изрисуването е емоционален отговор на това, което става в обществото ни през последните 20 год. Изрисуваните герои трябва да са смешни, но държат оръжия и са дори страшни, това е обмислен проект, което има историческа логика. Този акт според нея допринася за преосмисляне на пространството. Споменава и позицията която защитава, а именно за преместването му в музей на комунизма (който още не съществува).

Христо Ангелчин също смята, че изрисуването е обмислено и талантливо. Паметникът според него разделя обществото, проблемът на монумента е във височината, надписа, качеството и грозотата. Според него това е държавна собственост, а не общинска и трябва да се обявяват подобни конкурси, като чрез тях се правят най-хубавите сгради в София.

Оценката на арх. Христина Врабчева по повод боядисването от 17.07.2011, е че то маркира раните в градската среда и дизайна, направено е с усет, прави по-красива средата и не осквернява сгради с архитектурна стойност.

Единственото мнение засягащо друго от боядисванията на паметника, е на социолога Антоний Гълъбов, който по-скоро засяга политическото отношение в Русия относно протеста на групата Пуси Райът. Отзвукът в България, слагането на качулки на войниците на червената армия, тълкува като бърза реакция на хората с критично мислене към политическия режим.

За паметника „1300 години България” са открити 21 статии засягащи проблемите около монумента, от които само две представят чужди мнения.

Първата публикация (14.08.2012г.) представя позициите на Съюза на Българските Художници (СБХ), на Йорданка Фандъкова – настоящ кмет на София и на проф. Старчев, автор на скулптурата.

Позицията на СБХ е в отворено писмо до медиите, съюзът е против разрушаването на паметника, според тях това решение трябва да се вземе от Министерството на културата, СБХ, САБ и създаден експертен съвет, в противен случай би било потъпкване на демократичните принципи. Те са против идеята за референдум, според тях архитектът който го е построил трябва да има най-вече думата. Този паметник също е част от историята, която не би се изтрила с неговото бутане, а само изкуството би загубило. Монументът все още е внушителен и актуален. Мнението преди е било, че не е достатъчно социалистически въздействащ, а в настоящето – прекалено тоталитарен, което според СБХ е парадоксално. Те апелират към медиите и СЕМ за това, че се разпространява преиначена дори лъжлива информация за съдбата му като се правят спекулативни определения.

Според Йорданка Фандъкова, паметникът без спор е опасен и грозен, като се позовава и на становището на експерти. В момента обектът се обезопасява, след което са поканени всички желаещи да изкажат мнението си, за да се вземе окончателно решение. Според кмета на столицата в момента не се вижда красота и естетика му, като прави препратка че в миналото той е бил построен набързо и не по всички правила. Паметниците са паметта на нацията и общественото обсъждане трябва да реши съдбата му.

Авторът на монумента декларативно съобщава, че е започнат проект за обновяването му, в който ще участват всички живи членове от създаването му, като в следствие този проект ще бъде качен за общественото допитване. Конкурсът според него е „безсмислен“ защото съдбата на паметника не може да се решава от неспециалисти. Но след провеждането му, ще се проведат и експертни разговори с вещи лица.

Следващата статия (11.12.2012г.) информира за обявяването на международен конкурс за съдбата на Съветската армия, като е последвана от интервю със зам.-кмета на София Тодор Чобанов. Въпросите на журналиста са за съдбата на пет различни паметника, като само този на НДК е от изследването. Журналистът се интересува от дискусиата покрай този монумент и от референдума за него – защо в сайта възможните опции за гласуване не са само с „да“ и „не“. Заместник-кметът дава информация, като за референдума изяснява, че целта е да се види какво не е наред и да се съберат обществени гледни точки. Според него въпросът

не е дали да има или не такъв монумент – трябва да има, а дали е задоволителен, защото това строителство с което е направен, не е добро.

За музея на социалистическото изкуство и Мавзолея, са открити съответно 2 и 4 статии, но не под формата на дебат. Въпреки това, видяхме, че някои от говорителите (Венцислав Занков) взимат отношение и за тях.

Дискусиите във вестник Сега

Открити са общо 36 статии. От тях 21 засягат проблемите около паметника на Съветската армия, като само една е дискусия, от 19.1.2011г., с журналистът Иван Генчев и проф. Магдалена Костова-Панайотова, темата е образованието и младите. Контекстът е авангардът в изкуството в Русия, който провокира и проф. Костова-Панайотова дава за пример в България изрисуването на паметника. Въпросът на журналиста е за личната и гледна точка, на което професорът отговаря, че този вид изкуство цели игра на развенчаване на колективни митове. Този метод опростява и банализира високите цели на „големия стил”.

За паметника „1300 години България” – открити са 6 статии, от които само една е интервю (18.08.2012г.) – на журналистката Милена Димова с проф. Велислав Минев, председател на контролната комисия на СБХ. Зададените въпроси са: основание ли е да се премахне един паметник ако се сметне за грозен; каква е съдбата на паметниците от комунистическия режим; отношението на професора спрямо музея на социалистическото изкуство и проекта Лувър, които няма да разглеждаме;. Проф. Минев смята, че допитването на гражданите е без значение, предвид лошото състояние на зданието „1300 години България”. Тази оценка прави като експерт който е запознат с проекта и изпълнението му. Той споделя още, че авторът на монумента, Валентин Старчев е стойностен скулптор, който едва ли иска да се раздели с творбата си. Професор Минев с явно негодувание пита, защо министърът на културата, също скулптор, е без мнение по темата, защо е необходимо да се намесва и разпорежда общината и СБХ да праща писма. С ирония той прави прогнозата, че очаква министърът да е „за” запазването на монумента, а кметът на София – против. След което мястото да се използва за бирария. Според него гражданите имат право на мнение, с аргумента, че ще се използват пари от данъците им, но не може и без експерти. Решението което е намерил за този и подобни проблеми е проектозакон в подкрепа на визуалните изкуства, където е предвидена Национална комисия за монументални и пластични изкуства,

която ще играе роля на цензура. Без нея, според професора, биха продължили строежите на грозни и исторически неверни неща, чрез използване на пари от данъци да се строят паметници по уговорки. Недопустимо е според него да има паметници на окупатори „безчинствали след 9 септември” (което включва и паметника на Съветската армия). Разбира се има и достойни паметници част от историческата истина. Според него място на социалистическото изкуство трябва да се намери, но не и в новооткрития музей. Остра критика отправя и към министъра на културата и към музея. Опитва се да дискредитира Вежди Рашидов, като твърди, че създаденият от него музей е вид отмъщение, опит за унижение на творците и негово величие. Нито идеята нито изпълнението одобрява професора, като смята обекта за непосещаем, заради който са потънали милиони.

За музея на социалистическото изкуство са открити общо 4 статии, нито една не е с основна тема и под формата на дискусия за него. Въпреки това, по-горе видяхме подробно изложено крайно негативното мнение на Венцислав Минеков. А в друго интервю на журналистката Сабина Василева (11.12.2010г.) с актьора и режисьора Роберт Янакиев е засегнат и въпросът за музея. Главната тема на разговора е свързана с парите отделени за изкуство. На питането нужен ли ни е подобен музей (все още несъществуващ), режисьорът отговаря с да, аргументът е, че навсякъде по света има, че това е бизнес и би бил атракция. Предлага за него да се използват и наличната врата от Мавзолея и фигурата на Георги Димитров който би бил много по-подходящ символ отколкото бесилото на Левски.

За Мавзолея, са открити общо 5 статии, от които 1 дискусия. Тя (14.07.2011г.) е цитат на разговор по националната телевизия преводен с министъра на културата Вежди Рашидов. Темата е проекта Лувър, а на въпроса на журналиста защо още неоткрит музеят „буни духове”, министърът отговаря, че от е станал хубав и че от това ще се спечелят пари. По информацията на водещия в музея щяло да има възстановка на Мавзолея, това министърът категорично отрича, като намеква, че журналистите в България са слаби. Идеята му е сградата да е тип мавзолей, освен това иска да използва наличните многобройни филми от миналото с важни моменти които бъдат прожектирани.

Вестник Дума

Открити са общо 40 статии. В периода на изследването са открити 11 статии засягащи монумента на съветската армия, от които една е документ за правния статус на паметника и

две дискусии. Първата е интервю на журналистката Ина Михайлова (05.04.2011г.) с председателя на движение „Русофили“ Николай Малинов. Въпросите засягат прочита на миналото във връзка с паметника на Съветската армия, на кого пречи той, какви са неговите аргументи и документи, законът за авторското право и паметникът 1300 години България, няма ли по-важни теми, не трябва ли да сме обединени, какви са отношенията на страната ни с Русия.

Николай Малинов е против демонтирането на паметника. Смята, че е нормално хората да имат различен прочит на миналото, тъй като всеки човек е различен, но това върху което трябва да се наблегне са общите цели и бъдещето. Различията относно прочита на миналото на този етап са само под формата на дискусии, но трябва да се получим от горчивия опит преди, който показва, че може да се стигне до размирици. Така че всеки трябва да помили на какво е готов, докъде да стигне. Документите на които той се позовава са разделени на три категории – международни, двустранни и чисто български. От международните, както обяснява, във връзка с противодействието за героизиране на нацизма се отбелязва и загрижеността за съхраняването на паметта на тези, които са се били против него. С друг международен документ, за архитектурното наследство, на България е забранено да премества защитен паметник. В двустранните отношения с Русия, България подписва декларация за съхраняването и опазването на културните и историческите паметници. В друг договор, този за дружеските отношения, нашата държава се задължава да съхранява ценностите свързани с историята и културата. Освен тези аргументи „против“ демонтирането, той прибавя и социалния фактор, какъвто има и за паметника 1300 години България, като подписка с повече от 54хил. души в нея. Подбудите за неговото участие са лични, като разказва какво е преживяло семейството му. Още веднъж напомня, че от миналото трябва да се правят изводи. Като споменава че и преди 1944г. и след нея са били допуснати грешки. Желаната справедливост от опонентите му, според него би довела до вендата. Трябва да се направи ценностен избор между нея и икономическата и социална справедливост отправени към бъдещето към която се стреми той.

Другата статия (29.10.2011г.), цитира част от интервю взето от сайта edno.bg с момчетата изрисували армията като герои. От него става ясно, че всеки един от членовете се занимава с някаква форма на изкуство. Провокацията за подобно действие обясняват че е многото различни мнения които може да предизвика подобно действие. За тях този паметник е голяма част от субкултурата на София, където много млади са израснали. Монументът е силно

символно зареден, на централно място в града е и в миналото е бил строго охраняван – което показва голямата промяна в мисленето към символите на историята само за едно поколение. Според тях героите от настоящата генерация заместват тези от миналото. Членовете имат различно мнение относно проекта, като едно от изложените е, радост от възможността да се предизвикат реакции и спорове на граждани и медии относно стойността му като исторически обект. Според тях несъмнено има такава стойност, като не трябва тя да се обвързва с политическата такава. Подчертават, че действията им са форма на изкуство, а не политически акт.

За паметника „1300 години България” вестник Дума публикува 15 статии, нито една от които дискусия.

За Мавзолея на Георги Димитров са открити 9 статии, от които едно интервю. Направено е от Лилия Томова с руския режисьор и сценарист Валерий Харченко. Поводът е направеният от него филм за Георги Димитров, въпросите на журналистката са свързани с него, с руските отношения и с миналото. Според Харченко българите е трябвало да направят такъв филм първо, не руснаците. Критикува бутането на мавзолея, което според него не е акт на нито страната ни, нито на народа и. Според режисьора младото поколение не е запознато с миналото си, тъй като се излагат факти извадени от контекста които звучат гротескно. Стремещт трябва да е към обективност. Взривяването на монумента Русия има като негативен пример – как не трябва да се постъпва с паметта. Според него това е демонстрация на късане на връзките със страната му. Филмът е опит да се съхранят тези традиции. Творците трябва да представят миналото точно, дори и то да е неприятно.

За музея на социалистическото изкуство са открити 5 статии, една от които интервю с проф. Велислав Миневков (чието друго интервю за вестник Сега беше разгледано). Настоящето е взето от Борис Данков на 18.10.2012г. Главна тема е реконструкцията на друг паметник – този на Цар Освободител, професорът отново критикува министъра на културата, като на въпроса на журналиста какви са безобразията направени от Вежди Рашидов, Миневков споменава и музея, като нещо за което са дадени много пари и освен това е „посегателство върху творчеството на мои колеги скулптори” (Дума, 2012).

Вестник Дневен Труд

Открити са общо 43 статии. Публикувани са 14 статии, от които 4 са под формата на дебати и изложени мнения за паметника на Съветската армия, извън тези на журналистите работещи във вестника.

Първата статия 21.06.2011г., е по повод обявен конкурс за реновиране на паметника, а след това са изредени други монументи около които възникват проблеми.

Първото мнение в нея е отново на художника Венцислав Занков (чието интервю беше цитирано за в-к Монитор), той отново застъпва позицията, че паметникът трябва да е исторически, а не политически, че си приличат политическата пропаганда и западната реклама, че героите си пасват. Важно е да се отбележи, че художникът се стреми да омаловажи акта на изрисуване, „някой си е направил малък експеримент, нищо особено не се е случило” (Труд, 2011 е). За художника е по-важно да се разбере остава ли произведение на изкуството такова и след махане на идеологическият характер, на което не дава отговор.

Следващата позиция в статията е на акад. Светлин Русев, също художник. В нея той казва, че въпросите около съдбата на паметника - монумент на армия ли е, тя завоевател или не е, са въпроси надхвърлящи „гаврата на анонимните „колеги””. Преди идеологическите спекулации, трябва да се обърне внимание на достойните според него хора изкуството взели участие в създаването му – на трудния конкурс, колебанията, усилията и вярата в смисъла на монумента, на ограничената нормативна естетика на времето и системата. Не като такива оприличава участниците в изрисуването, като ги нарича „нешастни анонимни „колеги”” (пак там), с призив да си напишат имената, защото „и позорът има свое име”(пак там). Според Светлин Русев паметникът е знак, символ, носещ много въпроси и отговори, от които се нуждаят бъдните поколения, за да не им бъде отнета паметта за това сложно и противоречиво време.

Третата гледната точка в тази статия е на философа проф. Ивайло Знеполски. Според него повечето коментари са „неадекватни”, като твърди, че актът има три гледни точки зад които стоят съответните основания. Първата е моралната страна – дали изрисуването е вандализъм, според него не и дали е поругаване, с което също не е съгласен, защото тълкува действието като акт на „пресемантизиране, игра със смисъла, оспорване на гледни точки”(пак там). Вторият аспект е идеологическият. Според него това не толкова е паметник на съветската армия, колкото препратка към политическият живот на страната, потвърждаващ властта на комунистическата партия. Третият аспект са международните отношения –

зависимата ни малката държава, според него, не се е разделила със стария режим и не е готова на критика на външните отношения. Това според Знеполски оправдава властите ни, които чрез измиване на рисунките желаят заличаване на действието. Това обаче според него остава в паметта като „по-проблематично отношение към символите на миналото”(пак там).

Втората статия съобщава за проведена дискусия на тема „Княжевската градина и паметникът на Съветската армия: памет, култура и градско развитие”, по инициатива на Българския хелзинкски комитет, сдружение „София: Поетики” и сдружение „Трансформатори”. Публикувани са (30.06.2011г.) мненията на някои от гостите на събитието. Това на политолога Антоний Тодоров, който смята, че съдбата на паметника не трябва да е дебат на политическа основа какъвто е имало 1990г. с разрушаването на Мавзолея - театрално прибързано решение. Според него раздялата с комунизма не трябва да става чрез заличаването му. Споменава с насмешка още, че в момента се обмисля възстановяване на Мавзолея. Според учителя по история Александър Кертин паметникът е символното ядро на нацията. Последното мнение е на политолога Владимир Шопов, който също използва ирония като предполага, че паметникът би се разрушил сам, като самокоментар на това което изобразява.

Третата статия е от 15.09.2011г. и представя част от интервюто на списание „Едно” което използва и вестник Дума. Двете статии не се застъпват. Тук очевидно присъства друга извадка от интервюто. Групата извършители нямат еднакво отношение, така че двете статии привидно си противоречат. Според един от участниците изрисуването визуализира променливото отношение на българската политика. С армията са израснали родителите им, старейки се да са най-добрите комунисти, с анимациите – те, надявайки се да са най-добрите демократи, американци, героите просто се заместват, а желанието им е техните деца да се вдъхновяват от българи. Изрисуването, обясняват те, е продиктувано от предложението за неговото бутане, според тях той отдавна е загубил стойността си на паметник, но въпреки това са наясно, че не е редно да оскверняват монумент. Това действие обаче е подбудило повече дебати за историческата стойност, отколкото за политическата и „творбата им е свършила повече работа, отколкото би могло да се постигне с бутане на паметника”(Труд, 2011 в). Смятат, че той не е символ на комунизма.

Четвъртата статия (16.05.2012г.) представя мнението на скулптора Александър Дяков, той не подкрепя разрушаването, а желае трансформация, като идеята която дава е горната

част да бъде заменена с ръката на Христос към небето, символ на желание към опрощение и нов път.

Проблемите около паметника „1300 години България” намират отзвук във вестник Труд с 20 статии, от които 3 дебата. Първото интервю (26.03.2009г.) е на Мариела Балева и тогавашния директор на НДК Христо Друмев. Въпросите засягат главно съдбата на НДК, обсъждат се още зелените площи и паметника „1300 години България”. Според Друмев паметникът не трябва да се политизира, не е символ на комунизма, а на нехайно управление което е допуснало да е в такова състояние в момента. Това дори налага да го изключат от обиколка направена от ЮНЕСКО за опазване на паметниците на културата. Тогавашният директор на НДК споменава още, че е имало проект за монтиране на рекламни пана, средствата от които да се използват за възстановяването му. След което, според него, е започнало прехвърляне на топката за собствеността на паметника – между тогавашния кмет на София Бойко Борисов и министър-председателя Сергей Станишев. След уточнение че е на общината, кметът заявил че няма пари.

Следващото интервю (07.05.2009г.) е на Емил Георгиев със скулптора Георги Чапкънов. Тема за разговора е изложба в която участва. На въпроса на журналиста за позицията му относно паметника пред НДК, скулптора отговаря, че харесва произведението на изкуството, че се вписва в пространството, че още при строежа си е била претупана не по вина на нейния създател. Чапкънов още смята, че монументът трябва да остане в този вид в който е – озъбен с виждащ се скелет, като символ на онова време – разрушително и защото „друго не ни подхожда на нас” (Труд, 2009 а), чужди сме на естетическото.

Последната дискусия (от 19.08.2012г.) е с журналистката Милена Бойчева и скулптора проф. Валентин Старчев. Всички въпроси са свързани със създадения от него паметник „1300 години България”, за изрисувания паметник на червената армия и за Мавзолея. Архитектът обяснява, че след разговор с главния архитект на София, е решено да се демонтира върхът и част от металните части, като така се запази и засили идеята на монумента за спиралата на минало, настояще и бъдеще. На тази среща още са обсъдени бъдещи срещи на професионално ниво, защото според Старчев само интелигенцията може да вникне и разсъждава нормално. Според него мястото на монумента и изоставянето му подбуждат реакциите на хората. Радва се на интереса на част от младото поколение, което го харесва паметника и го намира за различен. Според автора на произведението, когато се сменя политическия режим,

трябва да се внимава реакциите да не бъдат унищожителни, каквито са тук. Паметниците трябва да се съхраняват, защото те запазват паметта за определен период, маркират го, обсъждането на този период е друга тема. Не може с едно бутане, да се каже, че не е съществувало подобно време. Асоцииран е с комунистическо изкуство защото е направен в този период, иначе символизира много повече.

Старчев споделя още, че докато сегашният министър на културата е бил съветник на бившия президент Първанов, е проявявал интерес и желание да го реставрират, в момента обаче, не взима отношение. Казва, че сегашният кмет на София – Йорданка Фандъкова не е говорила за референдум, а за професионално обсъждане, каквото той приветства.

За отношението му към паметника на Съветската армия казва, че вече отдавна е взет „за мезе“, но че графитите са временни, преходни неща, реакция и протест на едно поколение.

Старчев съжالياва за взривения Мавзолей. Смята, че той е бил изключителна творба, която е можело да се използва пълноценно. Актът на събаряне характеризира като зрелище от което никой не е спечелил, наивна политическа идея, че разрушавайки го, се утвърждава новата идея.

Освен тази позиция, са открити още три статии за Мавзолея, но вестник Труд не предлага друг дебат. За музея на социалистическото изкуство са открити 6 статии. В една от тях включва мнението на министъра на културата и още една е интервю с писателя Стефан Цанев.

Повод за първата статия (20.09.2012г.) е откриването на музея, зададен е един въпрос към Вежди Рашидов – дали ще покаже непривлекателната страна на социалистическото изкуство в близко бъдеще.

В отговор министърът заявява, че има и отрицателни неща, в експозицията която е изложена е показано ранното творчество на този период, поради ограничение на пространството. В зависимост от политиката на музея, през няколко месеца творбите ще се заменят, като разбира се ще се покаже и кичозната страна, тъй като са събрани достатъчно материали.

В интервюто, взето от Стефан Цанев, (24.09.2012г.), журналистката Ива Йолова повече се интересува от политиката и присъства само един въпрос за музея. Той е как писателят определя този обект – като носталгия по миналото или затваряне на историята. Според него не е обмислено, че, откъснати от времето, вместо да предизвикват ирония, творбите ще бъдат

одобрявани. В този период е имало и достойни творци, които не са се вписвали в идеологическите рамки, това също трябва да се покаже, за да се добие пълна и точна представа.

Сравнение на изследваните медии

Въз основа на проведеното изследване може да бъде направен сравнителен анализ на публикациите по избраната тема в отделните медии. Следват резултатите, обхващащи проследените източници.

- Най-много статии има вестник Монитор
- Най-много дискусии има вестник Дневен Труд
- Най-малко статии има вестник Сега
- Най-дискутираният паметник е този на Съветската армия
- Най-обсъжданият проблем относно паметника на Съветската армия е изрисуването му с американски герои
- Най-честият аргумент за демонтирането на паметника на Червената армия е, че последната е окупаторка.
- Най-честият аргумент за запазване на Съветската армия е, че, унищожавайки свидетелствата от миналото, не можем да заличим самото минало.
- Най-често са налице обсъждания през 2011 г.
- Най-малко въпроси са зададени за Мавзолея на Георги Димитров.

От тези данни могат да се направят и следните изводи. Първо, медиите представят обективно проблемите, като в дискусиите участват различни квалифицирани и компетентни говорители като: министър, общинар, кмет, художник, философ, социолог, участник в изрисуването, архитект на скулптура, член на инициативен комитет, политолог и други, които подкрепят различни становища, излагайки ясно позицията и мотивите си. Въпросите на журналистите обхващат голям диапазон, а в случаите на пропуск участниците сами дават отношение по темите, поради което много от дискусиите застъпват няколко от обектите.

Вторият важен извод е, че чрез публикуването на дебатите вестниците не успяват да формират или променят гражданското мнение. Това се дължи на силното разграничение между позициите, които участниците подкрепят. От друга страна обаче е изпълнена функцията на медиите да информират обществото.

При направения анализ стават видими и могат да се направят съответните изводи за някои важни аспекти от публичния живот. Освен поляризираното отношение на българската общественост към съдбата на монументите, отразяващо сложните взаимоотношения, характеризиращи колективната памет в обществото ни, наблюдаваме нещо, което еднозначно може да бъде окачествено като недостатък при вземането на решения относно публичните пространства: нерешителността на отговорните държавни органи. Във връзка с отразеното в медиите отношение към колективната памет пък прави впечатление, че всички, засегнали темата за Мавзолея, съжаляват че вече го няма. Издигането и взривяването му ни учи на едно – лесно се строи, трудно се разрушава.

ИЗТОЧНИЦИ

- Ботев, А. (1993). Български тълковен речник; София: Ма Бе Ла.
- Дума (2011 а). Важни са дебатите за бъдещето. *Дума* [онлайн], 5. 04. 2011. Достъпно на: <<http://www.duma.bg/node/13077>> [посетено на 16.02.2013].
- Дума (2011 б). Те провокират и задават въпроси. *Дума*, [онлайн] 29. 10. 2011. Достъпно на <<http://www.duma.bg/node/22189>> [посетено на 16.02.2013].
- Дума (2012). Бог да пази България от Вежди Рашидов. *Дума* [онлайн], 18. 10. 2012. <<http://www.duma.bg/node/41230>> [посетено на 16.02.2013].
- Йорданова, С. (2011). *Вежди Рашидов: Музеят на социалистическото изкуство е закъснъл*. Телевизия Европа [онлайн], 20.09.2011. Достъпно на <<http://www.tvevropa.com/bg/news/interviews/view/59800>> [посетено на 17.10.2011]
- Кандо, Ж. (2001). *Антропология на паметта*. София: Одри.
- Лазова, Ц. (2008). *Паметта в пресечната точка между историята и антропологията* (лекционен материал). София: Годишник на департамент „Антропология”, Нов Български Университет. Достъпно на <<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:ZbjQvuRLuGYJ:antrobok.nbu.bg/data/10.html+%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81+%D0%A5%D0%B0%D0%BB%D0%B1%D0%B2%D0%B0%D0%BA%D1%81&cd=2&hl=bg&ct=clnk&gl=bg>> [посетено на 17. 10. 2011].
- Михов, Н. (2012). *Forget your past*. Пловдив: Жанет 45.
- Монитор (2011 а) *Свобода на върха на графита*. Достъпно на <<http://monitor.bg/article?id=296115>> [посетено на 16.02.2013].
- Монитор (2011 б). *Боядисаният паметник показва, че на българите им липсва Дисниленд*. Достъпно на <<http://www.monitor.bg/article?id=296698>> [посетено на 16.02.2013].
- Монитор (2011 в). *Паметникът на Съветската армия*. Достъпно на <<http://www.monitor.bg/article?id=275823>> [посетено последно на 16.02.2013].
- Монитор (2011 г). *Полицай пазят Съветската армия*. Достъпно на <<http://www.monitor.bg/article?id=296394>> [посетено на 16.02.2013].

- Монитор (2012 а). *Избираме от 5 проекта за Съветската армия*. Достъпно на <<http://www.monitor.bg/article?id=365858>> [посетено на 16.02.2013].
- Монитор (2012 б). *Каква е съдбата на паметника пред НДК*. Достъпно на <<http://www.monitor.bg/article?id=350297>> [последно на 16.02.2013].
- Монитор (2012 в). *Новата култура на протестите*. Достъпно на <<http://www.monitor.bg/article?id=351390>> [посетено на 16.02.2013].
- Нора, П. (1997). *Колективната памет*. В: Лиляна Деянова (съст.) *Духът на Анали*. София: ИК „Критика и Хуманизъм“.
- Проект за реновиране на Паметник „1300 години България“ НДК околно пространство*. София: Сайт на Столична община, Направление „Архитектура и градоустройство“. Достъпно на <http://sofia-agk.com/index.php?option=com_content&task=view&id=391&Itemid=4> [посетено на 16.02.2013].
- Сега (2010). *Абсурдно е Варна да не може да издържа театър и опера*. Достъпно на <<http://www.segabg.com/article.php?sid=2010121100040000901>> [посетено на 16.02.2013].
- Сега (2011) *„Неграмотната нация е обречена да повтаря грешки*. Достъпно на <<http://www.segabg.com/article.php?issueid=10602&sectionid=5&id=0000901>> [посетено на 16.02.2013].
- Сега (2012 а). *Не може да има паметници на окупатори, сатрапи и масови убийци*. Достъпно на <<http://www.segabg.com/article.php?id=612894>>; [посетено на 16.02.2013].
- Сега (2012 б). *Чудовищни уникасти 2 От умирането на Димитров през Луври и колове, до видимост на чашата, ха наздраве!* Достъпно на <<http://www.segabg.com/article.php?id=553695>> [посетено на 16.02.2013].
- Семов, М. (1995). *Журналистика и народопсихология*. В: *Журналистиката в тоталитарното и посттоталитарното общество*. София: Издателство на СУ „Св. Климент Охридски“.
- Трансформатори (б.д.); *Трансформирай паметника пред НДК*. Достъпно на <<http://transformatori.net/ndk/>> [посетено на 16.02.2013].
- Труд (2009 а) *Чапкънов: Не щем да се съюзим с красотата*. Достъпно на <<http://www.trud.bg/Article.asp?ArticleId=110567>> [посетено на 16.02.2013г].

- Труд (2009 б). *Няма да позволя НДК да стане кофа за боклук*. Достъпно на <<http://www.trud.bg/Article.asp?ArticleId=11246>> [посетено на 16.02.2013].
- Труд (2011 в). *9 момчета изрисували Съветската армия*. Достъпно на <<http://www.trud.bg/Article.asp?ArticleId=1038948>> [посетено на 16.02.2013].
- Труд (2011 г). *Димитров би Ленин с 8:5 в Музея на соцарта*. Достъпно на <<http://www.trud.bg/Article.asp?ArticleId=1045935>> [посетено на 17.02.2013].
- Труд (2011 д). *Няма по-лицемерна лъжа от тази: От днес съм независим*. Достъпно на <<http://www.trud.bg/Article.asp?ArticleId=1050479>> [посетено на 17.02.2013].
- Труд (2011 е). *Фандъкова прави фън шуй на Съветската армия*. Достъпно на <<http://www.trud.bg/Article.asp?ArticleId=936833>> [посетено на 16.02.2013].
- Труд (2012 а). *Александър Дяков иска трансформация на Паметника на Съветската армия*. Достъпно на <<http://www.trud.bg/Article.asp?ArticleId=1377037>> [посетено на 16.02.2013].
- Труд (2012 б). *Към паметниците – без мъст*. Достъпно на <<http://www.trud.bg/Article.asp?ArticleId=1510415>> [посетено на 16.02.2013].
- Уикипедия (б.д.). *Мавзолей на Георги Димитров*. [онлайн] достъпно на <http://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D0%B2%D0%B7%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%93%D0%B5%D0%BE%D1%80%B3%D0%B8%D0%94%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2> [посетено на 16.02.2013].
- Халбвакс, М. (1996). *Колективната памет*. София: ИК „Критика и хуманизъм”
- Янчев, П. (2012). Представяне на проекта АТРИУМ. [Уеблог] *Блог за архитектура, градско планиране и политика на Павел Янчев*. Достъпно на <<http://pavel-yanchev.blogspot.com/2012/05/blog-post.html>> [посетено на 16.02.2013].

Поля Ангелова

НОВАТА ТРАНСПОРТНА СХЕМА ЗА БЪЛГАРИЯ И ПРОМЕНЕТЕ В ЗАКОНА ЗА АВТОМОБИЛНИТЕ ПРЕВОЗИ

Едва ли някой би оспорил твърдението, че развитието на транспорта може да се смята за необходима основа за създаването на добре устроено общество. Още от древни времена хората са се учили да градят пътища и това се е смятало за символ на движение и напредък. Използвали са ги за транспортиране на храни и други стоки (търговия), както и за военни цели. Не са необходими много наблюдения и задълбочени изследвания, за да се отбележи, че значението на „пътищата“ не се е променило изключително много. Дали обаче към настоящият момент обаче за българските управници тази важност на транспортната инфраструктура се зачита, или пътищата са приоритет само на думи? Според специалисти един от най-важните сегменти на икономиката на дадена държава е правилното и адекватно развитие на транспорта. Нашето и всяко друго общество са напълно зависими от създаването на предпоставки за свободно движение на хора, стоки, услуги и капитали. Това е от огромно значение от макроикономическа и микроикономическа гледна точка. За това и в повечето съвременни и добре уредени западни държави на развитието на транспорта не се гледа като на необходимост, ами като на задължително условие. Ясно е, че добре развитите комуникации и връзки гарантират висок икономически успех, социално удобство и висока екологична ефективност.

Изследователският проект, който представям, е насочен към един от многото социални проблеми, въткани в нашето социално битие. Не ми беше трудно да избира подходяща тема, тъй като всеки ден бях изправена пред едни и същи проблеми, все свързани с транспорта. Това е така, защото работата ми е пряко свързана с това. Не малкото наблюдения, решаване на конкретни казуси и съвсем житейски случки, ползвах като начало на по-задълбоченото изследване. Както става ясно от заглавието, проблемът, който бих нарекла „феномен“ е Новата транспортна схема на България. Аз разглеждам само част от едно голямо цяло. Имам предвид, че с наименованието транспорт се обозначават всички видове. Например: воден,

въздушен, сухопътен, товарен и пътнически. В настоящото изследване ще се разглежда само пътническият. Във всеки друг има проблеми, но е непосилно в рамките на това проучване да се опишат всички. Наблягам най-вече на него, като най-значим от моя гледна точка.

Опорни точки в изложението ми са няколко взаимно свързани теми.

1. Потокът информация, който залива медийното пространство. Ефективността му.
2. Промените в закона за автомобилните превози и ефективността им.
3. Общественото мнение. Подплатено с примери и проведена анкета.
4. Бичът на транспорта в България.
5. Изводи за цялостната визия.

Предварително в условията за създаване на този проект от възложителя, бе определено или препоръчано текста, който създадем да е под формата на статия. Тук искам да опиша, че аз предприех по собствена воля предизвикателството да съчета научната статия с вестникарската статия. Мотивът ми бе предопределен от съдържанието на текста. Темата която разглеждам е от особен характер, който трудно може да се впише в строгата научност. Затова реших да съчета двата вида статия, а крайният резултат ще бъде оценен по-късно от упълномощените за това.

С няколко думи, искам да отбележа, че ние вече нямаме пътища; железници и никакво развитие на транспорта, но някои хора си правят транспортни схеми. От този застои загубите са не само браншови и държавни, но и национални. Състоянието на качеството на транспортните услуги е изключително ниско и не контролирано. Цените са изключително високи, и всички си плащаме затова, че и в пряк и преносен смисъл, ние хората и нашият бизнес, нямаме по какво да се движим. За екология и ефективност, няма толкова цензурирани думи, с които да опиша ситуацията.

Основната цел и смисъл, който влагам в проекта е да опиша и представя пред по-широка аудитория един сериозен проблем, който касае всеки от нас. Особено важни на цялото мероприятие са именно: представените резултати от проучването, описаните методи, които съм ползвала по време на работата, разясняване развитието на разглеждания проблем, в

каква посока е то, ако има такава, да споделя мнението и да представя достъпна, разбираема и подредена информация на всеки, който чете този текст.

Моето проучване започна през октомври 2010 г. В ход беше написването на проект, предназначението, на който беше да представя проблем на социална тема, търпящ развитие във времето и не приключил в настоящия момент, т.е. проблемът трябваше да има продължение, което аз да проследя, опиша и анализирам. Изборът ми беше продиктуван до известна степен от основните ми занимания в този период от време. Това всъщност беше областта, в която работя - транспорт и транспортни услуги, както по горе споменах. Следствие на ежедневните ми наблюдения, интересът ми към тази област и свободата на избор, която програмата „език и публичност” ми предостави, започнах с интерес работа по проекта. В началото се опитах да представя различни мнения, ползвайки информация от различни медии и от сайта на Министерство на транспорта, информационните технологии и съобщенията (МТИТС). При подбора на източниците се спрях на част от тях. Представих мнения от различни медии. От многото анализирани примери възникна и още един проблем, който може да бъде добавен към основния, тъй като двата проблема взаимно се допълват. Така се очертах две хипотези, които развивам в изложението си. Основен е проблемът с новата транспортна схема, а като вторичен, свързан с него проблем се очерта и несъответствието между информацията от министерствата - публикациите и представянето на темите в медиите. Тези публикации, телевизионни предавания и новинарски емисии, от своя страна станаха причина за недоволство сред хората и работещите в този бранш. Последваха множество въпроси и отговори, изявления на министри и потърпевши. И така освен проблема с новата транспортна схема в хода на работа паралелно разглеждам и представянето му в медийното пространство. Сметнах този подход за необходим, защото медиите са прозорецът ни към света, а когато този прозорец е счупен или изкривен, представата ни за нещата се изкривява.

Най-напред ще опиша какво бе съобщено преди година и половина по темата. След това ще се обясня до каква степен съобщеното съвпада с фактите. Примерите, които давам и анкетата, която направих, имат за цел да защитят тезите ми и да информират за състоянието на проблема. В следващите редове могат да бъдат прочетени „големи думи”, големи обещания и „велики изказвания”, но след това се открояват и явни разминавания. Хипотезата ми за развитието на проблема може да бъде изказана по следния начин. Развитие на проблема ще

има, но не в постигането на решение, а в увеличаването на разногласията и задълбочаването на критичността. Това разбира се има своите основания. Тези проблеми, пред които е поставена държавата ни, са не просто сериозни, а жизненоважни, обаче според моите наблюдения хората, от които зависят важните решения, не се стремят да улесняват гражданите и да им създават подходящи условия за живот, труд и развитие. Няма да разглеждам този проблем в подробности, защото това би ме отклонило от темата. За решаването на подобен род казуси смятам, че са необходими координация, яснота, средства и компетентни кадри, каквито не изглежда да са на лице. Това положение ще бъде взето за изходна точка на проучването.

(МТИТС, 2010) В периода август - ноември 2009г. екипът на министерство на транспорта, информационните технологии и съобщенията е разработил проект на Стратегия за развитие на транспортната система на Република България до 2012 г. след проведено обществено обсъждане и съгласувателна процедура съгласно изискванията на Устройствения правилник на Министерския съвет на 7.04.2010 г.с протокол №13.

Стратегията очертава най-важните насоки за развитие на транспортна система в следващия десетгодишен период. Въз основа на определените в нея приоритети и мерки се изготвят средно срочни (4г.) и краткосрочни програми и планове. Всички стратегически документи в следващия десетгодишен период трябва да бъдат съобразени с настоящата Стратегия. В процес на разработка са Генерален план за развитието на транспорта в България. На базата на тази и още такива програми се изготвя и Оперативна програма "Транспорт" за следващия програмен период 2014-2020г.

Стратегическите цели на политиката в транспортния сектор са:

1. постигане на икономическа ефективност
2. развитие на устойчив транспортен сектор
3. подобряване на регионалното и социалното развитие и обвързаност

Стратегическите приоритети са:

1. ефективно поддържане, модернизация и развитие на транспортната инфраструктура
2. интегриране на българската транспортна система в европейската

3. прозрачни и хармонизирани условия за конкуренция на транспортния пазар, добра бизнес среда
4. осигуряване на адекватно финансиране
5. ефективно усвояване на средства от европейските фондове
6. ограничаване негативното въздействие на транспорта върху околната среда
7. постигане на висока степен безопасност и сигурност
8. осигуряване на качествен и лесно достъпен транспорт във всички райони на страната и
9. Устойчиво развитие на масовия обществен транспорт.

Визията е към 2020г. България да притежава модерна, безопасна и сигурна транспортна система, която да удовлетворява потребностите за качествен и безопасен транспорт.

МТИТС предлага с новите изменения на Закона за автомобилните превози да бъдат координирани пътническите превози с автобус и влак, чрез изграждането на нова Републиканска транспортна схема. С предлаганите изменения се обхващат всички областни градове, както и такива с населени места над 30000 души. Целта е да се отговори на реалната потребност от пътувания по дадено направление при постигане на координация на автобусната схема с железопътния транспорт. Критерият е определен след извършен анализ на реалния пътнически поток и необходимостта от задоволяване на транспортните потребности на населението. Схемата ще се извършва чрез конкурс с единни утвърдени критерии и софтуерно определени разписания.

Населените места под 30000 души ще бъдат обслужвани от допълнителни автобусни линии, утвърдени от областните и общинските управи. Това ще даде възможност да се изградят работещи транспортни връзки, целогодишно по твърдо разписание между всички населени места. Предвижда се и въвеждането на така наречените „сезонни линии“.

Към настоящия момент действат 2 750 разписания от РТС. Последните 8 години разписанията са се увеличавали средно годишно със 100, като се извършват около 400 промени по действащи разписания за 1 година. Това води до поява на тенденция за неспазване на разписанията, нелоялна конкуренция, което влошава транспортното обслужване и възникват

рискове за безопасността на движението по пътищата. При сега действащата Републиканската транспортна схема, предложенията за нови разписания, както и възлагането на линиите по тези разписания се правят от общините. МТИТС само утвърждава предложените разписания, като се съобразява с действащата нормативна уредба по отношение отстояванията за часовете за тръгване по определени направления, както и залагане на средни скорости, които да гарантират безопасността на движение. Това дава възможност да се предлагат неограничено крайни спирки за разписания, които на практика обслужват само частта от разписанието, която е най-атрактивна от пазарна гледна точка. Това изкривява конкуренцията и влошава чувствително качеството на услугата.

Това в общи линии е посоката, в която трябва да се движи развитието на промените в транспорта ни. Има, обаче, една подробност, която касае завършването на моето изследване. Смятам, че е много важно да уточня, че проблемът все още не е решен. т.е. с приключването на моя проект проблемът си остава. Могат да се разгледат само някои краткосрочни или средносрочни програми, тъй като крайният срок за окончателната разработка и изпълнение на „програма транспорт” е 2020 год. Това съвсем не означава, че няма какво да ви разкажа по темата. Освен всичко това е необходимо да изложа и методи, които използвам, за да анализирам наличната информация. Тя е събрана от различни медии, страницата в интернет на МТИТС и страницата на агенция за транспортни проучвания и прогнози. Очерталата се картинка бе малко „размазана” поради наличието на много източници и различни гледни точки. За това, по препоръка на моите ръководители намалих броя на наблюдаваните от мен източници. В рамките на този окончателен вариант ще се придържам към разглеждането само на три източника. Това са МТИТС, агенцията за проучвания и прогнози и телевизия БТВ. Примерът, на който се основава твърдението ми, че медиите интерпретират информацията на МТИТС по неточен начин, е следният репортаж (bTV, 2010)

Министерството на транспорта подготвя промени в Закона за автомобилните превози, с които ще бъде въведен само по един превозвач за всяка автобусна линия. Това ще доведе до прелицензиране на автобусните превозвачи.

По повод притесненията, че курортите и населените места под 30 000 души ще бъдат лишени от превоз, депутатите, които готвят транспортната схема обясниха, че до по-малките населе-

ни места и курортите ще има отделни линии. Например един превозвач с конкурс ще печели линията София - Бургас - Влас, а друг ще получава линията София - Бургас - Слънчев бряг. Целта е да се направи една национална транспортна схема, която да окрупни автобусните линии. По всеки маршрут ще има само един превозвач, за да се избегне войната между фирмите за пътници по маршрутите и дублирането с разписанието на влакове. "Всичко това, което правим с тази национална транспортна схема, целим да вържем разписанието на влаковете с това на автобусите. Трябва да спре тази безсмислена война между БДЖ и автопревозвачите", обясни Станислав Иванов (bTV, 2010).

Това е основния пример, който посочих в първоначалния вариант на разработката ми. Той е актуален и в настоящия момент, но по-интересно е, че има и трагикомично развитие. По повод обясненията по-горе за координиране на транспорта, прекратяване войните между фирмите и синхронизирането на БДЖ с автобусните линии, давам следващия пример. Това се случва година по-късно, когато смятам, че след усилена работа на министри, управляващи и различни инстанции трябва да се работи по изпълнение на оперативна програма транспорт.

БДЖ е в технически фалит. Това съобщи транспортният министър Ивайло Московски след поредната среща със синдикатите и премиера Бойко Борисов по проблемите на железниците. За да спести пари, БДЖ се готви да съкрати линии и да разрежи влаковете по определени дестинации. Синдикатите обявиха, че са получили от ръководството на компанията заявка със 182 влака, които са пред закриване.

„Тази тяхна заявка за нас е изключително тежка и не мислим, че това е поносимо, както за хората, живеещи в общините, така и за работещите в БДЖ. На всичкото отгоре очакваната икономия е в порядъка на 25 млн. лв. годишна база, които няма как да спасят БДЖ.

Преговорите продължават, но към този етап аз не съм оптимист”, заяви президентът на КНСБ Пламен Димитров. Предстоят анализи, как спрените мотриси да се компенсират с алтернативен автомобилен транспорт. За сега не е ясно дали мерките за икономии ще доведат до съкращения на персонала.

Едно уточнение, което е важно да се направи тук е, че с тези два репортажа се стремя да опиша не разминаването, а изобщо решаването на проблемите. Когато не може да се координират и синхронизират два вида транспорт, по-добре единият да бъде премахнат – и това сякаш изглежда като естествен и типичен начин за решаване на сериозни обществени

проблеми у нас. За повечето хора, потърпевши от така развилите се обстоятелства, основен проблем са създадените им неудобства. Следват много дълги стачки, непътуващи влакове, объркан и изплашен персонал. Стачкуваха както граждани, така и синдикати и работещи в сферата. Но аз смятам, че възникват други въпроси, на по-високо ниво, свързани с частни интереси и материални придобивки на определени хора. Ако транспортът в България е една голяма баница, може да се каже, че е настъпил момента, в който определени хора са решили да си поделят парчетата. От тук мога да направя и един не много лицеприятен извод, че на никой не му пука за народа и отдавна се е забравило, че транспорта трябва да е в услуга на обществото, не на частни интереси. Друг важен момент, на който трябва да се обърне внимание, е не маловажният факт, че в България единствено БДЖ не е частна фирма. Вече почти няма държавен транспорт. Това е основната причина за положението. Частният превозвач не получава субсидии, той се самоиздържа, никой не контролира услугата, която продава и съответно цената на която го предлага. Кой ще се съобрази с разписанието на БДЖ след като може да си направи линия която да се дублира с него, на по-изгодна цена и с по-добро качество, без да има негативни последици? Така по един и същи маршрут се движат влак и автобус с различно ниво на конкурентоспособност. А хората търсят удобства, няма да пътуват с влак за да подпомогнат държавата. Впоследствие на пазара се появиха многобройни фирми, превозвачи и частни таксите (те спадат към сивия сектор), по един и същ маршрут пътуват няколко транспортни средства, конкурирайки се за всеки пътник. Това допринесе за множеството проблеми и неотложната необходимост от създаването на нова транспортна схема. Реализирането на тази схема по ефективен начин и в услуга на обществото би довело обаче до засягането на редица частни интереси. Освен това са необходими мащабни социологически проучвания, които да обхванат цялата страна и доста квалифицирани кадри. Това не е невъзможно, но не и в краткосрочен план. От значение според мен е фактът, че не малък брой автобусни фирми са собственост на бивши и настоящи политици на България. Това е предпоставка да се смята, че са привилегирани. Те изпълняват печеливши линии, дублирани с маршрута на БДЖ. Тези фирми са създадени преди около 15-17 години, когато доста държавни транспортни предприятия са приватизирани, т.е. състоянието, в което са били, рязко се е променило, като във времето от тогава до днес някои са оцелели във времето, други не. Преди тези промени държавата е възлагала изпълнението на определени линии по райони и така на всяка една локална територия е имало един определен превозвач.

Сега фирмите се конкурират не само на местно ниво, броят на автобусите по един и същи маршрут с разлика от няколко минути е много голям и това прави услугата неефективна, като по едно направление в един същи час пътуват празни автобуси на няколко различни фирми.

Тъй като потърпевши от тези процеси в най-голяма степен са гражданите, които ежедневно се сблъскват с описания проблем, бе проведена анкета, която ще допринесе за по-ясното дефиниране на проблема. Анкетирани бяха случайни хора от две различни по големина населени места, Пловдив и Враца. Смятам, че големината на населеното място е от значение за нуждите и вижданията на хората. Анкетирани са от различни възрастови групи и различен пол. Предназначението на проведената анкета е да покаже мнението на средностатистическия гражданин по темата и да определи нивото на неговата информираност, да се отговори на въпросите, как присъства темата в неговото ежедневие и какви дефиниции дава той. На респондентите бе обяснено, че анкетата цели да проучи мнението им относно транспорта у нас. Анкетата е с отворени въпроси. Зададени бяха следните въпроси:

Какъв транспорт ползвате?

Струва ли ви се висока цената на услугата?

Комфортно ли е пътуването с влак/автобус ?

Държите ли да си получите билета?

Знаете ли какво е неговото предназначение?

Какво е мнението ви за транспорта в България спрямо други страни?

Интересувате ли се от техническата изправност на транспортните средства?

Какво смятате, че трябва да се промени?

Знаете ли за новата транспортна схема на България?

Анкетирани бяха двадесет души.

Резултати от проведената анкета

Проучването на мнението и нагласите на хората към транспортните средства и практики в България доведе до следните резултати по отделните въпроси.

1. Какъв транспорт ползвате?

90% от анкетираните ползват различни видове обществен транспорт

10% предпочитат личен автомобил

2. Струва ли ви се висока цената на услугата?

95% смятат, че цената е висока

5% намират цената за нормална

3. Комфортно ли е пътуването с влак/автобус?

90% смятат, че пътуването с автобус е по-комфортно от пътуването с влак

10% намират за комфортно пътуването с личен автомобил

4. Държите ли да си получите билета?

90% отговарят с отговор „ да ”

10% отговарят с отговор „ не ”

5. Знаете ли какво е неговото предназначение?

70% твърдят, че знаят (за да са редовни пътници)

20% не знаят

10% твърдят, че знаят (билетчето е застраховка)

6. Какво е мнението ви за транспорта в България спрямо други страни?

80% смятат, че транспорта в други страни е на много по- високо ниво (Петромил от Пловдив смята, че във всяка европейска държава нивото е по-високо, Ани на 52г от Пловдив прави сравнение с транспорта в Прага- там транспорта е с много точно разписание, Пламен на 55 г от Пловдив смята, че за толкова пари отговаря това качество, в другите страни е много по-скъпо.)

30% не могат да направят сравнение, защото не са пътували в чужбина.

7. *Интересувате ли се от техническата изправност на транспортните средства?*

90% се интересуват

10% не се интересуват, защото според тях няма кой да им даде тази информация

8. *Какво смятате, че трябва да се промени?*

100% от респондентите са на мнение, че са необходими големи промени - основно се подчертава спазването на законите, например да не се пуши в транспортните средства, да не се говори по мобилен телефон (от водача), да се подобри хигиената и др.

9. *Знаете ли за новата транспортна схема на България?*

70% не знаят

20% са чували, но нямат пълна информация

10% знаят, но не смятат, че е напълно осъществима.

Така изглеждат резултатите от проведената анкета. Като обобщение може да се каже, че гражданите не са доволни от транспортните услуги, които ползват. Масово се предпочитат личните автомобили. Това е една от основните предпоставки транспортът да работи на загуба и да няма развитие. От резултатите става ясно, че автобусът е предпочитана алтернатива пред влака. Всички знаем състоянието на държавния превозвач в момента. Относно цените, всички участници оценяват като скъп всеки вид транспорт, включително личния автомобил. Това е разбираемо след ежедневните или ежеседмични промени на цените на горивата. Също и скъпата поддръжка на автомобили, амортизиращи се със скорост по-висока от тази, която могат да развият по „прекрасните“ пътища на България. Всички са на мнение, че има какво да се промени: точността на транспорта, хигиената, цените на услугите, на горивата, на пътен данък и др. Що се отнася до транспортната схема, гражданите нямат достатъчно ясна информация.

Като основен извод от анкетата смятам, че е най-важно да отбележа, че тя потвърждава изказаната хипотеза относно ролята на медиите: че те търсят сензация и рейтинг, не се стремят преди всичко друго да информират обществото. Това е и причината информацията,

изнесена на страницата в интернет на МТИТС, да се интерпретира различно от всяка медия. Задавам си и въпроса, колко хора ще прочетат какво пише там, за да са достатъчно информирани. Но, от друга страна, напоследък сме свидетели на грубите постъпки на управляващите, които постоянно се стремят да отклоняват вниманието ни от важните теми с други. Освен това не е необходимо хората от едно затънтено село например, където интернет е чужда дума, да са длъжни да разбират какво правят политиците. Те искат прости неща. Искат да се движи междуселищният автобус, с който ще отидат в пазарния ден до по-голямо населено място.

Голям е броят на гражданите на България, за които не е необходимост да знаят подробности за механизма, по който работи транспортът. Той е вид услуга, която всяка нормална, свободна и развиваща се държава предоставя на гражданите си.

Агенцията за транспортни проучвания и прогнози (АТПП) е единствената лицензирана организация на Балканския полуостров, която има право да извършва:

Проучвания, прогнози, анализи на транспортни проблеми;

Генерални планове за организация на движението на местно, регионално и национално ниво;

Изготвяне на „Интегрирани планове за управление на транспорта“;

Изготвяне на планове за „Превенция на риска в транспорта“;

Разработване на стратегии и концепции за повишаване транспортната ефективност;

Създаване на планове и стратегии за устойчива транспортна мобилност в условията на миграционен транспорт;

Съставяне на планове за модернизиране на градския транспорт;

Създаване на планове за интегриран и устойчив градски транспорт;

Съставяне на стратегии и оздравителни планове на транспортни организации в криза;

Оптимизация на транспортни схеми;

Организация на транспорта чрез софтуер;

Управление на автомобилни потоци чрез софтуер;

Управление на пешеходци чрез софтуер;

Оценка на транспортната ефективност;

Какво прави тази агенция за проблемите на транспорта в България? Тя прави проучвания за интегриран транспортен план за организация на транспорта на местно, регионално и национално ниво. Анализира се и се описва съществуващата транспортна мрежа и транспортни услуги. Прави се съпоставка на данните за разположението на съществуващата транспортна схема (система) и нейната ефективност. На следващ етап се изготвя прогноза за бъдещите условия и развитие на даден изследван район или поредица от такива. Същата агенция през изминалите две години периодично събира на кръгла маса представители на транспортни фирми, представители на общини и други браншови организации от България за да проведе дискусия за транспортните проблеми. До този момент са проведени общо пет такива мероприятия.

Първата кръгла маса се е състояла в гр. Габрово на 2 юли 2010 г.; втората на 2 септември 2010 г ; третата на 5 ноември 2010 г. гр. Габрово ; четвъртата на 4 февруари 2011 г. и петата заключителна Национална кръгла маса на 25 ноември 2011 г. На тези събирания се обсъждат всякакви въпроси и проблеми свързани с транспорта, състоянието на инфраструктурата и други. Стремежът е да се очертаят и разграничат всички недостатъци, оказващи пагубно влияние върху икономиката и нанасящи сериозни щети върху начина на живот на хората.

Дейността на тази агенция показва, че има някой, който се стреми към развитие. Към развитие се стремят преди всичко хората, които работят в този бранш; които ползват съответните услуги и които разбират, че без подходящо състояние на пътищата и транспорта страната ни не би отговаряла на стандартите на Европейския съюз. Пред осъществяването на горе описаните идеи се поставят обаче и пречки.

Както става ясно от всичко написано до тук, нашата държава се мъчи неистово да реши проблемите на транспорта ни. Най-новата борба, която се извършва в момента, е тази да „пенсионират билетчето за рейс” и да го заменят с касова бележка. Все още промените в закона не са приключили и няма конкретна дата за влизане в сила на закона, но това предстои да се случи. Тук трябва да се подчертае, че тази промяна не просто ще промени

условията за транспорта, а ще доведе превозвачите до още по-големи затруднения, премахвайки „доброто старо билетче“, което ще наложи закупуване на необходимата апаратура за новата касова бележка. Периодът, за който трябва да се осъществят тези промени, е краят на годината. С този срок обаче промените в закона за автомобилните превози далеч изпреварват условията в действителността. Факт е, че няма фирма в бранша, която да не е задлъжняла за горива, работни заплати, пътни данъци и други неизменни разходи, към които изглежда трудно добавянето на разходите за касови апарати.

На това място следва да се посочи и най-големият „бич“ за транспортните фирми - нелегалните таксите. Тук не става дума само за леки автомобили - понякога това са един или два автобуса, пригодени за превоз на пътници, които се движат пет минути преди редовния автобус, съответно с намалена цена на услугата. Освен това „подбиване“ на цената, тези таксите не притежават необходимите разрешителни документи, не плащат данъци, не носят указателни табели. Считаю, че тези належащи проблеми трябва да се отработят най-напред, след което да се мисли за замяна на билета.

Що се касае до органите на реда по транспорта „ДАИ“ и „КАТ“, често е налице бездействие и подкупност, поради което хората от транспортния бранш намират нежелателни алтернативи за справяне с проблема: чупене на превозни средства и други форми на саморазправа.

Това се отразява пагубно на бизнеса и на населението. Има обаче още един фактор, играещ роля в този контекст: нашите собствени нагласи и мислене. До известна степен ние сме причината да има нелегални таксите и те да се развиват по-добре от редовния транспорт. Не се интересуваме от изправността на превозните средства, не ни е необходимо билетче, бързае да пристигнем с десет минути по-рано, не опазваме чистота и хигиена, не се замисляме за нещата, които не ни касаят непосредствено.

Като изводи от изследването на темата за транспорта и новата транспортна схема, можем да открием следното. Първо, конструктивната промяна в тази сфера изисква активно действие от всички членове на обществото, като всеки трябва да даде своя принос за решаването им. Второ, необходимо е да се информираме и да вникваме в информацията която получаваме. Трето, би било удачно да се създадат обществени организации, които да са коректив

на властта. Четвърто, необходимо е да се подобри комуникацията между управляващите и медиите, което същевременно изисква от всички нас да сме коректив на медиите.

ИЗТОЧНИЦИ

- бТВ (2010). Министерството на транспорта иска по превозвач на линия. *бТВ* [онлайн], 03. 09. 2010. Достъпно на <http://www.btv.bg/article/1601095991-Ministerstvoto_na_transporta_iska_po_prevozvach_na_linia.html>
- бТВ (2011). БДЖ е в технически фалит. *бТВ*, [онлайн] 13. 10. 2011. Достъпно на <http://www.btv.bg/article/1391955481-BDJ_e_v_tehnicheski_falit.html>.
- МТИТС (2010). Стратегия за развитие на транспортната система на република България до 2020 г. Достъпно на <https://www.mtitc.government.bg/upload/docs./Transport_Strategy_2020_eng.pdf>.